19688

Дмитриев И.
Записки инженера-механика
Архангельского
1909

391.99-82
Д-24

891.542-82
Թ-24

ՄՒՀՐԱՆ Խ. ԹԱՊԱՓԵԱՆ

ՉԱՆԳԱԿ ՀԱՅ ԵՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Ա. ՄԱՍ.— ՈՏԱՆԱՒՈՐ
Բ. ՄԱՍ.— ՈՐՋԱԿ

ԳՐԱԿԱՆ ՍԵՌԵՐ

Տպարան Ս. Ե. Պալեանեան
1909

אוסף פרופ. דוד

ՁՕՆ

ԱՇԱԿԵՐՏԱԿԱՆ ԱՆՄՈՌԱՑ ԵՐԱԽՏԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ԲԱԶՄԱՀՄՈՒՏ ԵՒ ԴՐԱԳԷՏ ՈՒՄՈՒՅՋԻՍ

ԲԱՐՁՐԱՇՆՈՐՀ

Տ. Տ. ԵՂԻՃԷ Ս. ԱՐՔ-ԵՊԻՍԿ. ԴՈՒՐԵԱՆԻ

4578

ՀԱՆԴԷՄ ՀԱՅ ԵՒ ԸՆԴ. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

891.99-82
Թ-24
Ր 116

ՀԱՆԳԷՍ

ՀԱՅ ԵՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԱՈՍՊ
37475

ՄԻՀՐԱՆ Խ. ԹԱՊԱԳԵԱՆ

12003

Տպագր. Ջ. Ն. ՎԷՐՊԻԵԱՆ

10 Հոկտեմբեր 903 Ղալաթիա

Ա.զնիւ

Պ. Միհրան Թապագեան

Կ. Պոլիս

Վերջին Գրական-Դասական գործդ՝ որմէ օրինակ մը ղրկած էիր ինծի, այժէ անցուցի։

Աշխատութիւնդ՝ զոր նուիրած ես Գործիդ պատրաստութեանը համար՝ յայտնապէս իրաւունք կուտայ ճեզի գոհ մնալու։ Կը փափաքիմ որ սակայն Գործիդ գնահատումն աւելի՛ խրախուսէ զճեզ լաւագոյն գործունէութեամբ գրական ծառայութեանց մէջ այսպէս մի՛ըs յաջողելու։

Օրհնելով սիրոյ ողջունիւ

ԵՂԻՇԷ ԵՊ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ՊԱՏ. ՏԵՂԱՊԱՀ ՀԱՑՈՑ

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՀՐԱՏՈՐԱԿԵԼԻ ԳՈՐԾԵՐԸ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՍԵՌ

1.— *Պատմութիւն Հայ Մատենագրութեան* ե *ի դար*
2.— *Պատմութիւն Հայ· Եկեղեցւոյ Ա—ի դար*
3.— *Պատմութիւն Հայ կրթութեան*

ՎԻՊԱԿԱՆ ՍԵՌ

4.— *Հարիւր յիսուն Սաղմոսներ Ա. եւ Բ. հատոր*
5.— *Մէր եւ Պատուհաս Ա եւ Բ. հատոր*
6.— *Բանտարկեալը* (վիպակ)
7.— *Ջկնորսին Աղջիկը* (վիպակ)

ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ՍԵՌ

8.— *Շալվարլըն* (գաւառական կեանքէ) — *Հինգ արարով*
9.— *Մարդագազանները — Հինգ արար*
10.— *Տասներկու Առաքեալները—երեք արարով*
11.— *Տասներկու Ռմիսները — Չորս արարով*

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

12.— *Ֆիլ անգլիացի մեծ Բանաստեղծը եւ իր գործերը*
13.— *Գրիգոր Շահինեան եւ իր գործերը*
14.— *Սրբուհի Տիւսաբ եւ իր գործերը*
15.— *Իպսէն եւ իր գործերը*

ՓՆԱՐԲԵՐԴԱԿԱՆ ՍԵՌ

16.— *Ծովահէնը* (Ադեքսանդրիա տպուած՝ այժմ սպառած)
17.— *Թաքուն Սէր — երկհատոր*
18.— *Տաղեր եւ Դեղօնները*

19.— Հայ Մուսայ
20.— Աշխարհիս Ովկէաններն ու Ծովերը
21.— Էմանդր եւ Հերով
22.— Արիոն — Այվազովսքի
23.— Ուխեակներ
24.— Իտէալ Դեղեցկուհիւնը
25.— Սրտիս Քնարը
26.— Այց մը Պետրոս Դուբեանի շիրմին

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

27.— Ազատ Խոհեր
28.— Սէր եւ Տարփանք — 120 հնչեակներով
29.— Եպիկտէտ
30.— Շոբէնհաուէր

ԱՏԵՆԱԿԱՆ ՍԵՌ.

31.— Հայրենասիրական ձառեր (Բրթի-Շան, Շիշլի եւ այլուր խօսուած)
32.— Դամբանականներ

ՆԱԽԱՇԱԻԻՂ

Հայ ազգասիրական Գրականութեան մէկ խլամատը կարկատելու նպատակաւ, երկար տարիներու ընթացքին մէջ, մեր Դասական մատենագրութիւնը բանասիրական արդի հետազօտութեանց համաձայն և կիսադարեան աշխատիկ գրականութիւնը իր գրական ազգակիներով ուսումնասիրելէ՝ և միաժամանակ համաշխարհական գրականութեան մեծագանձ հարստութիւնները կէս դարէ ի վեր կատարուած գրական-քննադատութեանց չնորհիւ քիչ մը պրպտելէ ետք, ձեռնամուխ եղայ յօրինելու այս գործս: Այսօրինակ գործի մը չուտափոյթ պատրաստութեան առաջին թելադրիչս եղաւ Սմբատ Էֆ. Դաւթեան, որ ա՛ր ալ տեսնէր զիս, նո՛յն յանկերգը կը կրկնէր «Գրէ՛ սա-պէս գործ մը, որուն մէջ գտնուին տաղաչափութիւն և գրական բոլոր սեւերը իրենց հատընտիրովը միասին»: Նախապէս ատաղձները պատրաստած ըլլալուս՝ անընդհատ տքնութեամբ գործը գլուխ հանելէ վերջ, տարի Յօրատանճեան խանի վերնայարկը, ուր էր այն ատեն (1904) ձանօթ Ս. Դաւթեան Էֆ.ն, որ իր

երազը իրականացած տեսնողի մը ուրախութեամբ թղթատելէ ետք, անուանեց զայն «Հանդէս», իսկ խնարհ հեղինակն կցորդեց «Հանդէս Հայ և ընդհանուր գրականութեան» ուր՝ մեր կարողութեան չափով ջանացինք խտացնել բոլո՛ր գրական սեռերն ալ։ Ստուգիւ, ոչ այսպիսի կենդանի գործ մը գրելու համար բազմաթիւ աղբիւրներ անհրաժեշտ են. այլ մեր միայն դասական թարգմանչութեամբ և աղօթքով պարծող Գրականութիւնը —ինչպէս վերը մատնանիշ ըրինք— ճակատագրային բազմադիմի խրամատներ (lacunes) ունենալուն՝ պիտի հարկադրուէինք օտարոտի աղբիւրներու երկարել մեր ծարաւահիւծ գլխիկը, թէև՝ անոնք յոյնօրինակ գործի մը նախատիպարները ներկայացնէին մեզ. բայց մեր վիճառածը Հայութեան գրական եօթն նուիրագործուած գիրք մըն էր։ Կա՞յ այդօրինակ գիրք մը. ցայց տուողին կարի՛ չնորհապարտ պիտի ըլլայինք։ Հազիւ ուրուա՛ր արեւմտեան աշխարհահռչակ հեղինակներու երկարաբանութեան պրպտումներով, այն՝ալ մասովին, լոյս կ՚ընծայուի «Հանդէս»ը։ Թերեւս մեզի առարկուի թէ՝ կա՛ն ու կը մնան մեկէ աւելի տաղաչափական երկասիրութիւններ —գրաբար և աշխարհաբար լեզուներով գրուած— սակայն անոնք սո՛ակ տաղաչափութիւնը ուսումնասիրած են առաւել կամ նուազ յաջողութեամբ. իսկ ողբացեալ Յանօթ հայկաբան Մ. Ասքանազի «Գրագիտութիւն»ներն ալ, այս կարեւոր պէտքը լրացնելէ հեռի կը թուին ըլլալ։ Սակայն և այնպէս, եթէ կա՛ն անտիպ երկեր, այդ խնդրական գոյութեանց վրայ ալ չենք կրնար հիմնուիլ, թէ խոկ գոյութիւն ունենային ասնանք։ Երազելը դիւրին է, բայց սահմանելը՝ գժուար. ահա՛ փորձառութենէն ստացած միակ դաս. զի ճըշ-

մարիտ է թէ՝ լիակիր երիտասարդութեան մէջ այսպիսի բազմապահանջ գործի մը ձեռնամուխ ըլլալ, վաղահաս թուէ—թերեւս հապա եթէ հեղինակը նիւթական գժուարութեան ալ մատնուած ըլլա՞յ...։ Բայց յայտնի է թէ այս տողերը գրողը մտաւոր բուռն աշխատութեան առթած հոգեկան անձնուրաց գինովութեան՝— գեռատի հասակէն վարժուած էր Դպրեվանքի միսակիկ ոլորտին տակ, որ մի՛շտ կենդանի է իր մէջ. ա՛լ փոյթ չէ թէ իր միակ «ուխտ»ը եղած ըլլար գրականութիւնը կամ աքեմը, ըստ մեզ՝ միևն միւսին մեայլ ցոլացումն է. զի մտաւորականներն ալ, թէ իսկ ըլլան աշխարհասէր, ներքնապէս ջղայնոտ քուրմեր են անոնք։ Ջարմանալի է խոստովանիլ որ, ո՛և է քրիստոնեայ խորհողի վրայ, Սինայէն աւելի՛ Ողիմպոսի հոլանի մուսաներն են որ իրենց կենսունակ թովքը կը տեղան յաճախ։ Ս. Գիրքէն աւելի՛ Հոմերոսն է որ կը խօսի իբրեւ բազմաստուածեան անմահ մարգարէ, նոյնը եղած էր աննչան գրողիս։ Այսպէս երեւակայութեան խոլ արշաւանքն էր, որ կը բեղմնաւորուէր Հոմերոսէն մինչեւ Շէյքսպիր։ Ալպիոնի այս անմահ հանճարէն մինչեւ Շիլլեր-Կէօթէ. ու այս ստեղծագործող ամբողջն մինչեւ Իպսէն. բայց չմոռնանք պարծանքով յիշել, «երկնէր երկին և երկիր» Հայ վիպասաններէն մինչեւ Գրիգոր Նարեկացի, ու այս Աղօթքի Հայ Շէյքսպիրէն մինչեւ Քուչակ երկարաձգուած՝ հուսկ ուրեմն եւրոպականութեամբ պատուաստուած ու վերընձիւղած արդի նորանշան Հայ բանաստեղծութիւնը։ Ստուգիւ, միակ նպատակս էր մեր ազգային գրական գիտակցութիւնը ներկայացնել իր դիմայեղումներով. սակայն ամէն սեռի ինքնուրոյն խորչիկներ բացուած ըլլալով՝ «ընդհանուր» երանգով

պարուրեցինք Հանդէսը, որ յայտնի երաշխիքը պիտի ըլլայ մեր գրական խոհալին, ցորչափ կատարելագործուի երկրորդ «Սահմանադրական» ազատ տպագրութեան մը նորագոյն թափով։

Գործս երկու անջատ մասերու կը բաժնուի Ոճաւոր և Ուրուագիր, նախ՝ բանաստեղծութեան ազատ սահմանները անցողակի դիտել տալով՝ անցանք յանգաւոր Տաղաչափութեան դաշնաւոր կանոններուն, զորս յանձնէ օրինակներովս կրցինք խարսխել. յետոյ Հայկական Զափի «Բագրատունեան ըլլալը ջանացինք ապացուցանել մեր բանասէր բարեկամին՝ Մ. էֆ. Ցովհաննէսեանի ուսումնասիրութենէն օգտուելով։ Շատ բնական է մտածել թէ տոհմիկ տաղաչափական դասական կանոններուն լրութիւնը կարճ տողերու մէջ խտացնելէ ետք, պիտի թեւակոխէի Հայ Գրականութեան ցարդ անկոխ ուղիէն Գրական սեռերու ա՛յն կոյս աճատը, որուն պակը իր կատարելութիւնն է միայն։ Մեր գրականութեան ի բնէ պարարտ՝ այլ անմշակ հողին վրայ բոլոր գրական սեռերէն բազմերանգ ծաղիկներ փոխադրելու փորձ մըն է Հանդէսը, որ քիչ ժամանակի մէջ կը տեսնէ՝ Ազատութեան Մուսային թևիչքով՝ ցոյց տալ մեր Ազգ. գրական գիտակցութիւնը, որ բանաստեղծութեան դարաւոր մուրճին տակ չէր կրնար դէպի վեր սաւառնիլ հոլաթեւ ու ազա՛տ։ Ամէն ճիգ խնայուած չէ մէ՛ն մի սեռ իր ուրոյն գիծերով և դիմայեղութիւններով ներկայացնելու համար։ Այսպէս Ա. Մասին մէջ կարգաւ ուսումնասիրուած են ընդհանրապէս չափեալ սեռերը ԺԳ. գլուխներով.—

Գլուխ Ա. — Բանաստեղծութիւն
» Բ. — Տաղաչափութիւն
» Գ. — Հայկական Զափ
» Դ. — Բանասիրական Մաս
» Ե. — Քնարերգական Սեռ
» Զ. — Եղերերգական Սեռ
» Է. — Դիւցազներգական Սեռ
» Ը. — Թատերական Սեռ
» Թ. — Կատակերգական Սեռ Հելլենական և Եւրոպական Շրջաններով
» Ժ. — Վարդապետական Սեռ
» ԺԱ. — Երգիծաբանական Սեռ
» ԺԲ. — Հովուերգական Սեռ
» ԺԳ. — Թեթեւ կամ Գոզտրիկ Սեռ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

Ուրուագիր

1. — Ատենական Սեռ
2. — Վարդապետական Սեռ
3. — Պատմական Սեռ
4. — Վիպական Սեռ
5. — Մանկավարժական Սեռ
6. — Նամակագրական Սեռ

Մէ՛ն մի սեռի ծագումը ու յետոյ աստիճանաբար կրած դիմայեղութիւնները հակիրճ ոճով պատկերացուած են, բուսաբանի մը խիստ դասաւորութենէն չշեղելով միշտ։ Փոյթ տարուած է նաեւ՝ սեղմ ձեւով ներկայացնել գրական դարագլուխ կազմող հանճարները

ու տաղանդները, որոնց գլուխ-գործոցները՝ իբրեւ իրենց ես-ի յայտնութիւնները իրենցմէ անբաժան պահած ենք։ Ինչպէս են Հելլէն մելոդաշնակ և աստուածային Գրականութեան մէջ՝ Եսքիղէս, Սոփոկղէս, Արիստոփան և անհաւասար երգիծաբան՝ Մենանդը, որուն կինոագրական գիծերը ու հոգեբանութիւնը երկարօրէն հետազօտութեամբ փոյթ տարուած է պատկերել։ Այս անուանի կատակերգակին [կամ Հելլէն Մոլիէռի մասին լուռ անցնիլ, կատակերգական սեռին փիլիսոփայութիւնը զանց ընել պիտի նշանակէր։ Բնաւ՛ին չպիտի վարանինք նկատել թէ Պալզաքի, Զօլայի, Կ. Ֆլօպէռի, Տիւմայի, և դեռ ուրիշ հոյլ մը բնապաշտ գրագէտներու վաղեմի Ռահվիրան, ըստ մեզ, կարեւոր էր ներկայացնել գրականութեանց Հանդէսին մէջ, անչուշտ աւելի՛ խոր համոզում մը գոյացնելու համար գրագէտներու կեանքին և հոգեբանութեան նկատմամբ։ Արժա՛ն է շեշտել թէ մեծ բանաստեղծներու, գրագէտներու, արուեստագէտներու և գիտուններու ըմբռնած իսկական կեանքն ալ hellénisme մըն է, «ա՛յն ալ, ա՛յն յատակութեամբ» ինչպէս կը շեշտէր առաջին այցելութեանս՝ գրական խօսակցութեան մը մէջ, մեծանուն բանաստեղծ-գրագէտ Արշակ Էֆ. Չօպանեան։ Անցնելով մեր ըստուած ծաղկաքաղին, պիտի խնդրէինք նկատողութեան առնել գաղափարապաշտական բռնութիւնը, որուն ափին մէջ գարունը ակնթարթի մը մէջ դժխեմ մահուան կը փոխարկուէր...։ Դեռ ինչ հայրենասիրական պատասխիններ կրնայինք մատակարարել մեր ընթերցողներուն. բա՛յց...։ Կը խոստովինք թէ՝ ա՛յ Արշակ Չօպանեան և ոչ իսկ Ա. Ահարոնեան իրենց գլուխ-գործոցներով ներկայացուած են, ինչպէս նաեւ՝ չատե՛ր...

թէեւ օտարներով չանացած էինք կարկատել այդ յայտնի թերին։ Ուրիշ ի՞նչ կրնայինք ընել, նոյնիսկ այսքան ալ, մաքսանենգութիւն մըն է, այն սե՛ւ սեւ օրերուն համար։ Սակայն պատեհ առթիւ չեշտած ենք վենետիկի, վիեննայի Մխիթարեան հայրերու գրական, պատմական, լեզուաբանական և որ գլխաւորն է՝ բանասիրական անուրանալի ծառայութիւնները, որոնցմով կը պարծի բովանդակ Հայութիւնը եւրոպայի առջեւ։ Ո՛չ մէկ գրական ուսումնասիրութիւն կրնայ լուռ թեան դատապարտել քննասէր կղերին յարաճուն ճիգերը, որոնք պատմական են ա՛լ։ Պահ մը թողլով՝ արեւելեան եւ արեւմտեան եւ մխիթարեան գրական դպրոցները, քիչ մըն ալ ծանրանանք գրականութեանց մշտաբուխ աղբիւրին՝ այն է՝ Գեղեցկի զգացումին վրայ, որ նո՛յնինքն գրական ու գեղարուեստական սեռերուն ծնունդ տուող Ոգին է. ըլլա՛յ այն տեսողութեան արուեստ (ճարտարապետութիւն, քանդակագործութիւն և նկարչութիւն), ըլլա՛յ լսողութեան արուեստ (երաժշտութիւն և բանաստեղծութիւն), առանց գեղեցկին բազմազան և անպարոյր զգացման՝ այդ արուեստներէն և ո՛չ մին գոյութիւն ունի։ Ստուգիւ, Գեղեցկին Զգացումը ժողովուրդներու քաղաքակրթութեան աստիճանացոյցն է, և թերեւս այդ Զգացման աստուածացումն ըլլայ ապագան։ Այսպէս վայրենի, կէս-քաղաքակիրթ և քաղաքակիրթ ժողովրդոց մէջ Գեղեցկին Զգացումը կը պէսպիսի զարմանալիօրէն. նո՛յնն է գրականութեան մէջ. որովհետեւ գրականութիւնը գերազանցապէս գեղեցկին զգացման արտայայտութիւնն է։ Հոս՝ տեղն է դիտել որ, գրականութիւնը առանց իրականութեան ճշմարիտ ճաշակին

իտէալ չի կրնար ստեղծել կամ որ նոյն է, բնութեան անքննադատելի Զգացումն է միակ Գեղեցկագիտութիւնը (Esthétique)։ Սա հէս դիտելի է որ, ճշմարիտ գեղեցիկն է միութիւնը. ուրեմն մանականերութիւններու համադրոյթէն կը վերածնի բուն գեղեցիկը։ Բնութեան հոյակապ Մուսէոնին մէջ համաձուած գեղեցկութիւնները ընտրական աչքով համադրելով՝ ներդաշնակ միութիւն մը ձուլելուն մէջ կը կայանայ հելլենական իսկատիպ գեղեցկութիւնը։ Սոյն միակ զգացումն է ճշգրտանիշը արուեստագէտի մը հանճարը կամ տաղանդը տարորոշող. նո՛յն իսկ յաջողցոյցն է այն ժողովուրդներու միաձոյլ նկարագրին, որուն ուղղութեամբ կը հաւաքէ ծաղիկն ու գինիկը մէկ փունջի մէջ։ Սակայն դաստիարակութեան դերն ալ անուրանալի է գեղեցկին զգացման յեղաշրջման (évolution) մէջ։ Համաչխարհական Գրականութեան Մուսէոնը այս իրողութիւնները կը չեշտէ բազմաթիւ ժողովուրդներու գեղեցկին հանդէպ տածած ըմբռնումներով։ Ըսա մեզ, ուր որ կնոջ ճշմարիտ գեղեցիկը բնապաշտօրէն հասկցուած է, հո՛ն է քաղաքակրթութիւնը, հետեւաբար՝ իտէալ գրականութիւնը։ Այսպէս երբ որ և է ժողովուրդի մէջ իտէալ գեղեցիկը յարաբերաբար ընդհանրացած չէ, այլ ամէնէն մեծդի ու ու Հոթենթեան կամ պօշիմանեան տափակ ըմբռնումներու նախապատմական ձեւերով կը ներկայանայ, հոն դեռ քաղաքակրթութիւնը կամ անոր հայելին՝ գրականութիւնը գոյութենէ զո՛ւրկ է, առանց բացառելու այն գրոյցները, որոնք երաշխիքներն են արդէն մեր ըսածին։ Ակներեւ է թէ գեղեցկագիտութիւնն ալ կը պէսպիսի, հետեւեալ որակումներով.— ցեղային, ընտանեկան, կրօնական և ազգային. կա՛յ

նաև իտէալ գեղեցկագիտութիւն մը, որ հանուր քաղաքակիրթ ժողովուրդներու յաւերժական յառաջխաղացումէն տակաւ լուսաշխարհ կու գայ։ Սակայն գեղեցկագիտութեան մէջ, պէ՛տք է որ, գիտական ճըշմարտութիւնն ալ ընդելուզուած ըլլայ բնաշրջման օրէնքներու համաձայն, առանց որոնց չկայ ա՛չ գեղեցիկ, ոչ ճշմարիտ և ոչ իսկ բարի։ Դարերու անվերջ րնթացքին մէջ գօրութիւն և նիւթ, տիեզերական անպաժան միասնութիւնը կ'անմահացնեն լինքնաբուխ օրէնքներով, որոնք անհունս կը յեղաշրջին։ Արդեօք մարդկային միտքը և հետեւաբար գրականութիւնն ալ, բնաշրջման օրէնքէն դուրս կրնայինգործել։ Եթէ իմաստասիրական կամ թէ աստուածարանական սխալ մը գործելու երկիւղը չըլլար, պիտի ժպրհէինք ըսել թէ՝ ա՛չ թէ միայն Ոչ-եսը, այլ և՝ մարդկային համապարփակ եսը անդադրում ակզբանէ բնաշրջման ենթակայ է։ Ցորչափ մարդկային ծանօթութիւնները աւելնան, գրականութիւնն ալ այնքան կ'եղաշրջի։ Հին հելլէն մտաւնագիր մը և արդի գըրադէտի մը ծանօթութիւնները անհունապէս կը տարբերին։ Հինէն նորը ահագին վիհ մը միայն կը տեսնենք, վիհ մը՝ ուր կը վերերեւի եղաշրջում մը գաղափարաց աշխարհին մէջ, որ բնութեան իտեացումն իսկ է։ Մարդկային միտքի ստացական կամ ժառանգական կարողութեանց մասին չատ թէրի գաղափար մը ունենալ պիտի նշանակէր, եթէ մեր Գործին յօրինուածքին մէջ ընդհանուր գրականութեան բնաշրջումներն ալ մերինին հետ չհամեմատէինք։ Արդի գիտութեան անժխտելի վարդապետութիւններէն է համեմատական ուսումնասիրութիւնը, ինչպէս են բաղդատական լեզուաբանութիւն ու բաղդատական հոգե-

բանութիւն, բաղդատական բնախօսութիւն կենդանիներու և մարդոց։ Նոյն մէթոտը հա՛րկ է կիրարկել գրական հոսանքներու, — և բուն իսկ գրականութեան մէջ, որ գաղափարներու և զգացումներու արտայայտիչ ձեւերուն համադրութեամբ կազմուած հրաշալի թանգարան մըն է, ուր՝ մէ՛ն մի քաղաքակիրթ ցեղ իր հոգեկան կարողութիւններուն ճառագայթումով կը ներկայանայ միջավայրի անխուսափելի տիրապետութեան ներքեւ։

Ի՛նչպէս նկատողութեան չառնէլինք մտաւորական աշխարհի այն յեղաշրջող միտքերուն յայտնութիւնները, որոնք բովանդակ գրականութիւնը կ՛ընդգրկեն, և թէ՝ ո՛րքան անձուկ գաղափար մը կազմած պիտի ըլլար մարդ, գրականութեան աւանդավիպական վիթխարի ծառին վրայ, որուն արմատները ընկերութեան եսին մէջ մխուած՝ անկէ կը սնանին. բնութեան յարաճուն ու յեղաշրջուն լմացումն է այն։ Իրաց բնական ընթացքին հետ կապուած է գրականութիւնը, որովհետեւ բանաստեղծը կամ գրագէտը առանց այդ իրերուն չպիտի կարենար խորհիլ, թէ իսկ հրաշալի քոյս մըն է այն, որուն ուռճացումը կ՛իմայէն և. որ աւելի՛ն է, եւ՛ Արեւէն կախում ունի. իսկ անոր ժպիտն ու արտօսրը՝ ծածանող Դրօշէն։ Սակայն մեր գրական համեստ «Հանդէս»ը ասոնցմէ և ո՛չ մին ըլլալով հանդերձ, արդէն իսկ եղածներուն մէկ թանգարանն է, ուր՝ մէ՛ն մի գրական ճիւղի սիրահար՝ իր բաժինը պիտի գտնէ։ Դեռ չեզրափակած կրկին կը խոստովանիմ թէ՝ գիրքերէն աւելի՛ գեղեցկին ճաշակն է եղած Գործիս Կատարեան աղբիւրը, որուն չուրջ կը հրաւիրուին բոլոր ընթերցողները իբրեւ գրական Սահմանադրութեան մը չատագով եղբայրներ, որոնք ազատ են կշռադատել գործս, եթէ

իրապաշտ գրագէտին գրականութիւնը դէպի Բնութիւն գիտակից ու յաղթական քայլափոխ մըն է և հետեւաբար մերձեցում մը։ Գրող մը քանի՛ իրապաշտ ըլլայ, ա՛նքան ալ Բնութեան կը մօտի։ Սակայն գրագէտը իր աչքը ո՛չ թէ հեռացնելու է իտէալէն, այլ՝ անով բարեխառնելու է իրականը, որ Մեծ Կէօթէի գրական դաւանանքն իսկ էր։ Գրականութեան մէջ պէտք է մուտ գործէ նաեւ՝ քննադատութիւնը՝ կամ ըստ Էմիլ Մոնթեկիւի՝ Տասներեքերորդ Մուսան, որ թէ՛ գրիչին, թէ՛ գրոցին և թէ վրձինին ամէնէն ընտիր հողը կը պատրաստէ։ Ա՛լ ընդունուած է թէ՝ գրականութիւնն ալ իր բոլոր սեռերով ճակատագրօրէն հնթարկուած է հողի, կլիմայի, ցեղի, ընկերային վիճակի, բարքերու, սովորոյթներու կամ կրօնի ազգային նկարագրի, գլխաւորաբար ժառանգականութեան, դաստիարակութեան և ուսուցման քաղաքակրթիչ ազդակներու յառաջընթաց հոսանքներուն։ Այս իրողութիւնները կը հաստատեն թէ՝ Գրականութիւնը պատրաճ մը չէ, այլ՝ կեանք, թէ-

բազմապահանջ քննադատութեան ողջամիտ Մուսային երկիւղածօրէն աշակերտած են, ինչպէս են մեր մէջ եղիչէ եպ. Դուրեան, Արշակ էֆ. Զօպանեան և այլք։ Թերեւս Սրբազան գրագէտը այս հայեակները իր առանձնայատուկ հմտութեան բովէն անցընելով է որ կը գրէ —«Աչխատութիւնդ՝ զոր նուիրած ես գործիդ պատրաստութեան համար՝ իրաւունք կուտայ քեզի գոհ մնալու» .սակայն թէ իակգիրքիս երեսը նշանակուած 30ի չափ գործերս հրատարակուին, գարձեալ «գոհ» չպիտի կրնայի մնալ, զի միշտ «դէպի աւելի լոյս» պիտի գոչէ ամէն մարդ, հառաչք մը, որ իմ ծրագրած բոլոր գործերուս յառաջաբանն ալ է։ Իբրեւ «Նախերգանք», առ այժմ չունենալով ուրիշ ակնարկ, ողջամիտ ընթերցողներուս պիտի յանձնէի Գործիս խրախոյսը կամ յոյսը, զոր չնորհապարտ զգացումով մը պիտի ողջունէի իբր վերջաբան և միաժամանակ իբր պսակը՝այն անհուն զգացման՝որ գրիչէ հայրենասիրութիւն կը կոչուի, որով ինծի կը թուի թէ ուրուագրեցի ԳՐԱԿԱՆ ԻՏԻԱԼԻ մը անունն ևս խաչաւիղը։

1908, Հոկտ. 16, կ. Պոլիս, Օրթագիւղ

ՀԱՆԴԷՍ

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Ա. ԳԼՈՒԽ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Ի հայումս առաւել քան ի յունականին գտանեմք զտաղաչափական արուեստ, քանզի ՅԷպէտեւ ցոյնք զտանաւորս ստեղծանեն գիտելով զչափն, այլ ոչ զկշիռն, քանզի յԱրաբացւոց, ի Պարսից եւ յիսմայելականաց վարժ եմք ի չափ եւ ի կշիռ տաղից։

ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ

Բանաստեղծութիւնը* *երեւակայութեամբ, նեբչընչումով և ճաշակով ստեղծելու միակ ձիրքն է գրա-*

* Բանաստեղծութիւն կ'ածանցի ք-ն եւ -ութիւն բառերէն, ինչպէս ֆրանսերէն poésie յունարէն (poiesis) (=ստեղծեմ) բառերէն, եւ ածանցումն է (poieô) (ի'ընեմ) ին։

կանութեան և գեղարուեստի ճիւղերուն մէջ (երաժշտութիւն, նկարչութիւն, քանդակագործութիւն և ճարտարապետութիւն):

Երեւակայութիւնը (imagination) մարդին ստեղծագործող կարողութիւնն է: Անով բանաստեղծը իր նիւթին կուտայ ձեւ մը, դէմք մը, գոյն մը զգալի ու ներկայ իրականութիւն մը, վասն զի, ինչ որ մեր աչքին առջեւ անշունչ է, անոր չունչ լեզու ու թեւ կուտայ, և ինչ որ մեր միտքը հազիւ պիտի կարենար ըմբռնել, զգայարանքներուն ալ զգալի կ'ընէ ան. որ իր ամեզնըքը ընդգրկող կարողութեամբ խտական նոյնանոյ աշխարհներ ալ կը ստեղծէ: Կարելի է եզրակացնել թէ՝ երեւակայութիւնը բանաստեղծին մէջ ապրող ու անդլակի սեղծող աստուածային կարողութիւնն է:

Ներշնչում (inspiration) քերթողին իմացականութեան յայտնութիւները ներքնապէս կենդանացնող ու երկնող ա՛յն աստուածային բոցն է, որով իր (քերթողը) հրգեհելը կըզգայ, սակայն ինքն այդ հրայրքին գերին դառնալով, ա՛լ իր եան իսկ գերագոյն գործութեան մը յայտնի գործիք եղած կը դառնայ: Անով առլցուած ու արբչիւ՝ կը դիմէ բոլոր մարդիկ և թէ առանց ճանչցած ըլլալու զայն, որ ինքզինքը կը նաւաճէ ու կը վերացնէ անհասանելի բարձրութեան մը: Այդ երկնային չունչն է որ բանաստեղծը կը տարբերէ միւս մարդոցմէ, վասն զի ինչ որ վերջինները չեն տեսներ, կը տեսնէ ան: Ճշմարիտ ներշնչումը ոչ բանին (raison) և ա՛չ ալ ճաշակին կը հակառակի, բնութեան և հետեւաբար մեծ ճշմարտութեան ցոլացումն է իսկական ներշնչումը:

Ճաշակը (goût) բնութեան մէջ գեղեցիկին ընտրութիւնն է, որով ամէն գեղարուեստական արտա-

դրութեան ճշգրտանիշը (criterium) ցոյց կը տրուի: Իսկ մէ՛ն մի արուեստագէտի (artiste) մէջ բնութեան տեսլական գեղեցկին իմացումն է, որ իրենց հոգեբնաւորական խառնուրդէն կը բղխի:

Բանաստեղծութեան երբեակ աղբիւրներն են՝ մարդկութիւն, բնութիւն և Աստուած, որոնցմով կը մարմնանայ սէրը, առանց որուն չկայ բանաստեղծութիւն. իսկ բանաստեղծին ճշմարիտ աղբիւրն է իր եան, որուն սերտիւ զօդուած են միւսները: Այդ բանաստեղծական երրորդութենէն դիմաւած քերթողը կը սկսի երգել մարդոց հոգիները ազնուացնելու ու հրապարհելու համար:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏ

Բանաստեղծական արուեստը բանաստեղծական բոլոր սեռերուն հետ ազերս ունեցող կանոններուն ամբողջութիւնն է, որ կը տարբաժնենք այսպէս. գիւտ (invention), կարգումն կամ դասաւորում (disposition) և վայելչաբանութիւն (élocution):

Գիւտը նիւթին ընտրութեան ու իրարմէ պէս պիտոյ գանազան մասերուն որոշոզութեան մէջ կը կայանայ:

Կարգումը նիւթին այդ տարբեր մասերը յատակութեան և յանկուցման (intérêt) կարի՛ նպաստաւոր կարգով մը դասաւորելով հանդէս կը բերէ:

Վայելչաբանութիւնը նոյն մասերը զգալի ու նիւթին յատուկ տարազով հագուեցնելուն մէջ կը կայանայ:

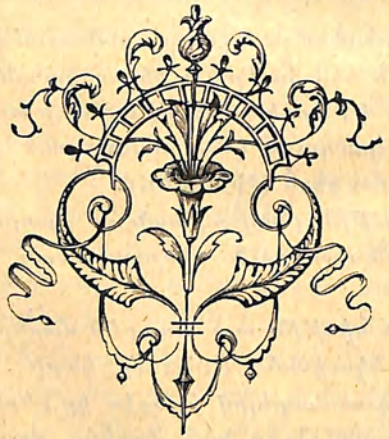
Իմացականութենէն երկնուած բոլոր գործերուն առանձնայատուկ այս երբեակ կանոններէն զատ, կան

նաեւ միութեան (unité) և պեսպիսութեան (variété) օրէնքները։

Միութիւնը կը կայանայ գործի մը բոլոր մասերուն դէպի մի նպատակ ուղղուելուն մէջ։

Պեսպիսութիւնը կը հրապուրէ միտքը առանց ձնա-ռելու միութեան, ահա այս պէտքն է որ կը լրացնեն դրուագները (épisode)

Տե՛ս Պուալոյի Art poétique
Գլ. Ա. տո. 1—6, 70—78 և 179—182

Ը. ԳԼՈՒԽ

ՏԱՂԱՉԱՓՈՒԹԻՒՆ

Տաղաչափութիւնը ոտանաւորներ գրելու արուեստն է, որ կ'ուսուցանէ ոտանաւորներ հիւսելու օրէնքներն ու անոնց բովանդակ մեքենականութիւնը, զորս քայ ուսումնասիրողը կը կոչուի տաղաչափ (versificateur). բայց ոչ երբեք քերթող. եթէ չունի վառ երեւակայութիւն ու ճշմարիտ ներշնչում, միշտ կ՚ըսուի առածին Որատեայ.

* Քերթողաց ո՛չ մարդ, ոչ դիք, ո՛չ սիւնք** նեղեն լինել միշտ։

Հայերէն տաղաչափութիւնը երկու տեսակ ոտանաւոր ունի.

Ա. չափական և Բ. թուական կամ ճշտական, որ է յանգաւոր ոտանաւորը։

Վանկ. — Բանաստեղծութեան արուեստի վանկը կը կոչուի ոտ, որ պարզ ձայնաւորներով — ա, է, ե, ը, ի, ո, օ և միանգամայն բազադրեալ ձայնաւորներով — ա՛, է՛, ի՛, ո՛ կը կազմուի։

Բերականական առած մըն է, որ առանց ձայնաւորի ո՛չ վանկ և ոչ ալ յանգ կը կազմուի, հետեւա-

* Տե՛ս Որատեայ Աբ-էթ Քերթ-ղէն Թրգմ. լատիներէնէ Հ. Ա. Բագրատունի էջ 40 տող 372։

** Օգոստոս Կայսեր հրամանաւ կառուցուած պալատինեան Ապողոնի տաճարին մատենադարանին սիւնը, ուր՝ բընաղատներու ներկայութեամբ կը կարդացուէին քանաստեղծներու քերթուածները, որոնց մէջէն միջակները կը մերժուէին, իսկ ընտիրները նոյն մատենադարանին մէջ կը պահուէին (Տե՛ս անդ ծնօթ. 372)։

բար տողի մը մէջ որչափ պարզ կամ բազադրեալ ձայնաւոր կայ, այնչափ ալ ոտք կամ վանկ կայ։

Ութ պարզ ձայնաւորներէն միայն – առանց ուրիշ ձայնաւորի առանձին վանկ չի կրնար կազմել և թէ դիտելի է որ այս բոլոր բազադրեալ ձայնաւորները միայն մէկ վանկ կը կազմեն, եթէ ըսվ չերկարին։

Երկարումը ոտանաւորի պակսած վանկը լրացնելու համար, լուծեայն ըն դրուելով կատարեալ կամ լի վանկ կը կազմուի. զոր օր.

	1	2			1	2	3	
Ա.տաուած	ը	յաւելմամբ	Ա.ս	|	ած			
	1				1	2		
Զուարթ	»	»	Զը	|	ւարթ			
	1	2			1	2	3	
Պատուոյ	»	»	Պա	|	ած	|	ոյ
	1	2			1	2	3	
Անհաւէր	»	»	Ան	|	հը	|	ւէր

Սղումը նման կամ աննման ձայնաւորի մը զեղչուելն է վանկ պակսեցնելու հարկին տակ և յաճախ յօրանջէ խոյս տալու նպատակաւ։ Գրաբարի է, ըՒ, ըՈ, կը սղուին — 'Ը, 'Ո և. և. ապաթարցով կը միանան յաջորդ ձայնաւորով սկսող բառին, ինչպէս պիտի տեսնենք հայկական չափին մէջ։

Ձայնաւորներուն թիւը ոտանգանիչն է վանկերուն

Վեցոտնեանը	վեց	6
Եօթնոտնեանը	եօթն	7
Ութոտնեանը	ութ	8
Իննոտնեանը	ինը	9
Տասնոտնեանը	տասը	10
Մէտասանոտնեանը	տասնըմէկ	11
Երկտասանոտնեանը	տասներկու	12

Պարզ կամ բազադրեալ ձայնաւորները կը պարունակեն։

Յանգաւոր ոտանաւոր յօրինելու ընդհանուր կանոնները են. — Բառերուն վանկերը կամ ոտքերը համրել, զանոնք անդամներու և տողերու բաժնել և յետոյ անոնց վերջին անդամն ալ յաջորդ տողերէն մէկուն վերջին անդամին կամ հատածին հետ նոյնանգանգ ընել վերջաւորութիւնը, որ է յանգը։

Հատած կը կոչուի ոտանաւորի տողի մը անդամներու բաժանումը կամ թեթեւ դադարը, որ ցոյց կը տրուի չեշտով մը, մէն մի հատածի կամ անդամի վերջը։

Հայ տաղաչափութիւնը ունի 1—12 վանկով ոտանաւորներ, սակայն նկատելի է որ, 1—5 ոտք պարունակող տողը միանգամ ըլլալով հատած չունի, իսկ հատածաւոր են երկանդամը, եռանդամը և քառանդամը։

Ծօռանջր (hiatus) մեւեւնոյն հատածին մէջ երկու նման ա. է. է, օ. ո ո, ը, ը ձայնաւորներու ընդհարումն է, որ ականջի խորթ գալէ զատ յօրանջել ալ կուտայ։

Հայ լեզուի առաւելութիւններէն է յօրանջին այնքան զգալի չըլլալը, ինչպէս կը հանդիպինք օտար լեզուներու մէջ։

1 հատած	2 հատած
Ահա՛ այրէ.	Հոգի իմ.
Անբաւ ուժեր.	Երգէ՛ էն.
Ուրու ուժով.	Բախտի իլ ևն.։

Զ Ա Փ Ե Ր

Անհատած կամ միանգամ ոտանաւորի

Ա.	1	Միոտանի
Բ.	2	Երկոտնեան
Գ.	3	Եռոտնեան
Դ.	4	Քառոտնեան
Ե.	5	Հնգոտնեան

ՁԱՓԵՐ

Անհատած կամ բազմանդամ ոտանաւորի

Զ.	6	*Վեցոտնեան*	3+3=6
Է.	7	*Եօթնոտնեան*	4+3=7
Ը.	8	*Ութոտնեան*	4+4=8
Թ.	9	*Իննոտնեան*	3+3+3= կամ 5+4=9
Ժ.	10	*Տասնոտնեան*	5+5=10
ԺԱ.	11	*Մեհատասնոտնեան*	4+4+3=11
ԺԲ.	12	*Երկոտասանոտնեան*	4+4+4=12

Ցանգր *յանգաւոր քերթուածի մը առաջին տողէ վերջին անգամին իր յաջորդ մէկ կամ մէկէ աւելի տողերուն վերջին անգամին նոյնաձայն վերջաւորութիւնն է:*

Նեցտր *ոտանաւորին գաղն ելեւէջն է, որ հայ բառերու վրայ որոշակի չերեւիր թէեւ, բայց հայ քերթողական արուեստը լռելեան չեշտ մը կ'ընդունի մէ՛ն մի հատած վերջը:*

Շեշտելի բառեր են *ինչ՛-, տուն՛, երդի՛կ* ևլն. *իսկ անշեշտ են բոլոր չաղկապները, և, ու, երբ, ըե, այնդն, որովհետև, չէ, տանդէ, քայց, ասկ-նայ, որպես չէ* ևն.: Յարաբերական դերանունն՝ *որ, անորոշ յօդ՝ մը, (որ ձայնաւորով սկսող բառերուն առջին կ'ըլլայ մրն*) *որ գրաբարի ինչ մասնականին դիմացեզուածն է:*

Գրաբարի *ինչ, ինչ, ոչ* ևն. *անշեշտ են նաեւ սուզ** *վանկերը, ասա՛ղ, անգո՛ղ, արկա՛ղ, ասո՛ր, ձառո՛ր, չա՛ստլիւ, հա՛ստհրել* ևն.:

Երկարելու համար լռելեայն ը դնելու է, ասէը, ըղճալ ևայլն:

---

*Ծանօթ. Մը կամ ձն որդի բերթողները շեշտելի կ'ընեն(՛)

** Սուզ նշանը (՝) հիմա չի գործածուիր:

Նախադրութիւնները իբրեւ, պէս, պէս ևն. *գրաբարի ըստ, ընդ, յեր, վասն, յաղագս* ևն. *նախդիրներն ու նախադրութիւնները:*

Անշեշտ է նաեւ՝ էական բայը, թէեւ այժմ ան ալ չեշտելիներուն կարգը դասուած է, տաղաչափական յեղաշրջումով մը, ըստ որում բանաստեղծին միակ օրէնքը ներդաշնակութիւնն է:

Յարաբեր. — *Հայերէնի մէջ կան կարգ մը բառեր, որոնց չեշտը առաջին վանկին ձայնաւորին վրայ դնելով՝ կը կոչուին յարաբերական. ինչպէս են. ա՛յսօր, ա՛յսպէս, ա՛յնպէս, ա՛յդպէս, ա՛յնչափ, ա՛րտասուք, ա՛րդեօք, ա՛րդեւ* ևայլն:

Ցանգր *երեք առանձնաներ ունի. — ճոխ կամ հարուստ, միջակ եւ աղքատ կամ տկար:*

Ճոխ է յանգը, երբ տողերու երկվանկ վերջաւորութեամբ ու նոյն կամ լծորդ բաղաձայններու (բ, պ, փ. — ե, է. — գ, կ, ք. — պ, տ, ր. — ղ, ս. — ք, ղ. — ծ, յ, ց. — հ, յ. — ճ, ջ. — ս, օ. — ն ւ. — ռ, ր.—վ, ւ)նմանաւերջութեամբ կազմուած է:

ՃՈԽ ՑԱՆԳԵՐ

Բարձունք	*Ըզգան*	*Դադարի (անուն)*
Աբցունք	*Հբսկան*	*Դադարի (բայ)*
Գութան	*Լուսին*	*Նախանձէս*
Կուտան	*Լուսին (լոյս)*	*Թախանձես*
Մուտան	*Հուրին (կրակ, սեռկն.)*	*Կամարին*
Ցուտան	*Հուրին (ուզդ.հուրի)*	*Կը մարին*
Կարօտ	*Անգին*	*Լուսահեր*
Նարօտ	*Ցանգին*	*Կը սահէր*
	Ճաշակին (բայ)	*Տարափին*
	Ճաշակէն (անուն)	*Տառապին, եւայլն*

Հայ բանաստեղծութեան արուեստը, սա առածին մէջ կը բովանդակուի թէ՝ նման նմանի տակ չի գար իբրեւ յատկ. ածական ածականի, գոյական գոյականի, հոլով հոլովի, բայ բայի, մակբայ մակբայի, շաղկապ շաղկապի, միջարկութիւն, միջարկութեան տակ երբե՛ք յանգ չեն կազմեր: Օր. ճոխ յանգի

Ա.Ն Տ Ա.Ռ Ի Հ Ա Կ Ա.Ն

Մըռայլ էր անտառ ու մըթին բարձունք,
Անոր համար սիրտս կը ցօղէր արցունք.
Իրերու դըժխեմ յոյզերն ես կը զգամ
Սէրը հագիս, ուր՝ է վիշտն անզգամ
Զըկա՛յ հոն հաճոյք — գեղեցի՛կ լուսին
Ուր կը կաթկըթէ գիշերուան լուսին.
Անտառի ծառեր մռայլէն տառապին.
Իսկ ես չե՛մ կարող վերջ տալ տարափին,
Որ յորդէ սիրտէս՝ ուր սէրս վիշտս կըզգան:
Կեա՞նքն է այդ անտառ, իսկ վիշտն իր Հըսկան:

Միջակ է յանգը, երբ միեւնոյն նմանավերջաւորութեամբ կազմուած է:

Մ Ի Ջ Ա.Կ Յ Ա.Ն Գ Ե Ր

Հօր	Լոյս	Վար	Կ'երթան	Ծով
Հոր	Կոյս	Վառ	Տիտան	Զով
Ծուռ	Սար	Քար	Ջահ	
Դուռ	Սառ	Կար	Մահ	Եւայլն

Մ Ի Ջ Ա.Կ Յ Ա.Ն Գ Ո Վ

Ո՛վ հրեշտակ նորափեսուր,
Տե՛ս հոդակոյտ, գեռ փակուած նոր,
Հո՛ն է իմ վիշտս, քուկդ ալ տո՛ւր
—Վիշտը չեմ ես, այլ Ամաւոր:

Ադեաս է յանգը, երբ հազիւ թէ ձայնաւոր մը, լծորդ տառ մը կամ երկբարբառ մը մերձաւոր ձայնաւորի մը տակ կը յանգի, ինչ որ կարի՛ զգուշալի է:

Օր.

Հէք	Գալ	Խայթ	Ոյժ	Համակ
Երգ.	Մանչ.	Հաշտ.	Ցոյղ.	Երէկ.
Գէր	Ծառ	Մարդ	Մերկ	Ճառագայթ
Բեռ.	Ոսկոր.	Երկաթ.	Երբէք.	Անարատ.

Կցուածով յանգը կը կազմուի, երբ միեւնոյն անդամին մէջ միավանկ կամ երկավանկ բառ մը իր միւս կիսուն հետ կցելով յաջորդ տողի միակտուր հատածին հետ հանգիստութիւն մը եւ հետեւաբար անկէ առաջ գոյ յանգ մը, որ կրնայ ըլլալ ճոխ եւ միջակ:

Կ Ց Ո Ւ Ա.Ծ Ո Վ Ճ Ո Խ Յ Ա.Ն Գ

Մատանի	Աբգարեւ	Գիրքերուն
Մատ անի.	Աբգ արեւ.	Կիրք եւուն.
Աբգ կան	Գիրքը տանի	Երկայն
Մարդկան.	Քըթանի.	Երկն այն Լեն.

Կ Ց Ո Ւ Ա.Ծ Ո Վ Ճ Ո Խ Յ Ա.Ն Գ

Գիրքերուն սէրը

Գեղազանգէ միշտ սէրը գիրքերուն,
Ուր կը փողփողի սիրոյ կիրք եւուն,
Միտիկ իրեր միայն չթուխն այն գիրքեր,
Որ կ'երգեն երկիրն, որուն սէր կ'ըլքն էր,
Սիրոյ ճըշմարիտ մատրան արդարեւ,
Տեսէք ամպերէն ծագի արդար արեւ,
Թո՛ղ մեր գիրքի սէրն ձայլ փարի անոր:

Ա՛յսպէս մարդս բնութեան կը մնանայ նոր,
Գերազանցէ միշտ սէրը գիրքերուն
Ուր կը փոփոխի Բնութիւն Գիրք, եռուն։

Միջակ է կցուածը, երբ միայն մէկ տառ կը զուգորդի

Գամ—արտ
մարտ Ծով—արդ
Ա.յս—արդ բարդ
զարդ

ՄԻՋԱԿ ԿՑՈՒԱԾՈՎ

Սուրբ Զարդը

Ես կը կարդամ արդ,
Իբր անցորդ մի մարդ.
Որ քաղելով արտ,
կը գբանէ հեշտ վարդ։
«Ան է իմ Սուրբ զարդ»
Սի՛րտ, չգոչե՞ս արդ։

Բանաստեղծական լեզուի վայելչութիւնը բառերու և ոճերու ներդաշնակ պէսպիսութեան, չրջման, աւելագրութեան և զեղչման մէջ կը կայանայ։

Բանաստեղծական ազատութիւնը (licence poétique) աշխարհաբարի մէջ ածականը գոյականէն ետք, յատկացուցիչը յատկացեալէն յետագաս դնելուն և ձայնաւորներուն սղման զգուշալի թուլտուութիւնն է։

Բանաստեղծական ազատութեամբ ա և ո ձայնաւորներուն յ մը կը կցուի, երբ այ, ոյ վերջաւորուղ բառի մը հետ պիտի յանգին. բայց երբ յ հնչական ըլլայ չըլլար։

Վըրայ Կարդայ Լուսայ
Փարայ Մարթայ Ուսո՛(յ)

կ'ըլլայ երբ հնչական է յ

Հայ Ճայ Բայ Պայ

Զեղչելի են ը, ծ, յօդերը, երբեմն էական բայը, և առհասարակ շաղկապները, քա՛յց, ուր-վէ՞ն-ե՞ս, հա՜ն-ա՜ն-դ, վա՜ն դէ, այ՛ն-դ, մեկնական խօսքեր, որով հետեւ ոտանաւորի դաշնութեան ոտաւերած կը բերեն։

Տուներ թուական ոտանաւորի մէջ յաճախ երեք, չորս, վեց, ութը, լինը, տասը, տասներկու տողերու միախառնումով կը կազմուի։ Այսօրինակ անատուածները ըստ քմայ քերթողին խառն չափերով ալ կը հիւսուին։

Շեշտուած տողէ մը յաջորդ տողին անցումն է, ուր իր իմաստը կ'ամբողջացնէ. բայց այս բանաստեղծական ազատութիւնն ալ կրկնապէս զգուշալի է։

Դուրսը գեռ անգութ եղջիւրներն ցուլին
կը տեղայ տարափ. են չանթով առլի.
Մութ ամպերուն իսկ ան կը գոռայ
Հով մըղգլին ցուլ. Ամպերու գաշտէն.
Օդի կըրկեսէն. Տեղալով մեր վրայ
կը կախուի կէսէն. Անձրեւ՝ զոր պաշտեն։

Ցանգերու դասաւորումը (disposition) ոտանաւորի յանգերուն իրարու հետ շարահիւսումն է, որ ընդհանրապէս ցոյց կը տրուի չորս կանոնաւոր ձեւերով Ա. Զուգրնթաց, որ է տակ տակի երկու տողերու նմանաւերջ յանգումը. Բ. Հիւսեալ, Ա. տողը Գ ին, իսկ Բ տողը Դ ին հետ հիւսումն է։ Գ. Գրկախառն, ուր՝ Ա. տողը Դ ին ու Բ ը Գ ին հետ կը գրկախառնուին։ Դ. Ընդհատ, ուր՝ Բ և Դ տողերը կամ Ա, Բ և Դ տողերը նմանաւերջ կը յանգին։

ՕՐԻՆԱԿՆԵՐ

ՋՈՒԳԸՆԹԱՑ ՁԵՒ

Ջահը

Ջահ մը վառէ հոգիիս խոր մինուոյր,
Ջըքնաղ լոյսի այդ ծովը յուզուի ամէն օր
Անհուներեւթեան ձոյլ երազովը, որ կ'այրէ,
Աչփիններուն չըրթներուն վրայ սա՛ ծայրի:
Ես հըրգհամ կ'ինամ հոգւոյս մէջ լըռին,
Մ'հ, ինչ տեսնեմ—խիղճս էր այդ ջահն եթերին:

ԳՐԿԱԽԱՌՆ ՁԵՒ

Եկեղեցւոյ լայն սըրբազան կամար
Հոգւոյս տաճարին մէջ կ'անդրադառնայ.
Են մտմերս, կանթեղս՝ զգացմունքս անխնայ,
Որ հալին, ցընդին, յոյզով անհամար:

ՀԻՒՍԵԱԼ ՁԵՒ

Եռուզեռ հոյլն թեւեր առած կուգար հիւ.
Եգեմի չուրջն՝ որ է հաճոյքն մեղրածոր,
Ծաղկահատակ հոգւոյս մռայնէր իր դանդիւ.
Ժըպիտն ու Սէր կը պարէին ձորէ ձոր:

ԸՆԴՀԱՏ ՁԵՒ

Մըշակին երգն է քաղցրիկ,
Երբ կը վարէ իր եզները.
Կորդ հողին վրայ յուսալից

Ջի հունձքն անոր երա՞զն էր:
Երէկ հողեր կոհակուին.
Կ'երգէ մըշակն խնդագին
Աստղերու հունձքն երա՞զն էր,
Տեսէ՛ք նայի երկինքին:

ԳՐԿԱԽԱՌՆ ՀԻՒՍԵԱԼ

Հոգւոյս արեւն իր մուտքին
Տեսաւ իր խորն մի սեզան,
Ուր՝ ջահերն խակ կը գոգան
Իբրեւ զոհեր մըշալընջեան
Խըղճի կրօնին ահագին:

ԱՆՀԱՏՈՒԾ (1—5)

Օրինակներ

Միոտաճի Երկոտնեաց

ՄԱՀՈՒԱՆ ՕՐՕՐ

Մեր Յոյս Դառնայ Թըռիչ
Սէր. Լոյս. Ա՛ռ նա, Գրաւիչ,
Լուռ Երգ, Մարդն ալ՝. երազ
Հուր, Վէրք. Անձկալ. Խարազ,
Շանթ, Շունչ, Սկսի Աչցունք,
Եռանգ, Փունջ. Կոյսի, Բարձունք,
Դիւք. Մահ, Որ կեանք Տայ ցոյց.
Կիւք. Վա՜հ... Խոյանք Հանգոյց...
Զոր մարդ
Իբր վարդ

ԵՌՈՏՆԵԱՆ

Հատատէ — Երգն անքնին
Քաղցր հատէ — Հընչէ հան
Աբբչիս՝ լայ — Լուռ անհուն...
Իբրեւ տըղայ — Մինչ մեր կեանք
Որուն մայր — Ցօղազանգ
Վեհ կառար — Ցընդին լուռ
Տարաւ վե՛ր... — Ջերդ փըրփուր
Անբաւութեր — Ջոր Ովկեան
Ուռնայնին — Մըչտընջեան

ՁՈՐԵՔՈՏՆԵԱՆ

Կը հանէ միշտ — Որ թօթափին
Ծոցէն վերդ վիշտ — Վըհի ափին
Ուր երկնի փայլ, — Իբր հէք տերեւ,
Լուռ անայլայլ, — Սին՝ անարեւ.
Դիտէ մեր սիրտ, — Ահա՛ նըկար
Համա՛կ սեւ դիրտ, — կեանքին տըկար,
Ալ ամէն բան — Որ ամէն օր
Դառնայ դամբան, — կարդայ «Օրօր»
Երբ խաբէ սէր, — «Օրո՛ր» մահուան
Մեր հուր լոյսեր, — Մեր յաւիտեան:

ՀՆԳՈՏՆԵԱՆ

ՏՆԱՆԿԸ

Զըմրան ցուրտ գիշեր, — Ամէն կողմ լուռ,
Ինձ վերյիշեր, — Երկնի տաճարին,

Դեռ կ'երկնէ մըռայլ — Անոք տնանկին
Մըթնաթիւն չըռայլ... — Մորմոքի հոգին
Դանդիւի երգեր — Անմըռունչ թըշուառ
Տըննանկն կ'եղերգէր, — Զիւներուն աւար...
Տաճարին ծոցէն — կը քընանայ դեռ,
Վիշտերն զայն խոցեն. — Մինչ բացուի երթեր,
Գամին խայտայ — Մեռաւ անտըրտունջ
Սարսուռ տայ անխնայ — «Յաւիտեա՜ն» էր մըրմունջ:

ԲԱԶՄԱՆԴԱՄ ՓԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ

ՎԵՑՈՏՆԵԱՆ (3—3)

ԿՈՀԱԿԸ

«Կոհակին հետ ձայնէն
Քընաբնեերն կը ձայնեն»
Բանաստեղծն մըրմնչէր,
Ծովափէն դեռ իջնէր:
Աչքին խոր մոգական
Երգ գառնար կոհակն ան:
Անոր քնարն էր հոգին
Որ խառնուած կոհակին
Բնաւթեան հետ խօսէր
Ջերդ սոխակ մինուէր
Լըռութիւնն ժայռերուն
Սիրան ընէր թըրթըռուն:
Հասկըցաւ հոն հէք մարդ
Թէ կոհակն այդ կախարդ,

100 p
37485

Մարդուս կեանքն էր անցնող
Վիշտերու միակ ծնող։

ԵՕԹՆՈՏՆԵԱՆ (4—3)

Եօթնոտանեանին առաջին անդամը պէ՛տք է որ, միշտ չորս վանկ ըլլայ, դի կարճ հատածը երբ երկարին յաջորդէ, ոտանաւորը ա՛լ աւելի ոլորուն կ'ըլլայ։

ԳՐԻԶԸ

Բաղաքակիրթ աշխարհի
Է՝ վսեմագոյն գործիքն այն,
Որ կը ծորէ յաւիտեան
Գաղափարներ, վեհ, արի։

Ծորակն է այն հանճարի
Ծորակ մ'անշուշք, այլ անհուն,
Ամէն գիւտ, խոկ վազեն հոն,
Երկունքովին այն չարչարի։

Ամէն հանճար ու տաղանդ
Կ'անմահանան Անով միայն,
Անմահութեան Գործիքն այն
Չի փորեր վհի, այլ տայ խանդ։

Վա՜ռ Անդրուվար, մըտքի Թուիչ,
Առանց քեզի չկայ գիրք,
Խոկն և անուրջ, չըքնա՛ղ կիրք,
Մարմնացնես դուն, ո՛վ Գըրիչ։

ՈԻԹՈՏՆԵԱՆ (4—4)

ԴԱԼԱՐԻԲԸ

Կենսունակ գոյն մ'առած դաշտեր,
Կը դիւթեն մարդս տըքնող անդուլ.
Արտոյան անգամ այդ գոյնն պաշտէր,
Կենդանութեան երգիչն այն թոյլ.
Մարդուս սըրտին ներշընչէ յոյս,
Ցոյց տալով յար կանանչութիւն,
Մոռցնէ մահուան անդունդն անյոյս.
Կենսաձիր ցօղն խըմէ առտուն,
Ջուարթ թըռչնիկն կ'երգէ կանանչ,
Ջերդ մի կեանքի անվիչտ գուարթուն։
Դալարիք կեա՜նքն է խակաքանչ։

ԻՆՆՈՏՆԵԱՆ (5—4 կամ 3—3—3)

ՈՒՌԵՆԻԻՆ ԼԱՅԸ

Լուռ մելամաղձիկ առուակին վրայ,
Ջերդ յուսահատ մայր, ուռին խոկար,
Ափնածիր շամբի ոգին սարսռայ
Դիտելով ըստուերն անոր երկար։

Բան մը կը խորհէր ծառն սրգաստուեր,
Ակեակին նայէր, փըղձկած՝ տըմզին
Վայրի խոտ, ծաղիկ կ'յառնեն միշտ վե՛ր,
Ականոզիքնին, հէ՛ք ուռենուդին։

Աչունն էր թառած իր ծոցը մըռայլ,
Անոր համար ա՛յդ վարսագեղ ծառ,
Լուռ կ'եղերերգէր փախստեայ, խօլ, փայլ.
Ուր՝ ալ չգիտ՝ պարէր ջրասէր ծիծառ։

(3—3—3)

ԽՈՒՐ

Հառաչներ վե՛ր թըռչին նոճերէն,
Աչերէն արցունքներ վար թափին
երկնի Յոյս զըւարթուն իր մրափին,
Չի տար վերջ ե՛րազէ՞ հո՛ն նորէն:

Սըրտին ձայնն է ապիւռն մի երազ,
Հոգին չունչ մ՚անհունէն չորթըւած,
Այս ամէն լինձ ցոյց տայ մի Աստուած
Որ թերեւս չահերէն նայի վրաս:

ՏԱՆՈՏՆԵԱՆ (5—5)

ԴԱՐՆԱՆ ՄԱՀԸ

կեանքի գարունին ծաղկած պարտէզին
Բայլերս կը սահին ու սիրտս սըրսփէ,
Բոլոր ծաղիկներ «արտօսր» կ՚երազեն,
Զերդ յուսակտուր վիմատապ նիոպէ:
Պարելով խիզախ կ՚անցնինք վախերէն,
Կ՚ընդոտնենք ծաղիկ, անպիտակ մահուան.
Կենսուհնակ ուղիներ բըղխին յաւիտեան,
Վազո՛նք խօլաբար, չըզգալով նորէն:
Թէ գառնանք հոնե կը վիմատապո՛նք
Տեսնելով գարնան մահն անուշ, լըռին,
Եղո՛ւկ ծաղիկներն գե՛րկին են խաւարին,
Են մեր տարիներ անգարձ, ա՛վ երկինք:

ՄԵՏՍԱՆՈՏՆԵԱՆ (4—4—3)

ՏԵՐԹՍԻԲՈՒՐ ԿԱՄ ՊԱՐԸ

Տերթերի քորի ոտներն ճըկուն ու թեթեւ,
Թեւեր առած կը սլանան հո՛ւ ի հո՛ւ,

Ծըփին լանջքէն հրահրի հեշտանքն, կ՚առնէ թեւ,
Հոլաթեւէ խապաո մոռցած վիշտերն ահա:
Մուսա մ՚է այն, խօլ մարմնացումն հառոյքի,
Որ սիրոյ ծով մը կարծելով այս աշխարհ,
Պարէ արբշիռ, հոն՝ ուր ծիծաղն բարբոքի,
Հրավառ ալտեր նըշուլեն աէր, ա՛չ աշխար:
Նէ մոռացօնքն է անաթախիչ վիշտերուն,
Թիթեռնիկի մ՚աչքով դիտէ բնութիւն,
Ծաւի ալեակ, ամպ ու ծաղիկ սարսըռուն,
Իր սէրն կ՚երգեն թըռչներուն հետ առտուն:

ԵՐԿՈՏԱՍԱՆՈՏՆԵԱՆ (4—4—4)

ԼՐԱԳԻՐԸ

Թըղթեայ Իրիս, որ ծով, ցամաք կըտրես, անցնիս,
Բոլոր մարդիկ քեզ կը սպասեն, տե՛ս, անհամբեր,
Լուր, խոկ, ե՛ անուրջ ծոցդ ամփոփած կենսաբեր,
Ո՞ւր թեւածես, ոգի թըղթեայ մէջ զընատնիս:
Երկաթուղի ու շոգենաւ նըստելով միշտ,
Քաղքէ քաղաք ու գիւղէ գիւղ մեն կուգաս դուն,
Քու բարիքներդ տալու համար վճարող մարդուն.
Չի քու տէրերդ նուէրիդ սպասեն կըրելով վիշտ:
Փափուկ մարմինդ մերթ ցըրուիչի անութին տակ,
Ճընշուելով լուռ, կը խորշամի գեռ անգըրգիռ,
Բոլոր մարդոց միաքերն զօգես լեզուովդ յըստակ,
Միաք չստուածին սրաթեւ Իրիսն ես լրագիր:

Ընտրելագոյներն են հօթնոտանեանը, ութոտնեանը, տասնոտանեանը և միստասանոտանեանը, որոնք աւելի սլորուն են, իսկ վերջին երկոտասանոտանեա-

նը,—որ Ֆրանսական Ալէքսանդրեանին* (alexandrin) կը նմանի—չատ դանգաղ է, գէթ մեր լեզուին տեսակէտով:

Ազատ ոտանաւորը (vers libres) կ'ըսուի ոտանաւորը, երբ խառն չափերով տողերու բազադրութիւն մըն է, զոր Շնորհալի ալ (ԺԲ. դար) գործածած է:

Խառն չափերը առաւելապէս գերման բանաստեղծներու գրիչին տակ ընդհանրանալով, այսօր մեր մէջ ալ տակաւ մուտ կը գործեն: Նկատելի է որ, չափերու խառնուրդը քերթուածին աւելի չարժում ու կենդանութիւն կուտայ, քերթողին աշխոյժն ալ պահելով:

Ազատագոյով է ոտանաւորը երբ Ա. տողին վերջին վանկին նման կամ նոյն միավանկ բառ մը իրրեւ նորատող արձագանգ կուտայ:

ԽԱՌՆ ՉԱՓԵՐ

ԵՐԳԸ

Քերթողին քընարն է լեզուն բնութեան
Անոր մէկ թրթռումն երգ մ'է մեղրածոր,
երգ մը յաւիտեան.
Դիւթող սիրան ու ձոր:
Ողիմպեան Մուսան
Քերթողն իրավան
Կրելով հոգւոյն ա'լքը ծլփին, երազուն.

Կոհակի տեղ երգ կը ժայթքէ ատրճանաւն,
Ջիղերուն խոր ներշնչման չանթ խոյանայ,
Ինքն ըզգըլխած կը փարի քնարին
Ի' անոր կարգայ ա'վաննա.
Քընարին երգ, իր խոր սըրտին ձայլ հընչիւն,
Լըսէ ու լայ անհուն բնութեան գիրկն ինկած,
Ուր՝ հէքին սիրտն թեւաբախէ զերդ թըռչուն,
Ըզմայլանքին մէջ դեռ խոկայ անկասկած:
Բնութեան լեզուն գիտէ նա,
Դիւթիչ լեզուն չահերուն:
Մոգիչ լեզուն Ովկիանին.
Միայն ա՛շուղն հասկընայ:
Կոհակի պէս երերուն,
Խլացնէ երգով երկինքն անքընին:
Ցոյզերով զեղուն, թաթաւուն այդ մարդ,
Սէրն ծըփանուտ մազերով,
Կ'երգէ կուլայ իր սէրն վարդ,
Այլ իր Աստղիկն է անխաւով:
Երգն է իր ջահ.
Ա'կ հեզասահ
Կենդանութեան ցոլացում վհէ,
Տայ թըշուառին հոգւոյն նըսեհ:
Երկինք խորանչատ մեծ, վըսեմ Տաճար,
Կը մագես դուն սիրան անպատճառ
Արփի, լեռ, ծով:
Սէր, կեանք, ու մահ
Չեն դիպուածով
Այլ են երգերն Ջօրութեան անմահ
Բանաստեղծին Ոգին է նա,
Որ անհունէն կը խոյանայ,
Քընարին ծոց

---

* Մնացած է Alexandre խորագրով այն երկոտասանոտնեան կամ վեցաչափ ոտանաւորին անունէն, զոր ԺԲ. դարու վերջերը քերթեցին Lambert li Tors եւ Alexandre de Bernay քերթողները: Վեցաչափը կամ. դիւցազնականը Պ-ՐՆ-Ն ալ կ'ըսուի, վասն զի Դեղիեան պատգամները անով կը գրուէին:

Համակ բոց,
Դառնայ Վըսեմն հոն մի երգ,
Իսկ քերթողին՝ անմահ երկ։

ՉԵԻ

ԱՐՋԱԴԱՆԴ

Հեչա Աստըղկան ես նըկար
կար,
Զօրութիւն մ'ես կենսատու
Դու։
Ծընունդ լոյսի ու ծագկանց
Գանձ
Գեղեցկութիւն վարսամի
Մի։

ՏԱՂԱՉԱՓԻՆ ՏԱՍՆԱԲԱՆԱՍԱՆ

Ա. Մի՛ յանգեր անուն անունի հետ դուն,
Բ. Մ՛յանգեր ածական ածականի զարդ,
Գ. Մի՛ յանգեր հոլով հոլովի, ա՛վ մարդ,
Դ. Մ՛յանգեր գերանուն գերանուան, արթո՛ւն,
Ե. Մի՛ յանգեր բայեր բայերու, քերթո՛ղ,
Զ. Մի՛ յանգեր մակբայն մակբային կոթող։
Է. Մի՛ յանգեր ձայնարկն ձայնարկութեան հետ,
Ը. Մի՛ յանգեր ածանցն ածանցին մեղայչ,
Թ. Մի՛ յանգեր բարդ բառն բարդ բառին, ըզգո՛յշ,
Ժ. Մի՛ յանգեր խընդիրն նոյն խընդրին, Պըւէտ,
Խորչէ՛ միշտ նոյնէն ու նմանէն դուն,
Թէ տենչաս ըլլալ Ալփասլան մ'արթուն։

Գ. ԳԼՈՒԽ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՉԱՓ

Հայկական չափը ստեղծեց — չարականներու արուեստին մանրակրկիտ քննութեամբ — Հ. Ս. Բագրատունի*, բանաստեղծ հայկաբանը, որ իր այդ անդրանիկ գիւտը նուիրագործեց Վիրգիլի «Մշակականք»ին թարգմանութեամբ, յետոյ նոյն չափականութեամբ թարգմանեց Համերի «Իլիական»ը, Միլտոնը, հին և նոր թատերական գրուածներ, զոր պահեց «Ճաշակք հին և նոր ազգերգութեանց» անունով և հիւսեց «Մեծ երգը» և դեռ ուրիշ հայլ մը քերթուածներ։ Բագրատունեան չափով կը գրուին առաւելապէս գիւցազներգութիւններ և թատերգութիւններ։ (Տե՛ս Բանաստեղծական մասը յաւելուածին մէջ)։

1. — Չափական ոտանաւորը անյանգ է և կը կազմուի ամանակով, որ է երեք երկար վանկերու ընթերցման տեւողութիւնը մէն մի հատուածի մէջ։

2. — Չափական ոտանաւորի մէն մի տողը կը պա-

---

* Ծանօթ. — Հ. Արսէն Կոմիտաս Բագրատունի ծնած է Կ. Պոլիս, 1790ին, եւ վախճանած է 1866ին 76 տարեկան։ Անուանի հայկաբանը իր մայրենի [illegible] չափ հմուտ էր Ծուռնաբէնի եւ Լատիներէնի, որոնց գլուխ-գործոցները գրաքարի փոխադրեց բնագիրն իսկ գերազանցելով իր առանձնայատուկ գրաքարով, ուր՝ ամէն դարու էջ-էջ իր ներկայացուցիչն ունի։

բուն ակէ չորս հատածներ, որոնք հաւասարաչափ են, այսինքն ըստ ամենակի երեք երկար վանկեր ունին, բայց ոչ հաւասարավանկ, որովհետեւ հատած մը կրնայ միավանկ, երկավանկ ըլլալ, բայց ամենակով միավանկ են, քանի որ քանակը (վանկերուն թիւը) ընթերցման տեւողութեամբ կամ ամենակով կը լրացուի. իսկ երկար կամ քառավանկ հատածին ալ մէկ վանկը ողելով ամենակին կը հաւասարի:

Սուղ վանկը լռելեայն իմացուած ը գիրն է, որ սուղով(՝) մը կը նշանակուի, եւ երբ երկարել հարկ ըլլայ, ը կ'աւելցուի: Այսպէս ա՝ոգտանել, ա՝պատել, ա՝ռանանել, գ՝գալ, գ՝գուշանալ, կո՛ճ, անգ՝ղ, սիկ՝ղ, ակ՝ն, տար՝ր սուղ (=կարճ) վանկեր են:

Երկարելու համար լռելեայն ը կը գրենք, ըսե՝նէ, ըսաերեւրիլ, ըսոգտանել, ըսպատել, ըզգալ, ըզգուշանալ, կոճըղ, անգըղ, արկըղ, ակըն, տարբեր:

Եայն:

Երբեմն ալ եկամուտ ը ով. զոր օր. կինըն, վարդըն, ազգըն: Օրինակ. —

Հայրըն մեր խընդալից եւ սքանչացեալ՝ ամբարձ զձայն — ելն.

Հատածը հայկական չափի մէջ միավանկ, երկավանկ, եռավանկ, քառավանկ կրնայ ըլլալ, բայց դարձեալ ըստ ամենակի հաւասարաչափ, այսինքն եռավանկ է:

Հատածի բաժանումը կետադրութենէն անկախ է

Զոր օր.

«Դու սիրես զիս, չատ է. զճակատագիրն իմ օրհնեա՛»

«Վճարեալ է, և կիւզման իշխէ յաւերժ իմ անձին»

«Տէր քալաղըն, չեւ է դեռ մեզ ժամանակ մեկնելոյ»

Տողը չափականութեան մէջ քառանդամ կ'ըլլայ անխտիր և կը պարունակէ առնուազն 13, իսկ առաւելագոյն 16 վանկեր, կամ թէ ամենակ, այսինքն մէկ մի հատած եռավանկ ընդունելով, կ'ունենանք 12 երկար վանկեր, այս իսկ է հայկական չափին երկրատասնոտանեան, կամ թէ հին տաղաչափութեան օրէնքով, երկու վանկը, մէկ հաշուելով, վեցոտանեան կոչուելուն պատճառը:

Շեշտը մէկն մի հատածի վերջը առնուած սուր դադարն է, որով կ'որոշուի անդամատութիւնը:

Նուիրական լո՛յսն ընդ եղեմ ըսկըսանէը ծայրս արծակել,
Ծագկո՛ւնսըն ցօղալիս՝ բուրեալս ՚ի խունկ առաւօտի՛ն:

Անշեշտ են ընդհանրապէս շաղկապները, ըե-ւե-պե-, ըեկե-, — ըսո. ընդ, վասն եւն. նախադրութիւնները, յարաբերական ը, և մասնական անունները ի՛ն, ի՛նչ, ո՛վ եւն.:

Դիտելէ է որ հատածի վերջ անշեշտ բառեր դնել տաղաչափական սխալ է. Զոր օր.

Թէպէտեւ հորդեսցուք մեզ ճանապարհ ինչ բընաբար
Զի՞նչ այլ թէ ոչ զԱստուածոյ զկենդանակիր քակել տաճարս.

Բառեր ալ կան որ ՚ի բնէ շեշտ ունին, ինչպէս են. ընդե՛ր, երբա՛ր, -պե՛, սո՛ւղ, եւն.:

Բառեր ալ կան որ, առաջին վանկին մէջ շեշտը-ւելով Յարաւեւես կը կոչուին. ինչպէս են. Այ՛օր, ա՛յսպէս, ա՛րդէս, Ն՛այնպէս. յա՛յնժամ, Ն՛այնըմ՛ն:

Այսօրինակ բառերուն երկրորդ վանկը կրնայ միւս հատածին անցնիլ: Զոր օրինակ.

«Օրէնք որ ա՛յդպէս ինչ զայդ սահմանեցին, չեն անիրաւ:»

«Որ լսա պէ՛տպէս նըշանացն համանգամայն ի քնին առեալ.»

«Արդ ես ա՛յպէս Աստուծոյն և ցաւելոյն կամ պաշտպան»

«Ոչ ա՛յսչափ հեշտութիւն գըտանէիր ՚ի Տրոյա»

«եւ մի՛, ո՛րպէս եգիպտա գհայրենիս տանն ըսպառէ

«եւ ո՛չ ա՛յդ չափ Աւգոստաս հաւ պատուեալ զԼիւիա»

«եւ ոչ ա՛յն—չափ կարծէի քս հրամանա՛ցըդ զօրել։»

«Ոչ ոք յա՛յն—ժամ ի խընդիր մընալոյ իւրոցն ի փախչել։»

Այս տազաչափական ազատութեան յաճախութիւնը խաթելի է։

Ցարաւեօտ են բոլոր մէկուկէս վանկ ունեցող բառերը, ո՛րիդ, քո՛ւյր, դո՛ւռն, ի՛նձ, պ՛արզ ևլն.։

Նախայարաւեօտ են այն եռավանկ բառերը, որոնց առաջին վանկի ձայնաւորն է որ կը շեշտուի, գոր օր. Մա՛նաւանդ, ա՛ստիճ, վե՛շերդ, պա՛նեղերդ։

Կէս վանկով հատած չի վերջաւորիւր թէեւ, բայց իւրեն յաջորդ հատածը թոյլ բազաձայնով (հ, յ) մը և կամ ձայնաւորով սկսի ասելի ներդաշնակ կ՚ըլլայ կէս վանկին յաջորդ անգամին վրայ թաւալումը, այն ալ առանց երկարելու։ Զոր օրինակ,

թէ զիտրուն- իցէ օրէն համեմատել ընդ մեծամեծս — Այսպէս

Երբ կէս վանկը թոյլ բազաձայնի և ոչ ալ ձայնաւորի մը հանդիպի, այն ատեն ը աւելցնելով, զայն լրացնելու համար յաջորդ հատածին անցնելու է։ Զոր օրինակ.

«Աղերսա՛կիզդ մշտաբուղխ ընտանեասէն անուշութեանց»

«Աւրիչէն մեր հրաման տայ մեզ ածել և բազմանալ.»

«Գիտաք ի ծո՛պըս վերջաւորս յընթացան ազգին ժառանգութեանցդ։»

«Ընդ բանի՛ցն բարբառել ըզձեռանէս կալեալ յարոյց։»

Դիտելի է որ անընդհատ երկարութիւն ալ հնարելի է պատճառելով հատածներու դաշնութեան կը ատանէ, նաեւ կարելի եղածին չափ զգուշանալու է լծորդ տառերու ընդհարումէն, նոյնիսկ միեւնոյն հատածին մէջ։

Տարաչափական օրէնք մըն է նաեւ երկու նոյն և նման ձայնաւորներու ընդհարումէն -զգուշանալը, այս յօրանջէն (hiatus) խուսափելու համար ձայնաւորներէն մէկը ապելով անոր տեղը ապաթարց (՚) մը կը գրուի։ Ցաճախ կը ապուին ընդ, ըզ, ընդդէմ ևն. նախադրութիւններուն ը սկզբնատառը և կը թաւալին յաջորդ ձայնաւորին կամ երկբարբառին վրայ։

«Նա ՚(ա)ռանիկ օժանդակեալ նըպաստս եղէց քեզ հաւատարմ»

«Պատանին խոց, վիրաւոր անկցի (ի)՚ բարձանցըն լերանց.—»

«Գուցէ (ը)՚նդ գեղովդ երկնային ՚ի գըժոխոյ անկցին կափուլ»

«Այլ գոնէ թէ զիչանել է հարկ, թէ ՚նդդէմ մեր ոճոյս»

«Ի Հռոմըս յուսացի, և ՚նդ օրինօքն մըտցէ»

«Զամենայն լընու գհաճոյս որ զպիտանին խաւնէ ՚նդ անոյշ»

«Զի՞նչ է այդ զի՞ ՚նդ առաքմանըդ նիստ առեալ բազմեալ կայք»

«Իսկ հոգիս իմ ընդ քաղաքն՝ ընդ իս սե (ը)՛նդ քեզ հեծեծէ»

«կայ իսպառ, և այլ մի՛ (ը)՛նդ իս և մի՛ (ը)նդ սոսա կաճառիլը.»

«Թէեւ յականէ յանուանէ ճանաչիցես զաստեղս ողջոյն»

«Մէն մի՛ սա չարժմանն ըզգընացս և գնըկատեալ կալաւ տեղին։»

Ե՛ և ՚՚ ալ ձայնաւորի մ՛առջին կը սղուին, ՚՚ Բագրատունեան դրաբարի մէջ յաճախ գործածելի է։

«Երես նոքա Ծաղկէոյ (է)՛ւ ոչ երասխոյ չարարին։»

«Նոքա գնացին, և Աթենաս Պալլաս (է)՛ւ Աբէս վարէր գնասին»

«Եւ թըմբի ողորկատարը ՚՚ ՚ի քեր տօսախ ճախաբակեայ»

«Գան ՚ի յարդ ՚՚ ՚ի կերպարան և գոգ առնուն սուբ երկաթով։»

Շեխումը, որ է տաղանցումը, հայկական չափի մէջ ալ տաղաչափական նեղելի ազատութիւն մըն է միայն, ա՛յն առեն՝ երբ մէկ տողը կարելի չէ որ ամփոփէ խօսքին իմաստը։

«Ա.րդ ըզքեզ, Սպանդարամետ, և զթաւսեթուփս անտառախիտ
Եւ զմեղմաբոյս ձիթենեացն զարմ և զաւակ երգեմ ընդ քեզ։»

Հայկական չափը ունի տասնեակ քառանդամ ձեւեր, որոնք են հետեւեալները.

Ա. Ձ ե ւ 4+4+4+4=16 ՎԱՆԿ

1 2 3 4 1 2 3 4 1 2 3 4 1 2
« Մինչ սըրաթռիչ երիվարօք չէարեգակն ի ձմեռն
3 4
հասեալ »

Բ Ձ ե ւ 3+4+4+4=15 ՎԱՆԿ

1 2 3 1 2 3 4 1 2 3 4 1 2 3 4
Ամենայն յեա ծընընդոց ի պէտս սրթուց երթայ խընամ

Գ Ձ ե ւ 2+4+4×4=14 ՎԱՆԿ

1 2 1 2 3 4 1 2 3 4 1 2 3 4
Աւան կառուցանել, գըծել օրէնս ի տախտակի

Դ Ձ ե ւ 1+4+4+4=13 ՎԱՆԿ

1 1 2 3 4 1 2 3 4 1 2 3 4
Ո՛վ լուսապայծառ վեհ գերարփիք տիեզերաց

Ե Ձ ե ւ 1+3+4+4=15 ՎԱՆԿ

1 2 3 4 1 2 3 1 2 3 4 1
Ձի՞ փայթ ի դէպ անդէպ, վի՞նչ հօսի պէտ ի
2 3 4
հեթեթանս

Զ Ձ ե ւ 3+3+4+4=14 ՎԱՆԿ

1 2 3 1 2 3 1 2 3 4 1 2 3 4
Ի՛ւ զըւարթ առնիցեն բոյսք արմըտեաց, ո՛վ սեկենաս

Է Ձ ե ւ 2+3+4+4=13 ՎԱՆԿ

1 2 1 2 3 1 2 3 4 1 2 3 4
Եւ դուք վարսաւոր մայրեաց չինից հուպ չտհապետաք

Ը Ձ ե ւ 4+4+4+3=15 ՎԱՆԿ

1 2 3 4 1 2 3 4 1 2 3 4
Կամ դառնահոտ հիւսիսոյ չունչ թափանցիկ մի՛
1 2 3
խամրեացեն

Թ ՉԵՒ 3+4+4+3=14 ՎԱՆԿ

1 2 3 1 2 3 4 1 2 3 4 1 2 3
Երեւեալք ընդ առաւօտս և ի ծագել սահեցան

Ժ ՉԵՒ 2+4+4+3=13 ՎԱՆԿ

1 2 1 2 3 4 1 2 3 4 1 2 3
Ի քէն, ի խորհանակ սընեալդ ի ներդ և ի ցաւ

Նկատելի է որ կարճ հատածները առաջին կիսան մէջ դասաւորելու է միշտ. ուստի առաջին հատածը կրնայ ըլլալ 1—4 վանկ, երկրորդը 3—4, երրորդը բացարձակապէս 4, իսկ չորրորդն ալ 3—4 վանկ:

Առաջին հատածը միավանկ կը գրուի ա՛յն ատեն երբ միւս երեքը չորսական լի վանկ ունին, եթէ ոչ 13 նուազագոյն տողը չլրացնելով սխալ կ'ըլլայ:

Երկրորդն ալ եռավանկ չի գրուիր, եթէ առաջինը միավանկ է:

Երրորդն ու չորրորդը քառավանկ դնելը նախընտրելի է, բայց յաճախ եռավանկ կը գրուի չորրորդը ներդաշնակութեան համար, երբ առաջինը միավանկ չէ, կամ թէ երկրորդը եռավանկ. ուստի անոնք ընդունելի ձեւեր են հետեւեալները

1+3+4+4=12 (Պակասաւոր)
1+4+4+3=12 »
4+3+4+3=14 (Կիսատ)
3+4+3+4=14 »

Առաջին երկու պակասաւորները 13 նուազագոյն վանկը չեն լրացներ, իսկ երկրորդ կիսատները, թէեւ կը լրացնեն 14 վանկ, բայց օրէնքէն կը զարտուղին դի 14 վանկով հետեւեալ երբեմն անսպիւտ ձեւերը չեն պատկերացներ:

(Գ. ՉԵՒ) 2—4—4—4=14
(Չ. ՉԵՒ) 3—3—4—4=14
(Թ. ՉԵՒ) 3—4—4—3=14

Տառնեակ ձեւերու խառն դասաւորութիւնը աւելի քաղցրալուր կ'ընծայէ քերթուածը. Զոր օր.

Ի՛ւ զըւարթ առնիցին՝ բոյոք արմբտեաց, ո՛վ մեկենաս,
Ցի՛մ արփի վարել զերկիր, զայգիս զուգել ընդ նըշդարիս
Չի՛ փայթ ի դէպ անդէպ, զի՛նչ հօտի պէտ՝ ի հեթեթանս
Տընօրէն մեզուին քանի՛ հրմուտ հանճար առիւ երգել,
Ո՛վ, լուսապայծառ վեհ գերարփիք տիեզերաց,
Դուք՝ որ ընդ երկին սահուն զոլորտ վարէք տարուոյն,
Դիմիտրէ կենսատու, Սպանդարամետ ուրախարար,
Ձերով եթէ չնորհիւ ըզքաւոնեան (=եպիրոս) վայրի կազինս,
Ընդ ատաք սակեփունչ հասկ երբեմն երկիր փոխանակել,
Ի բաժակս Աքելովեան ըզնորագիւտ պարզեաց ողկոյզ*
Եւ դուք, վարսաւոր մայրեաց չինից հուպ չահապետք,
Հովատուն պայք և պարիկք և կուսագեղ յաւերժահարսունք
Օ՛ն եկայք երամովին, ըզձեր պարգեւսըն նըւագեմ:
Դուք եւս ո՛վ, որուս ի մեծ երեքարձէն կոփեալ նախկին
Զամեհին բըլսեաց երկիր ձի փոքընչելով ընդատուցեալ,
Պիսիդոն, և անտառաց պետ պահապան դուք բնակաւոր

---

* Աքելովոս ետոլիոյ գետերէն մին է, որուն հովտին մէջ ետոլացւոց Ինէոս Թագաւորը առաջին անգամ այգի տնկելով նուիրեց Սպանդարամետին (=Բագոս), որ իրեն իրրեւ շնորհակալիք այգեգործութիւն սորվեցուց:

Ոեմ բի՛ւր զաւարակ ձիւնաթոյր ըզդեզ գալար լիզեն կէայ.
Ջհայրենիդ և քո թողեալ թաւ դարեւանդ լիկէական,
Տեգեացիդ Պան հօտապետ՝ թէ սիրելի քեզ քոյդ Մենա՛լ**
Հաչա առ իս մատիր, և դու ձիթենւոյն կոյս արար-
չակերտ,
Աթենաս, և կոր մաճոյն բերող ի լոյս պատանեկիկ,
*եւ բարձոյ կարճովին մատաղ նոճոյն Շահաբունի***,*
Դիք բոլոր և դիցանոյշք արթուն դեհպետք անդաս-
տանաց,
Որ գինքնեկ ըզդեռաբոյս արդիւնս անաերմըն տնաւ-
ցանէք,
եւ որ յորդ 'ի հարաւեան տեղայք յերկինէ ցօղ շա-
ռաչուկ:

[Մշակականիմ (1—15 Տող)]

Թատերախաղերու մէջ տողերու լուռթիւնը պայ-
ման մը չի կրնար ըլլալ, քանի որ մէկէ աւելի ան-
ձեր իրարու հետ կը տրամախօսեն, բայց մէկն մի հա-
տած պէտք է իր տեղը դնել և երբ այսպէս լրանայ
տողը, յաջորդ տողը սկսիլ Ս. հատածէն. զոր օր.

Եգիսթոս.—*Ո՞ր հրամանք գինս խըլէին յիմոց մըթին*
անտառաց
Ծերուկնի՛դ ողորմելի, գինչ լացեն քո
ցաւք սըրտիդ,
Եզկեզի՛ յոյժ մայրիկ, որոյ բարբառ տիւ-
բային
Գուշակեալ էր ինձ...
Մերոպէ.— *Ա՛յ ժանտ, դեռ կենդանի՞ է մայր քո,*
Եւ ես մայր էի այսօր, թէ դու չէիր, ոչ
զայրուցդ,
Յինէն դո՛ւ բարձեր զորդեակս:
Եգիսթոս.— *Եթէ իմ այդ են ապէտք,*
Եթէ նա քո էր որդի, գըտանեմ յոյժ
պարտաւոր.
Անմեղ է սիրտ իմ, բայց ձեռն իմ է յան-
ցաւոր,
Ո՛վ իմուժ թշուառութեան: Գիտեն եր-
կինք զի այսօր
Ըզկեա՛նս իմ տալի փոխանակ քո և նորա:
Մերոպէ.—*Ջինչ, դրուժան, ի կապտել ձեռինդ ըզ-*
զրահն ի նմանէ...
Եգիսթոս.—*Իմ է այն:*
Մերոպէ.— *Իսկ գի՞արդ, գինչ խօսիս դու:*
Եգիսթոս.— *Երդնում քեզ,*
Ի գլուխ քո, յորդիդ սիրուն, յԱստուածա-
կերպ քո նախնիս,
Ջի հայրիկն իմ ետ ի ձեռս իմ ըզպար-
գեւն ընտրական:
Մերոպէ.—*Ո՞վ, հա՛յր քո, յԷլի՞ս, յո՞ր ազմուկ գինս*
արկանէ,
Ասա գինչ անուն է իւր:
Եգիսթոս.— *Անուն նորա Պոլիկլէս*
Ասացի քեզ կանխաւ:
Մերոպէ.— *Ա՛նհես դու գինս սըրտաւուչ*
Ջինչ անդէպ գթութիւն զսըրտմտութիւնս
արգելոյր,
Շատ է արդ, օգնակա՛ն լերուք ցասմանս
յոր մոլիմ:
Փարչեցէք ի չէրխմըս զայդ գազան, զայդ
նենգոտ:
Սիրաբո՛ւն որդեկիս ոգիք, բազուկս ար-
իւնաուչա...

---

* Արկադիոյ քաղաքներէն մին է Տէգէա:

** Լիկա՛օս եւ Մենա՛լոս պարարտաբօտ եւ անտառախիտ լեռներ են Արկադիոյ մէջ:

*** Շահաբո՛ւնի կամ Սկեդա՛սոս անտառներու չաստուածն էր

Նարբաս .—*Ձի՞ գործես, ո՛հ աստուածք*
Մեռոպէ .— *Ո՞ կուչէ զիս։*
Նարբաս .— *Անա՛, կա՛ց։*
Վա՛յ ինձ, եթէ զմօրն անուն յիշեմ, կո-
րուստ է,
Թէ յայտ գայ։
Մեռոպէ .— *Մեռի՛ր նենգող։*
Նարբաս.— *Կաց դադարեա՛։*
Եգիպտոս .—(*Նայելով ՚ի Նարբաս*) *Ո՛վ հայր իմ։*
Մեռոպէ .—*Հայր իւր։*
Եգիպտոս .—(*Առ Նարբաս*) *Ո՛հ զի՞նչ տեսանեմ, և յո՞վ*
ուրեք գնաս դու,
Իմումս մահուան միթէ վըկա՞յ լինել գաս։

[Վոլդեռի «ՄԵՐՈՊԷ»]

Հանդէս Դ., Տեսիլ Դ. **թարգմ. Հ. Ա. ՌԱՓՓԱՑՈՒՆԻ**

Բանաստեղծութիւնը բնութեան ու մարդկային սրտի ու հոգւոյ երեւոյթներուն թարգմանն ըլլալով կը բաժնուի ութեակ սեռերու, որ են. Քնարերգական սեռ (genre lyrique), Դիւցազներգական (épique), Բանագործական (dramatique), Վարդապետական (didactique), Երգիծաբանական(satirique), Եղերերգական (genre élégiaque), Հովուերգական (pastoral) *եւ* Հակիրճ կամ Թեթեւ սեռ (genre léger). *որոնց վրայ յետոյ կարգաւ պիտի խօսինք։*

Գ. ԳԼՈՒԽ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՄԱՍ

Հայկական չափր մեր Հայ. բանաստեղծութեան մէջ թաքուն պահուած չափականութենէն ծնունդ առաւ, այն ալ չնորհիւ Հայր Արսէն Կոմիտաս Բագրատունւոյ մանրախոյզ հետազօտութեանց, որոնց չարժառիթը եղաւ Վիրգիլիոսի Մշակականքը, որուն թարգմանութեան ձեռնարկած էր Վենետիկեան գրաբարի հայկապ հայկաբան վարդապետը, որով իսկապէս տաղաչափական նոր դրութեան մը հիմնադիրն եղաւ։

Սակայն, չափականութիւնը հայ տաղաչափութեան վաղնջական օրէնքն էր, որ այժմիկ գրաբարին հետ մոռացութեան դատապարտուած է, բնաշխարհական օրէնքներու բերումով, սակայն ասով ո՛չ հայ չափականութիւնը և ոչ իսկ դասական լեզուն կը դադրին գանձեր ըլլալէ։ Չափականութիւնը, որ յոյն և լատին քերթողական արուեստի սեպհական ձևն է, որով չափաբերուած են Հոմերի և Վիրգիլի հրաշակերտները, որոնց մէջ բանաստեղծական խոյանքները հրաշալի երաժշտութիւն մ՚ունին չնորհիւ ա՛յն առոգանութեան, որ չափականութեան յատուկ է միայն։

Սոյն հին բանաստեղծութեան արուեստը տեղի տուաւ թուականութեան կամ յանգաւոր ոտանաւորին, զոր արաբական Լամիաթ (Տե՛ս յաջորդ երեսի ծանօթութիւնը) կոչուած բանաստեղծական*

* Տե՛ս Մշակականքի յառաջաբանը (1—32)։

արուեստէն փոխ առնին միչին դարուն բուլպատուր-
ներէն, որոնք նոյն դարուն տարածեցին թուականու-
թիւնը Եւրոպայի մէջ, իսկ մեր մէջ Ժ. դարուն նա՛խ
սկսաւ գործածել Գրիգոր Նարեկացի, առաւածայնին
քերթողը, որմէ վերջ մեր աշխարհական առաջին
գրագէտը՝ Գրիգոր Մագիստրոս (ԺԱ. դար), և յետոյ
Ներսէս Շնորհալի (ԺԲ.) բանաստեղծ կաթողիկոսը
բեզմնաւորեցին իրենց բազմաթիւ երգերով: Ա՛րա-
բական քաղաքակրթութեան օրէն տակաւ տեղի տալ
սկսաւ հայ չափականութիւնը, որ Շնորհալիի չրջա-
նին լոպտաւ կորնցուց իր առաջնութիւնը: Հ. Ա.
Բագրատունի եօթը դար վերջը մոռացօնքի ածիւն-
ներէն լոյս աշխարհ կը հանէ հին չափականութիւնը
իբրեւ հայ փիւնիկ մը, որ—թող ներուի մեզ ըսել
թէ—մեծ Վարպետին մտքին մէջէն թռած էր և ոչ
երբէք հնութեան ածիւններէն:

Բուն հայկական չափը Գողթան վիպասաններուն
(=երգիչ) «Երկնէր երկին», «Եթէ դու յոյս հեծցիս»,
«Հեծաւ արին», «Ցեղ ոսկի», «Իբրեւ զեզն» ևն.
«Ո՛ տայր ինձ զծուխ ծխանի» ևն. պատառիկներուն
և Մովսէս Խորենացիի պատմութեան ծոց լուծուած
երգերուն մէջ փնտռելու է. ոչ թէ Բագրատունեան
նորատեղծ չափերուն, որոնք հնութեան դրոշմէն
խոպառ զուրկ են: Սոսկ է որ հայերի վաղեմին չա-
փերը գեռ հնութեան ծոց հետախազող ծածկուած
են. այս ճշմարտութեան վրայ ուղղափառ էր նաեւ
Հ. Ա. Բագրատունի, որ ամէն ճիգ թափեց Շարա-
կանին մէջ կիրարկուած չափերը ճշգրտելու համար.

---

* Լամ կ'ըսուի արաբական ոտանաւորի ծայրի ամէն տառ,
որմէ ծագում առած է լ-ա-մ անունը:

ըստ մեզ կը թուի թէ՝ այս մեծ մարդն ալ, Ս. Մես-
րոպի մատանդութեանց երկունքին գտապար-
տուած՝ ո՛ւ է կերպով ելք մը փնտռեց ու գտաւ:

Բառանդամ տառնակ ձեւերը, զորս խիստ օրէնք-
ներով նուիրագործեց, թէեւ բանաստիրութիւնը Շա-
րականով չի կրնար հաստատել այդ գիւտը, որ միան-
գամ ընդ միշտ «Բագրատունեան չափ» անունով պի-
տի ճանչցուի և ոչ երբէք «Հայկական»: Բանաստիրա-
կան նորագոյն յայտնութիւններ սրսչակի ցոյց տուին
թէ՝ ոչ Շարական՝ Շար ականց կը նշանակէ և ո՛չ ալ
անոր մէջ յաճախուած չափերը Հ. Ա. Բագրատու-
նիի երազած հատածներուն նշանակութիւնն ունին,
այսպէս Շարական (ـد =չէր, չար=բանաստեղծու-
թիւն)բառին տառադարձութիւնն է, որ է բանաստեղ-
ծականք, որ Դաւիթ սաղմոսներու միօրինակ կրկնու-
թիւնը վերցնելու նպատակաւ մեր նախնիք բանա-
հիւսեցին ըստ աւանդութեան Սահակ Մեսրոպեան
ոսկեղնիկ շրջանէն մինչեւ ԺԴ. դար: Այդ մեծագանձ
բանաստեղծութեան անունը դրին Շարական (Գիրքը)
ըստ ամենայն հաւանականութեան Պարսիկ բանաս-
տեղծութեան գերակշռութենէն ազդուած: Մեր սքե-
մաւոր բանաստեղծները, վանքերու միաբիկ կամար-
ներուն տակ, ուր Աստուած կամ երկիւղն էր որ կը
տիրապետէր, երկնեցին բանաստեղծութիւններ.
Դաւիթ իմաստասէրին օրով (Ե. դար ?) գործածեցին
յունական չափականութիւնը, Գրիգոր Նարեկացիի և
Մագիստրոսի դարերուն (Ժ—ԺԱ.) իսմայելական
(=արաբական) ու պարսիկ ուսուլները (=կշիռ): Իսկ
յաջորդ ԺԲ. դարուն Ներսէս Շնորհալի հոգւոյ չափե-
րը գործածեց իր բազմաթիւ չարականներուն մէջ,
ուր՝ սակայն թուականութիւնն ալ իր մէկ բաժինն

ունի : Մեր հին Մխտիկ ներշնչումներուն վեմ չիշատակարանն է Շարականը, ուր՝ երբայական բանաստեղծութիւնը տասերէնով մուտ գործած է, նո՛յնպէս անուրանալի է նաեւ՝ արաբական ծագումն քաղաքակրթութեան չրջանին գրական ազդեցութիւնը թէ՛ արուեստով և թէ՛ ներշնչման թափով, որ հնաեւրոպական հրանուտ երեւակայութեամբ միայն կը հայտնաբերուի :

Շարականի եբրայական հիւսուածքը կը բնորոշեն երբեակ տիրական ձեւեր. Ա. Համանուանական, որ կը կայանայ միեւնոյն գաղափարը ուրիշ անդամներով համանիշ կամ երբեմն քիչ մը տարբեր բառերով արտայայտելուն մէջ (Տե՛ս չարական 5, կանոն Ծննդեան Ս. Աստուածածնի) : Բ. Հակադրական, որ առաջին անդամին երկրորդին հակառակ իմաստ մը յայտնելուն մէջ կը կայանայ : Գ. Համադրական, որով քերթուածին բոլոր անդամները իրարու հետէ միեւնոյն գաղափարը կը բացատրեն ճիշտ եբրայական բանաստեղծութեան պէս : Շարականի երգերուն սկզբնաձեւերն իսկ յայտնապէս ցոյց կուտան իրենց սաղմոսական ծագումը, զոր Օրմանեան Պատրիարք իր «Տօնք և Ծէսք» ուսումնասիրութեան մէջ, իր յայտնի հմտութեամբ կը պարզէ :

Շարականը Աստուածաշունչին դուստրն է, այս ճշմարտութեան ի հաստատութիւն դնենք Մ. Յովհաննէսեանի հետեւեալ ցուցակը*

Ա. Օրհնութիւնք	Հին կտակ.	Ելից	Գլ.	Ժե հմր. 1
Հց. Հարցք	Հին կտակ.	Դանիէլ	»	Գ » 52
Մեծ. Մեծացուցէք	Նոր կտակ.	Ղուկաս	»	Ա. » 46
Ո. Ողորմեայք		Սաղմոս	»	Ծ » 1

* Տե՛ս Միհրան Յովհաննէսեանի «Քնական պատմութիւն ԺԹ. դարու հայ դպրութեան» (էջ 72)

Տ. Տէր յերկնից	Սաղմոս	»	ճԽԸ	հմր. 1
Մկ. Մանկունք	»	»	ճԺԲ	» 1
Ճշ. Ճաշուք	»	»	ՂԲ	» 1
Համ. Համբարձիք	»	»	ճԻԱ	» 1

Աբրահամեան տաղաչափութիւնը բացորոշակի ի յայտ կուգայ Շարականին մէջ, որ առաւելապէս արտ քաղաքակրթութեան ծագկուն (floraison) չրջանին ճոխացաւ : Այս արուեստիկ չափաբերութեան յատնահոլ ձեւերը հայ միտիկ քերթողներուն ներշնչումներուն իբրեւ կաղապար ծառայեցին անխտիր : Մեր մէջ գործածուած ձեւերն են.

Ա. Զեւ Սէճ, նմանաւերջ «ոյ, ոց»ևն. :

Բ. Զեւ Միւվէչչահ, որ է Ծայրանուն. Շնորհալւոյն : «Նոր ծագիկ նոր լիմն Աւետեաց» :

Գ. Զեւ Մէհնէվի՝ եռատող ընդհատ, Ա և Բ նմանաւերջ, իսկ երբորդը կարճ և անչափ :

Դ. Զեւ Գասիտէ կ'ըսուի ներբողեանին, որ 15—16 վանկերով կը կազմուի :

Ա. Սէճ է Առաքել Վրդպ.ի Ա---ծ-ն բ-ւթ-ց պ-ծ-ա.

Բ. Միւվէչչահ է (Ծայրանուն = acrostiche) ներսէսի Ն-ր ծ-գի Ն-ր-ն Ա-ե-ե-ց: — ՇԱՐԱԿԱՆ, էջ 137 Ն-ր-ե-ղ ե-ե-ե-ց (Ներսէսի է բանս). — էջ 149 Ն-ր-ե-ս-ւ կ-ե (Ներսէս). — էջ 192 Ն-յ-ն Ն-ն հ-ր (Ներսէս). — էջ 275 Խ-ր-ո-ւ-ր ե-ւ-ե (Խաչատուր). — էջ 276 Ց---ւ-ր վ-ր-ի (Յովհաննիսի երգ). — էջ 280 Վ-ր-պ-ե-յ ի-ե-ւ (Վարդան). — էջ 282 Ն-ր-հ-ւ պ-ո-ի---ր (Ներսէսի երգ) — էջ 288 Ն-ր-ա-ե-ե-ւ բ-ն յ-ն-ե-ց (Ներսէս). — 296 Ն-յ-ե-ց ե-ր-վ (Ներսէսի երգ). — էջ 328 Ս-ր---ե-ւ ե-ր-մ-ր (Սարգիս). — էջ 331 Ց-ն-կ-ե-ն-ւ-ն ծ-ց-ց Հ-ր (Յակոբ) — 372 Կ-ր-ո-ս բ-ւ-ր ե-ե-ւ-ց (Կիրակոս Վրդպտ.).

Գ. Մէհնէվի է Շնորհալւոյն Ս---ր-ք է պ-ճ-ր ե-ր---ն-ւ-ն.

Դ. Գասիտէ է » Զ-ր-ի ե-ւ-ն-ց պ---ր-ն-ց.

ե. Ձեւ Բիպայի, որ գիրերուս հաշուով կը կազմուի։ Այս ձեւը մեր մէջ անկարելի է ճշտութեամբ է գրել գնել, զի Արաբացւոց յատուկ է։

Զ. Ձեւ Թէրճիհը կը բազկանայ քառեակ տողերէ որոնց Ա և Բ տողերը երկար և Գ ու Դ տողերը կարճ կ'ըլլան։

է. Ձեւ Նազիրէ, որ հետեւողաբար նոյն յանգերով ու չափերով գրուած ոտանաւորին կ'ըսուի։

Ը. Ձեւ Միւսթէզատ, որ գիրերուն թուական արժէքը գումարելով կը կազմուի։

Թ. Ձեւ Գաֆիլէ, որ է յանգաւորումը։

Ժ. Ձեւ Մուրրաաա, որ համաչափ տողերով կը յօրինուի։

Նկատելի է որ արաբ քերթուածները վանկերու թուով չեն հաշուեր այլ ամանակով, և թէ յանգաւոր ալ են։ Դիտուած է որ, այրուբենական Շարականները, հայ տաւերու թիւով 36եակ ձեւերու ծնունդ

ե. Բիպայի է Առաքել Բաղիշեցւոյն Աճա- դէն։
Զ. Թէրճիհ է Յովհաննէս Վրդ. Ձա-էր է-ց Հօր։
է. Նազիրէ է Աւտուվմայ Իւ դէ Մ-րէ-ր Մ-էդ-վէնօյէ։
Ը. Միւսթէզատ է Ներսիսի Ց-ր-յե-լ Էդ-դ ---ր.
Թ. Գաֆիլէ է Շնորհալւոյն Ժ-ռանէյն -լէ-ր հ էայէ։
Ժ. Մուրրաաա է Շնորհալւոյն Ա-ա-ր լ-ա-յ։

Տե՛ս Միհրան Յովհաննէսեանի «Քննական Պատմութիւն ԺԹ. դարու Հայ Դպրութեան (էջ 70—71)։

Միհրան Յովհաննէսեան բանասէր ուսուցիչը «Նախորդ դարուն սկիզբը ծաղկող հեղինակի մը անվիճելի վկայութիւնը մէջ բերած ատեն կը գայթի, երբ մէտհ (գովաբանական բերթուածք), հիճվ (երգիծանք), նէշիտ, մէրսիյէ (դամբանական) իբրեւ տարազ ընդունի։ Նոյն իսկ, երեւելի արաբագէտ, պարսկագէտ եւ Թուրք տաղաչափութեան հեղինակ՝ Ստեփան էֆ. Կուրտիկեանի ծանրակշիռ վկայութեամբ։

տուած են **։ Կրկնապէս կը չեշտուի սա ճշմարտութիւնն ալ թէ՝ հայ երաժշտութիւն և բանաստեղծութիւն արաբականին ու պարսկականին յայտնի դրոշմները կը կրեն։ Արաբ ու պարսիկ ուսուլները (կշիռ) մեծ դեր կը խաղան Շարականին մէջ, վասնզի քերթուածը այդ կշիռներով էր որ կ'եղանակուէր. իսկ քանակը (թիւ) երաժշտական ը-ով կը լրացուէր։

Իրրեւ ճշմարիտ արեւելցիներ հետեւած են Արաբ և Պարսիկ բանաստեղծներու ծածկագրական ձեւին, որով նուիրական հաշիւ մը կը ներկայացնէին, ինչպէս սովոր էին ընել երբայեցի բարեւնիներն ալ։ Այս օրինակ ծածկագրութիւն մըն է Աստուածածնի Ծննդեան կանոնի ճաշուին վերջին տունը։

Մարգարէից հանդիսացան եւ գուսանական կենաց մարդկան Մարիամ Աստուածամայր, ընդունարան եօթնարփին շնորհացն. խարիսխ յուսոյ հաստատութեան գուգաթիւ սուրբ տարեոյս անցաւորաց։ (Տե՛ս Շարական էջ 11, Տպ. 1834, կ. Պոլիս) վերջին տողը «Զուգաթիւ» սուրբ տարեոյս անցաւորաց է ՄԱՐԻԱՄ

Մ	=	200
Ա	=	1
Ր	=	5000
Ի	=	20
Ա	=	1
Մ	=	200
ՄԱՐԻԱՄ	=	5422

** Այրն քենական Շարականք.— էջ 101 Այսօր զուարճացեալ.— էջ 131, Այսօր անճառ. — էջ 202, Արեգակն արդարութեան.— էջ 215, Անմիջնը նուիրեալք.— էջ 219, Անակնկալ բանն Աստուած.— էջ 255, Ապաւինեցաք.— էջ 285, Անճառելի բանդ Աստուած.— էջ 288, Արարչական բանին հրաման. — էջ 295, Աւրհնեմք զքեզ Հայր անսկիզբն.— էջ 342, Աստուած անեղ.— էջ 369, Արեւելք գերարփին։

Որ է ըստ աւանդութեան աշխարհիս ստեղծման թուականէն մինչեւ Քրիստոսի Ծնունդը։

Ցուցական տաղաչափութիւնն ալ իր մասնաւոր տեղն ունի Շարականին մէջ, իրազութիւն մը, զոր Ներսէս Լամբրոնացի (ԺԲ. դար) կը հաստատէ հնոր հալէպ վրայ գրած նեղբազին մէջ, թէ՝

«Հաւատ զարուեստ ի գործ ածէր,
եւ զանազան տաղս արտադրէր»

Ստուգիւ Շարականին մէջ ի հանդէս կուգան յունական չափականութենէն 14-եակ ձեւեր, որոնք Հ. Ա. Բագրատունեայ քառանդամ յերիւրանքը կը բարացուցին, սակայն այդ տասնեակ յօդուածոյ ձեւերը անյանգ տասնաւորը (vers blanc) կը յատկանշեն վասն զի թուականէն կամ քնարականէն ուրիշ տարբերութիւն մը չեն ցուցներ։

ԱՄԱՆԱԿՔ * ՈՏԱՆԱՒՈՐՆԵՐՈՒ ԵՒ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ՉԱՓԵՐՈՒ

Աղգայs (Pyrrhichus) ** կամ թէ հալածիչ,
Արթուն բարի հզօր տէր իմ։

Երկաղգայs (Proceleusmaticus)
Երանելին ամենեցուն Տէր Սուրբ Գրիգոր անուն արթուն։

---

* Տե՛ս Միհրան էֆ. Յովհաննէսեանի «Քննական պատմութիւն ԺԹ դարու նոր հրատարակութիւնների», (էջ 82—83) բաղուած Տընտեսեանի «Նկարագիր եկեղեցական երգոց»էն։

** Տե՛ս Հ. Ա. Այտընեան «Քննական քերականութիւն» (էջ 403—408)։

Համբոյր (Spondaeus) Զա՛յն խի՛ստ
Ծաղիկ պայծառ յերկրի ցուցաւ։

Երկհամբոյր (Dispondaeus)
Լուսաւորեա երեսաղէմ քանզի յարեաւ լոյս քո Քրիստոս։

Մեծասար (Choraeus).— Հի՛մայ, մէ՛յ մ՛ալ չ՛առնուր, երգեմք այսօր նոր երգս առեալ։

Մեծավերջ (Iambus).— Անյա՛յտ, տեսա՛նք, ձորե՛ր. Գարուն հնորհաց 'ի մեզ ծագեաց։

Սոճի (Molossus)
Աչխարհի ազգմունք մարգարէր Տէր գթած։

Սեղն (Dactylus).— Աւասիկ, մի՛ գուցէ, գա՛ս պիտի. Արգարոց ցընծութիւն ես Քրիստոս Աստուած։

Վերջատանջ (Anapaestus). — Հիւանդաց մարգարիտ. Հովխոխմէ մեծ խորհուրդ և անուն ցանկալի։

Հաւեղ (Antibacchius)
Բաղցրացին վասըն մեր պաղատանք արդարոց։

Աւարտեղ (Bacchus)
Ճրգնաւորք ճիշմարիտք և վըկայք Քրիստոսի։

Բողաբորբ (Amphimacer). — Ո՛վ է սա՛, օրն ի բա՛ւն. Եւ որոյք անարատք ընծայեալք Աստուծոյ։

Բողաղօս (Amphibrachius). — Լերա՛նց պէս, հազիւ թէ գկողմըն
Օրհնեցէք զԱստըւած ամենայն արարածք

[Էջ 66—67, Նկարագիր եկեղեցական երգոց 1874, Կ. Պոլիս]

Հ. Ա. Բագրատունեաց ստեղծած չափերուն կը նմանին, սակայն գիտուած է որ հայ առոգանութեան ոգին պահուած չէ հայկական չափին մէջ։ Հ. Ա. Այտընեան իր հայկապ «Քննական քերականու-

թիւն»ին մէջ՝ բա՛ւն հայ առոգանութեան հնութեան ծոց հետախուզող ծածկուելը մատնանիշ ընելով կ'ըսէ թէ՝ «Մեր նախնիք յունական քերականութեան թարգմանեն ըլլալով յոյն տաղաչափութեան սկզբունքն ալ մեզի անցուցին նոյնութապէս և ըստ այնմ յունարէնն չափերուն այլ եւ այլ անուններ տեղծեցին»։ Այս տաղաչափական կորգեան հանգոյցը, յաւէտ անլուծելի պիտի մնայ, եթէ սա՛ոկ յոյն չափերը իրրեւ հիմ բռնուին, վասն զի մեր «Գուսանական» երգերը, արեւելքի ծնունդ ըլլալով, արեւելեան արուեստով հիւսուած են, իսկ գալով շարականներուն, խնդիրը մտատմ կը լուսաբանուի յունական տաղաչափութեամբ՝ ուր առոգանութիւնը իր առանձնայատուկ երաժշտութիւնը ունէր։ Դասական հայերէնի մէջ ալ նոյն բանը նշմարելով՝ Մեծ Քերականը կը գրէ թէ «Մեր ձայնաւորներն ի բնէ կամ դրիւ (իրենց բնութեան կամ առած դիրքերէն) հարկաւ ։ Երկարութեան և սղութեան ներդաշնակութիւն ու ելեւէջք մը կուտային այնպէս՝ ինչպէս դեռ քանի մը (մա՛ նաւանդ արեւելեան) կենդանի լեզուաց վրայ զգալի կերպով կը դիտուի*»։

Միաժամանակ դիտել կուտայ թէ՝ հայերէնի մէջ երկարը կորուած՝ ու անոր տեղ մնացած է միայն շեշտը, որ հատածի վերջը կու գայ միշտ, սակայն շեշտ և երկար նոյն չեն, բառերուն վերջը թէեւ բուռ՝ բայց ընդհանրապէս երկար ալ է նաեւ՝ ա՛յն բառերուն մէջ, որոնք յարաշեշտ են։

Երկարը չեշտէն անկախ է, նոյնպէս են սուղ վեր-

* Տես Հ. Ա. Այտընեան «Ինական Քերականութիւն» էջ 365—367։

ջով բառերը, թէեւ շեշտը վերջին վանկին վրայ իյնայ, սակայն երկար վանկը առաջինն է։

Հայ գիտնականը (Հ. Ա. Այտընեան) ինքն ալ չուարած կը գրէ «Պատմութենէն անյայտ է թէ ո՛ր դարուն մեր նախնիք կենդանի հնչմամբ այս ելեւէջքին հասան, թէ իրօք գործածակա՞ն էր այդ չափականութիւնը»։

Շարականի չափերէն մինչեւ Գողթան քնարը բացուած է ահագին խրամատ մը՝ զոր կարկատելու համար դիմելու է արեւելեան լեզուներու չափականութեան, որով երգած են աշխարհիս առաջին բանաստեղծները, որոնց մէջ գերազանցապէս կը փայլին նաեւ մեր վիպասանները կամ հայ հագներգուները (Rhapsode (= աչուղ խնամով) իրենց բամբիռով։ Նոյն վիպասանները, ազատաց պարանոցիկ հանդէսներն ու գինարբուքը դեռ մեզի հնութեան մատյլին ծոցէն ընդարձօ ցոյց կուտան։ Ցուցք (որ ցուցանէ. Թրք. մանի), Նուագ, Դեղօնք, Մրմունջք կոչուած երգերով, որոնք պատմական բանաստեղծութեան մը ծագկումը կը բնորոշեն գինաւէտ Գողթան մէջ, որ եղած է հայ բանաստեղծութեան Ճոնիան, ուր հայ Հոմերներ երգած են «Ջերգս բանաւորս» որոնց՝ մեր նախնիք անապակ գինիի զգլխիչ փրփուրներու ազդեցութեամբ գանգազելով պար բռնած միջոցին՝ մեծ ախորժով ունկնդրած են և ոչ թէ Մովսէս Խորենացիի ըմբռնած երգատեցիկ համայնքն են անոնք, ուրոնց կը վերագրէ «Անհիրելութիւն երգարանաց բանաւորաց» (Տե՛ս Խորեն. Ա. Գլ. Գ.)։

Այգեստաններու մէջ, բնութեան սիրահար հայ երգիչները կ'երգէին արբշիռ յոյն աեռներուն (երգիչ) պէս. «դիւցազնութիւնը» կը ներբողէին Պին-

գարի հանգոյն, իսկ «գինին ու սէրը» կ'երգէին Անակրէոնի նման, մինչ հայ վարձակները կամ եղերամայրերը մեծ անձնաւորութեանց մահը կ'ողբային իբրեւ հայ սափփոմներ, զի անոնք մեր առաջին բանաստեղծներն եղան: Հայը իբրեւ Հնաեւրոպական ժողովուրդ հրանուա երեւակայութեամբ մը օժտուած ունեցաւ իր բայիեցիզմը (Païenisme = հեթանոսականութիւն), որ բնութեան ու սիրոյ պաշտամունքով լեցուած էր, այս ճշմարտութեան մեր միակ ատուգապատում աղբիւրն է Փաւստոս Բուզանդացի՝ որ հետեւեալ տողերուն մէջ կը խտացնէ հին հայոց նկարագիրը թէ՝ «Զիւրեանց երգս առասպելաց զվիպասանութեան սիրեցեալք՝ ի փոյթ կրթութեանցն, և նմին հաւատացեալք և ի նոյն հանապազորդեալք*» (Տե՛ս Փ. Բուզ. Գ. Դպր. ԺԳ. գլ.):

Այս վկայութիւնը կը բաւէ հաստատելու թէ Հայերը ունին հնութեան մէջ գաղտած անգին դպրութիւն մը՝ բնապաշտ բանաստեղծութեան մը գանձերով ակաղձուն, ալ ի՞նչ փոյթ թէ մեզի հասած չըլլայ ան:

Անցողաբար ըսենք թէ Գողթն, Ոսկեդարու թարգմանչական շրջանին իսկ, հին Հայոց կրօնքին ու բանաստեղծութեան նախանձայոյզ աւանդապահը. ըլլալով Ս. Մեսրոպի պէս լուսաւորիչ մը հաղիւ կրցաւ քրիստոնէացնել զայն*: Իսկ արդ, իրաւացի չէ՞ հետեւիլ թէ՝ այդ նուիրական գաւառը բնատոհմիկ տաղաչափութեան մըն ալ աւանդապահն էր, բայց ո՞ւր է այն: Արդեօք Խորենացիի «Թուելեաց երգ» բառով

* Տե՛ս կորիւն Վ–րդ Մեսրոպ. եւ Խոր. Դիրք Դ. գլ.ին եւ կ.

հին թուականութիւն* մը հա՛րկ է ենթադրել, ինչպէս կը կարծէ Հ. Յովսէփ Գաթըրճեան, որ աւելի կը միտի երբայական բանաստեղծութեան հետ հանգիտութիւն մը նշմարելու կողմը: Այս ոսկեդարեան Գրաբարի պետը իր կարծիքը հաստատելու համար կը համեմատէր «երկինէր երկին» ու «հատուած գնացեալ» երգերը, երբայեցւոց կարմիր ծովէն անցքին յաղթական օրհնութեան հետ:

«Ա՛ղ քո, Տէր, փառաւորեալ է զօրութեամբ իւրով—
Ա՛ղ քո Տէր Խորտակեաց զթշնամին...
Հողմով սրտմտութեամբ քով պատուեցան ջուրք—
Պաղեցան որպէս պարիսպք ջուրք—
Պաղեցան ալիք՝ ի մէջ ծովուն...
Լուան ազգք և բարկացան—
Երկունք կալան զբնակիչս Քանանացւոց.
Յայնժամ տագնապեցան դատաւորք եդովմայ և իշխանք Մովաբացւոց—
Կալաւ զնոսա դողումն—
Հալեցան ամենայն բնակիչք Քանանացւոց**»:

Նոյն համեմատութիւնը կ'ընէ նաեւ՝ Դեւտերոնոմի օրհնութեան հետ:

«Հուսարա՛ծ թագաւորք և ունկնդիրք լերուք նախաբարք—
Ես Տեառն երգեցից—
Եւ ոգեշնչ ասացից Աստուծոյ Իսրայելի:»—
Տէր յելանել քո ի Սէիրայ —
Եւ ի հանել քում յանդաստանացն եդովմայ—
Երկիր շարժեցաւ—

* Տե՛ս Հ. Յ Գաթըրճեան, «Պատմութիւն մատենագրութեան Հայոց» Դ. հատուած էջ 33:

** Ելք. ԺԵ

Եւ երկինք խառնեցան,—
Լերինք չարժեցան յերեսաց Տեառն. Ելովայ Սինայի
Յերեսաց Տեառն Աստուծոյ Իսրայելի...
Կապուտ երանգոյն Սիսարայ—
Կապուտ երանգոյն գոյնագոյն նկարուց—
Նարօտ պէս պէս նկարուց, այն է պարանոցին նա-
բա կապուտ:
Հեղեղատն կիսոնի մերժեաց զնոսա—
*Հեղեղատն կադեսխայ, Հեղեղատն կիսոնի**:»

*Այս պատառիկները, որոնք սեմական լրագրաշխ մտքի պարզ, այլ վսեմ արտադրութիւններն են,— Թմբուկի երաժշտական ելեւէջներուն հետ չափուած կը թուին, ա՛չ թէ որոշ չափականութեան մը: Աստուգիւ, գլխաւոր խմաստ մը բացատրող հոյլ մը բառերու կրկնակ հնչուածքը, որ է հաւասարութիւնը, կ'ըսուի այնպէս, ինչպէս «երկինք երկին»ին ու «հատուած գնացեալ»ին մէջ, սակայն խնդիր խոկ չի կրնար ըլլալ թէ՝ հայ վիպասաններն իրենց վէպերը (=դրոյց, երգ) երբայական տաղաչափութեան մը վրայ ձուլած ըլլան: Աւելորդ չպիտի թուի դիտել թէ՝ ա՛լ միւնոյն խմաստը հակառակ նախադասութեամբ բացատրող հակադրականը, ա՛չ ալ խմաստի մը լրութիւնը երկու կամ աւելի նախադասութեանց մէջ բաժնող բաղադրականը կրնան հաստատել հին հայոց Գողթան բանաստեղծութեան արուեստը: Այս առեղծուածին առջեւ ա՛չ թէ միայն Հ. Յ. Գաթըրճեան, Մկրտիչ Էմին, այլ և Հ. Ա. Այտընեան եւ դեռ ուրիշներ կը տատամսին: Այտընեան գրաբարի առոգանութեան մասին հոյլ մը նկատողութիւններ ընելէ վերջն ալ, որոշ եզրակացութեան մը չկրնալով յանգիլ՝ ապագայ ուսումնասիրութեանց նիւթ կը հայթայթէ, Հայեցի առոգանութեան մէջ տեսնելով հայ բանաստեղծական արուեստին լուծումը: Վերեւ նկատուած բոլոր հայեացներն ալ մնաձուլելով, պիտի համարձակէինք ըսել թէ՝ բոլոր հին բանաստեղծութեանց արուեստին ակը առձակն է, որ նախնական վայրի երաժշտութեան ազդեցութեան տակ ելեւէջել սկսած էր: Քանակ, ամանակ, երկար, շեշտ, սուղ, դարերու ընթացքին մէջ միայն կը հաստատուին իրենց գիտակից գոյութիւնը, պի հին երգերու մէջ, երաժշտութիւնն է որ կը տիրէ, ոչ թէ տաղաչափներու երազած չափականութիւնը կամ թուականութիւնը: Ամէն դար անդամ մը, ըստ մեզ, հակայ առձակը Պրուկրոստի երկաթի անկողինին մէջ պառկեցուց, ծայրատեց երաժշտութեան ելեւէջներուն յարմարելու համար. նկատելի է որ առաջին ծայրատման չրջանին, կար երաժշտութեան հետ միացած առձակ մը, բայց դարերու ծայրատումներուն ընդհանուր տուաւ չափականութեան, որ հին լեզուներու յատուկ է. որովհետև ինչպէս կը յատկանշէ Հ. Այտընեան «Հին լեզուները չափող են, իսկ նոր լեզուները չեչտող»: Լեզուաբանական յեղաշրջումներուն (évolution) հետ տակաւ արուեստն ալ յեղաշրջելով ծնաւ ճշմարիտ թուականութիւնը կամ յանգաւոր ոտանաւորը:

Յամենայն դէպս բանաւոր չի թուիր ենթադրել թէ՝ նախնական քաղաքակրթութեան մը չրջանին գոյութիւն ունենան, տաղաչափական —ըլլայ չափական, ըլլայ թուական— նրբին օրէնքներ, որոնք

* Յատ. ե. Գլ.

առոիճանաբար զարգացեալ դարերու ծնունդ են և ոչ թէ խաւարակուռ շրջաններու։ Հոս, անտեղի չպիտի թուէը անցողակի դիտել տալ թէ՝ ա՛լ յաւէտ ժամանակը անցած է, վայրկենական տիեզերածնութեան հրաշավէպերուն, որոնք մարդկութեան մանուկ մտքին դիցաբանական երեւոյթներն են։ Այս հակիրճ ցուցմունքով պիտի նկրտէինք նկատել թէ՝ Հնութեան մէջ երկնուած կրօնները իսկ մանկութեան օրերու ծիածանով գեղերփնուած հրաշալի երազներն են, ուրոնք խմաստասիրութեան յարաճուն ջահին առջև օգը կը ցնդին, սակայն իրենց ծիածան վարագոյրին տակ նոր հորիզոն մը կը բանան դիտախոյզ մտքին։ Նո՛յն երեւոյթներն են որ, ի յայտ կուգան Լեզուի ու Գեղարուեստի կարգին մէջ բարեշրջութեան օրէնքներուն ընորհիւ, որոնց մասին ա՛ւ է կատած յայտնել ծիծաղելի է։ Ըստ որում, ոչինչ կայ յանկարծական եղած, ղի տիեզերքի մէջ ընչաւոր կամ անչունչ, լեզու կամ արուեստ յեզաշրջական օրէնքներու կամ թէ անթիւ ու անհամար դարերու երկուցիկ են։ Եւ կարծեմ, այս ձոյլ ճշմարտութիւնէն չի բացառիր նաեւ՝ Գրականութիւնը կամ անոր օժանդակ գաղափարները կշռող ու կերտող Տաղաչափութեան արուեստը, որմէ զուրկ չէր Գողթն։

Բանաձեւելով մեր նկատողութիւնները Գողթան պատահիկներու թաքուն արուեստին նկատմամբ, հա՛րկ է ըսել, թէ՝ Գողթաց երգերու արուեստին գաղտնիքը գուսանութեան երաժշտութեան մէջ փնտռելու է, եւ ոչ թէ բաղաձակրութեան երկուցիկ՝ տաղաչափական դրութիւններու մէջ. գարձեալ թէ՝ առաջին երգը արձակն է եղած, որուն բնաշրջումն է Ոտանաւորը, իր բոլոր ձեւերով։

Ե. ԳԼՈՒԽՔ

ՔՆԱՐԵՐԳՈՒԹԻԻՆ

Ֆնարերգական սեռը իր անունը կը պարտի քնարին՝ (թէեւ բամբիռ, սրինգ և կիթառ ալ անմասն չէին) որուն լարերուն վրայ միաձոյլ կը ներկայանան երաժշտութիւն և բանաստեղծութիւն, որով վաղեմի երաժիշտ-բանաստեղծները կը քնարերգէին իրենց բագասեան ուրախութիւնները։ Այս անգիր երգերէն ծնունդ առաւ գրաւոր երգը, որ թէ՛ ընթերցման և թէ երգեցողութեան կրկնակ առաւելութիւններով օժտուած էր։

Երգը կը բաժնուի հնգեակ մասերու՝ Ներբողեան կամ Երկդիւնեվ (Dithyrambe), Տաղ (Ode), Նուագ (Cantate), Երգ (Chanson) և Մրմունջ (Romance)։ Ֆնարերգութիւնը բանաստեղծական զգացումին ոգեւորեալ արտայայտութիւնն է, և կամ երջանկութեան ու դժբախտութեան մէջ հոգիին արձակած ա՛յն գերագոյն ձայնն է, որով ամէն բանի ընդհանուրին լեզու մը տուող ներշնչուած էակն ի հանդէս կուգայ իր եսի դէպի բնութիւնը ու անհատնութիւնը բացած հիացիկ թռիչներով. որով նախնական բանաստեղծութեան համակ յափշտակութիւն, աւիւն ու խինդ ըլլալն ի յայտ կուգայ։ Նոյն քնարական աշխոյժն կը շեշտուի նաեւ բո՛ւռն յուզումներու և բնութեան վեմ տեսարաններու ներգործութեամբ՝ սակայն տակաւ կըսկսին դաշնօրէն չափաւորուիլ այդ յոյզերը, մանրանկարներու, ծաղիկներու կամ անոնց պէս գողտր առարկաներու հանդէպ։

Այս առաքինաւորութեամբ առաջ կուգայ ճիւղաւորութիւն մը, որ է երկու տեսակ բնաբերգական սեռ, մին ծանր և մեծավայելուչ· իսկ միւսը՝ կարճ, դողտրիկ ու պարզ, որոնք Տաղերգ կը կոչուին:

Քնարերգական սեռը կը բովանդակուի սա հնգեակ ճիւղաւորութիւններուն մէջ, որ են, Դիւթիրամբ (երկդըռնեան) կամ Ներբողեան (Dithyrambe), Տաղ (Ode), Նուագ (Cantate), Երգ (Chanson) և Մռմունջ (Romance) որուն հետ սերտ աղերս ունի Սիրերգը (La chanson érotique):

Ներբողեանը (Dithyrambe) ի պատիւ Բագոսի երգուած երգ մընէ, ուր՝ բեղմնաւոր գինին ու սէրը Մուսաներու գերը կը խաղային:

Տաղը (Ode) հաւասարաչափ կամ թէ ազատ հնչուած անաստուածներով բանաստեղծութիւն մըն է, որ բանաստեղծական ներշնչման ամէնէն ազատ և բարձրաթռիչ արտայայտութիւնն է, ուր բանաստեղծը իր հանճարին բոլոր ակերը կը բանայ, հոն ցոլացնելու համար բնութիւնը, իր մէնք՝ հրաշալի Գործարանին խոկումներուն բիւրակերպ չարժուձեւները, զգացումներու խանդավառ ալեացքը, պատկերներու պերճանքը, ու այս ամէնուն գաղափարական վեհ նկարչութիւնը: Մէկ խօսքով, Տաղը մարդկային էութեան ալքերուն մէջ խորասոյզ մէ՛նի զգացում կամ անուրջ կրնայ պատկերացնել վառ ու կենդանի գոյներով:

Նուագը (Cantate) հակիրճ քերթուած մըն է, ուր բառերուն (rècitatif) կը կցուի եղանակը, բառերը կը ներկայացնեն նիւթը, իսկ եղանակը կը յայտնէ նոյն նիւթին ոգին՝ որ է անոր ծնունդ տուող զգացումն կամ մտածումը:

Երգը (Chanson) կարճ ոտանաւոր մըն է, որ ժողովրդական կը դառնայ պարզ, չնորհալի և երգիծող

մեղեդիի վերածուելով· իսկ Մռմունջ (Romance) կը կոչուի, երբ գողտրիկ ու հեծող է:

Յուգը (Chanson Bachique) Բագոսին կամ գինիի աստուածացման և ժողովրդական պարանոցիկ զուարճութեանց նուիրուած երգ մըն է, որ յաճախ դաշտերուն մէջ երգուելով, հովուերգութեան մանրանկարը կ'ըլլայ: Ըստ որում Բագոսեան վաղեմի գրականութիւն (Littérature bachique) մըն ալ կայ, որուն տարրերն են գինին ու սէրը:

Երգիծանքը (Chanson satirique) յատի բարքերու, սովորոյթներու ու ծիծաղելի թերութիւններու զանազանական ակնարկներով համեմուած բանաստեղծական կծու քննադատութիւն մըն է:

Սրբազան Տաղերգութիւն (Ode sacrée, Hymne), Երգ (Cantique) կրօնական բանաստեղծութեան միգիք արտայայտութիւնն են, ուր՝ հին ու նոր կտակարանի ոգին կը ցոլանայ ամէն ժողովուրդի կողմէ իրենց հոգեբնաւորական խառնուածքին համեմատ: Իսկ հեթանոսական հոգեւոր երգերը չաստուածներու ու չաստուածուհիներու ուղղուած ներբողներ էին, ինչպէս էին Ապողոնի նուիրուած երգերը Լայլն:

Անակրէոնեան տաղը գինին ու սէրը կ'երգէ միայն: Այս սեռին անմահացնողն եղաւ Դիզոսցի կնատ քերթողն Անակրէոն (560—470 Ն. Ք.), որուն անուշնով նուիրագործուեցաւ ամէն կարճ քերթուած, որ գինին ու տարփանքը կ'երգէր:

Տաղը դիւցազնական է (Ode héroïque), երբ կ'երգէ ժողովուրդի մը սխրագործութիւնները, հանճարը, փառքը, առաքինութիւնները, աչխարհախումբ խաղերն ու հերոսները· այս սեռին անմահացնողներն

հելլենաց մէջ եղան Պինդարոս, Սիմոնիդէս, Խալիկոս ևն., իսկ մեր մէջ Գողթան երգիչները։

Տաղը խմաստասիրական է, երբ բարոյական, քաղաքական, արուեստական ու գիտական նիւթերու շուրջ կը դառնայ, գողարիկ, գեղեցիկ ու վեմ պատկերներու ընդելուզման միջոցաւ։

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Իմաստասիրական բանաստեղծութիւնը — բանաստեղծական ձեւով գրուած խմաստասիրական բարձր հայեցողութեանց անվերջ շարք մըն է, ուր՝ մարդկային սիրան ու միտքը, այսինքն Բանաստեղծութիւն ու Իմաստասիրութիւն երեւակայութեան միջոցաւ միաձոյլ կը ներկայանան. ստուգիւ, բանաստեղծութիւնը, երբ իր գագաթնակէտին հասնի, ա՛լ կարելի՞ ցնելով իր գեղեցիկը, ինքզինքը արդիւնքներու և պատճառներու խմաստասիրական անհուն կալուածին մէջ կը գտնէ։ Արդի ըմբռնումով խմաստասիրական բանաստեղծութիւնը ստեղծագործողներն են բացարձակ բանաստեղծ Շէյքսպիր և կէօթէ, որոնց հետեւեցան Վ. Հիւկօ, Լպռէն, Պիւրնսըն, ևն.։ Վակային այս սեռին առաջին ստեղծագործողը բնիկ Հռոմայեցի Լուկրետիոս* (95 Ն. Ք.) Եպիկուրեան բանաստեղծն էր, ըստ որում հաճոյքին ու բնութեանը դարձ ամէն ինչ բացարձակ եղջերուաքաղ կը դառնէր. անոր գլուխ

* Լուկրետիոս ծնած է Հռոմ (95 Ն. Ք.) որ եպիկուրի հաճոյամոլ վարդապետութեամբ սնաւ ու զարգացաւ, բայց Սիլլայի եւ Մարիուսի արիւնահեղ կռիւներու միջոցին, ա՛լ կեանքէն զզուած՝ անժնասպան եղաւ 40 տարեկանին։

գործոցն է «Բնութիւնը»· որով մարդիկ չաստուածանալէն հեռացնելով բնութեան կը մօտեցնէ, հակառակելով կրօնքին։ Իրերն աստիճանաբար ուսումնասիրելով մէկ կողմէն մարդուն ցոյց կուտայ հեթանոսական կրօնքին մղձաւանջ մը ըլլալը, մինչ միւս կողմէն ալ բնութեան կենդանի հրաշալիքները կը ներբողէ քնարերգական գերանուրբ հայեցողութիւններով։ Այս խմաստասէր բանաստեղծին ժԹ. դարու գիտուն հետեւողն եղաւ Գերման բնապաշտ բանաստեղծ կէօթէ, ոչ թէ միայն իր «Բնութիւն»ին, այլ միւս բոլոր գործերուն մէջ, որոնց հրաշալի գլուխ գործոցն է Ֆաուստ՝ որ այսօր խմաստասիրական բանաստեղծութեան և հելլենականութեան միակ հոյակապ Ճիշտակարանն է, ուր՝ հելլենական աշխարհը պեկոչուած է բնութեան ճշմարիտ գգացումով, որուն յատակ արտայայտութիւնն է արդէն Հելլանականութիւնը (hellénisme), առանց որուն կէօթէ մը չպիտի կըրնար ըլլալ· նոյն իսկ ըստ վկայութեան մեծանուն իմաստասէր Հէքելի։

Սիրային բանաստեղծութիւնը (Poésie érotique) կանացի գեղեցկութեան հմայքէն ծնած սեռ մըն է, որ կնոջ գեղը, հնարքն ու հրապոյրները բնութեան հետ կը բաղդատէ։ Աստուածաշունչի մէջ այս սեռը կը նուիրագործուի երգ-երգոց յայտնի սիրերգութեամբ։ Իսկ հելլէն գրականութեան մէջ՝ Լեսպեան դպրոցի փառքերով, որ են Սաֆոյ և սիրահար քերթողուհին՝ Սափովով ու յետոյ Դեղոսցի զգայապաշտ (sensualiste) քերթողն՝ Անակրէոն գագաթնակէտին կը հասցնէ զայն, իբրեւ ճշմարիտ կենսամոլ մը, որուն հետեւեցան յաջորդաբար մինչեւ դարէն մինչեւ ցարդ եւրոպացի սիրերգակները. իսկ մեր մէջ Գողթան քնարներու պատա-

ռիկներն երաշխիք մըն են սիրային սեռի գոյութեան, ինչպէս նաեւ՝ գաւառի ժողովրդական բնաւորիչ սիրերգները, որոնց այլաւարազ քոյրերն են, մեր այժմեան սիրային քերթուածները: Այս սեռը իր յորդ բեղմնաւորութեամբ գլած անցած է միւս սեռերը, նոյն իսկ զանոնք խեղդելու աստիճան. որովհետեւ մեր արեւելեան եւ արեւմտեան կիսագարեան Գրականութեան պատմութիւնը անցողակի ուսումնասիրողին աչքէն իսկ չի վրիպիր սա՛ կարկառուն ճշմարտութիւնը թէ՝ Հայ Գրականութեան այդ զուգեկից ճիւղերն ալ իրենց սկզբնակի քայլերուն մէջ Գեղեցկութեան չաստուածին դարպասել սկսած են արեւելցիի բուռն երեւակայութեամբ: Սակայն այս երեւոյթը Հայ Գրականութեան յատուկ չէ միայն, այլ եւ՝ Օտար Գրականութեան: Զոյգ ճշմարտութիւն մըն է այն, որ Հնդկական, Հելլենական եւ Եւրոպական գրականութեանց մէջ ալ կը չեշտուի: Ընդհանուր երեւոյթ մըն է. քանի որ սիրոյ զգացումը ամէն ժողովուրդ եւ ամէն անհատ ալ կը կրէ իր խառնուածքին համաձայն: Եւ արդէն այդ խառնուածքին պատճառաւ զգացումներու արտայայտութիւնն ալ կը պեսպիսի. թէեւ արմատը նոյն սիրեցեալին զգացումը Սէրն ըլլայ:

Գ. ԳԼՈՒԽ

ԵՂԵՐԵՐԳԱԿԱՆ ՍԵՌ

Եղերերգութիւն (Elégie*) սուգի յուշերու բանաստեղծութիւնն է, որուն նիւթը տխուր ու սրտառուչ է: Այս պատճառաւ վիշտի բանաստեղծութիւն ալ կը կոչուի ան, որով բանաստեղծը իր կամ ուրիշի մը եւ կամ ժողովուրդի մը վիշտերը կը մարմնացնէ բնական ու հոգեկան տխուր գոյներով: Այս յունահռոմէական սեռի ծագումը հայեցի հայեցակէտով կը վերանայ մինչեւ հին գարերու գերեզմանին մէջ լացող եղերամայրերու գովքերուն (=Ողբ): Իսկ երբայական Գրականութեան մէջ կը վերանայ երեմիականներուն, որոնք առաջի կարգ անցած նուիրական եղերերգութիւն մըն են:

Եղերերգութեան Հելլէն գերատեսը Մուսան ա՛չ թէ միայն հնութեան մէջ Պրոպէրս, Կատուլլոս, Ովիտիոս, եւ Տիբուլլոս ծնաւ, այլեւ՝ինքն է որ համաշխարհական գրականութեան մէջ յունահռութեան ամէնէն մեծ հրաշակերտները երկնած է: Եղերերգակ հանճարներ են Եւրոպացւոց մէջ Եունկ, Կրէյ**, Պըրնս, Հունգարացի մեծ եղերերգուն՝ Լընաու, Պայրըն, Շէլլի, Քից, Էօբառաու, Ռըպուլ, Անտուէ Շէնիէ, Լամարթին, Պօտլէռ, Բօլվէռէն, Աստրիասի Մատամ Էքէրման, Ժերոմ Լանտսման կամ կեղծ անունով՝ Լօրմ, Ամերիկացին Լօնկֆէլլօ (լաւատես), եւլն. իսկ մեր մէջ՝ Մկրտիչ Պէշիքթաշլեան, Պետրոս Դուրեան եւլն. որոնք առաւելապէս յունահռոմ բանաստեղծութիւն մը երկնեցին:

---

* Յն. Elégia. = աւաղել:

** Կրէյի «Elégie in cuntry Churchyard» (եղերգ գիւղի մը գերեզմանատան մէջ) եւրոպական գրական մեծ հանճարներու վրայ մեծ ազդեցութիւն գործեց:

Լընաուի pastillon ալ տեսակ մը Ֆաուսթ է. նոյնպէս աշխարհահռչակ եւ բանաստեղծներու ոգեւիրայ:

Յոռեհես Բանաստեղծութիւնը մարդուս և տիեզերքի վախճանին ցաւագին զգացման կենդանի արտայայտութիւնն է, որ երկուքի կը բաժնուի.— Ա. Անձնական կամ եսամոլ, Բ. Ընդհանրական կամ տիեզերական: Անձնական են այն բանաստեղծները, որոնք իրենց թշուառութիւնը կամ կեանքը տիեզերական մեծ Զարիքին խորհրդանշանը կը դաւանին. իսկ ընդհանրական կամ տիեզերական են ա՛յն բանաստեղծները, որոնք ահարկու յեղաշրջումներու հուսկ թրթռումն զգալով գոգցես, անոր մէջ իրենց եսին ալ անխուսափելի վախճանը կ'ընդհնշմարին խմաստասիրական խորախորհանց հայեցողութեամբ. թէև երկուքն ալ կը միանան Ուննայնին առջին: Անձնականը մակածութեան (induction) համաձայն մտանուրէն ընդհանուրին կը վերանայ, իր եսին մէջ տեսնելով տիեզերքը. իսկ ընդհանրականը ընծայութեան (déduction) համաձայն ընդհանուրէն մտնուրին կ'իջնայ, այսինքն Տիեզերքէն իր եսին ալքերը կը խորասուզուի: Անձնական են— Կրէյ, Պայրըն, Շէլլի, Քից, Քօլրիճ, Եդուարդ Պրաունինկ, Միւսէ, Լէօբարտի, Պըրնս, Հայնէ, Լօրմ, Պօտլէր, Բօլ Վէրլէն, մեր՝ Դուրեան, և ընդհանրապէս բոլոր նորերը. իսկ ընդհանրական են՝ Շէյքսբիր, Կէօթէ, Շիլլեր, Վիլանա, Պիւրկեր, Թիէք, Ռիւքերթ, Ուլանտ, Լամարթին, Վ. Հիւկօ, Մատամ Էքերման, Լընաու, Մօրիս Հարթման, Ուօրտսուօրթ, Թէնիսըն են. թէև այս վերջիններուն յաճախ երկուքն ալ են:

Երգիծաբանութիւնը սրախօսութեան ձեւով գրուած կճող բանաստեղծութիւն մըն է, որուն պատմական առեղծագործողն եղաւ հելլէն գրականութեան շրջանին Պարոսցին Արքիլոքոս (Ծն. 710 Ն. Ք.), որուն երգիծանք (Iambe)ները, =(երգիծական ոտանաւոր) նշանաւոր են, իսկ մեր մէջ — գարերու ահագին խրամատի մը հանդիպակաց եզերքը կը կանգնի — այս տեսի արձակագիր անզուգական ներկայացուցիչն՝ Էմիրնէցի Յակոբ Պարոնեան. իսկ նորերուն մէջ՝ նոյնպէս արձակագիր և անզերազանցելի է Իզմիրցին Ալփիար:

ՏԱՂԵՐ

ԱՆԱԿՐԷՈՆԵԱՆ ՏԱՂԵՐ

Ի ԿԱՆԱՑՍ

Բընութիւն եղջեր ետ ցըլուց,
Երիվարաց ետ ամբակ,
Վիհ մահագին առիւծուց*
Նապաստակաց ոտս երագ:
Լուղակ՝ ձըկանց, հաւուց՝ թեւս,
Ամանց ոգի զօրութեան**,
Կանանց չունէր ինչ այլեւս,
Եւ ո՞ր պարգեւ նոցա տուան:
Գեղեցկութիւն ետ նոցին
Ընդ ամենայն զէն, վհան
Հըրոյ սըրոյ յազթէ կին
Ի գիշն և եթ ապաստան:

Թարգ Թ. Թէրզեան — **Ա. ՆԱԿՐԷՈՆ**

Ի ԳԻՆԻ

Բերկրասատար ըմպեմք գինի
Պահակեալ ի վտանգ վարդինի:
Ի ձայն փանդռան կայմս հարկանէ
Աղջիկ ոտամբ սիգապայլ,

* Առիւծի որկորին մեծութիւն կը ցուցնէ:
** Առնական ոյժ:

Ճապուկ պաճոյճս ի թեղօչէ
Դողդոջ ի ձեռսըն ճօճեալ։
Եւ պատանի վարսագիտակ՝
Ոյր չունչ բուրէ խունկն անոյշ
Գեղգեղաձայն զուգէ նուագ
Ընդ քընարին թինդ մեղոյշ։
Զքնաղն Աստղիկ, Սէր ոսկեծամ
Գան ընդ Բապոս զուարթուն
Ուրախ լինել ընդ Աստուածն այն
Որ ըսփոփէ զծերուԹիւն։

ՆՈՅՆ

Ի ՍԷՐ

Ըստեղամբ յակնթեայ
Խիտալս զիս ձաղեալ
Կուպիտոն պատուէր տայ
Ինձ զհետ իւր գնալ։
Ընդ հեղեղս թաւալագլոր,
Ընդ վախս, ընդ մայրիս,
Վազէի քրտնաթոր
Ապատան յոգիս։
Մեռանիլ լինձ թուէր՝
Այլ փափկիկ ի թեւս
Գգուեալ զիս ասէ Սէր
«Սիրել ո՛չ կարեւս»։

ՆՈՅՆ

ԶԱՆԶՆԷՆ

«Անակրէոն, աղջկունքն ասեն,
Ծեր ես, հայեաց ի հայելին.
Ի գլուխ քոյին հերք ոչ ես ևս.
Եւ լերկ իսպառ ճակատ քոյին»։
—Թէ վարսք ի գլուխս իցեն կամ ոչ.
Զի՞ փոյթ աղջկունք, այլ զայս գիտեմ.
Զի խինդք վայել են ծերունւոջ.
Որքան մատչի մահըն դըժխեմ։

ՆՈՅՆ

ԱՌ ՍԻՐՈՒՀԻՆ

Երբեմն յափուն ի Լիտնի՝ փոխեցաւ
Տանտալոսեան աղջիկ* ի ժայռ ահաւոր,
Պանդիոնի դուստրըն** երբեմն յօդ սլացաւ
Ծիծեռն եղեալ թեւաւոր։
Եւ ես լցի՛ւ ի հայելի չըջէի՝
Զի դու անգուլ յիս հայեցեալ նայէիր,
Իցի՛ւ և ես քեզ պատմուճան լինէի՝
Գալ ըզմարմնով քով ի հիւս։
Ո՛հ կամէի ականակիտ լինել ջուր
Զգիրգ անգամդ անգէն գայլ լուանալ.
Ո հ, աղջիկ, խունկ թէ լինէի բոյր ի բոյր
Զեղուլ ըզքեւ ծալ ի ծալ։
Օ չ, թէ վարսիդ քոց լինէի ծամակալ
կամ թէ ակն այն՝ զուլնըդ փաղփուն որ պճնէն։
Ո՛հ թէ էի գոնէ ոտից քոց սանդալ
կոխան լինել գէթ ի քէն։

Նոյն

---

* Նիոպէ մայրական անհուն սիրոյ եւ ըղժալաի գորովի ծոյլ մարմնացումն է, որ վիմատառեցաւ իր զաւկներուն անվախճար մահը սգալով։

** Պանդիոնի դուստրն է Պրոկնէ, որ ծիծեռնակի փոխուեցաւ։

ՈՒՍՈՒՄՆ ԱՆԱԿՐԷՈՆԻ

Հի՞մ կամիս ցուցանել լինձ զօրէն
եւ զփառս զոր հաւատոյքըն վարեն,
Զի՞նչ ընդ բանս ասացիր ես այնքան
Որք նանիրք և անոտի են համայն։
Ինձ ուսո՛ մրտանել մանուանդ
Անուշակ ընդ գինիս երկնաւանդ,
Ինձ ուսո՛ մանաւանդ կայթս առնուլ
Ընդ չքնաղ աստղիանս ոսկենշոյլ*։
Զիւն ալեօք պահակելոյս բե՛ր գինի։
Ա՛ծ լինձ ջուր և հանգո՛ զիս ոգի,
Մանուկ, փայթ գիս տարցին ի գամբան
Եւ մեռեալք ոչ խմիք այլ ըզձան։

ՆՈՅՆ

Ի ԲԱԳՈՍ

Զգինեօք անկցուք և զբազս երջեցուք, ...
Բագոս՝ գըտիչ պարուց կայթից.
Բագոս՝ երգոց ցանկասէր.
Բագոս՝ սիրոյ ընկեր է կից.
Բագոս՝ սիրոյն գինւթէր.
Նա հան ի լոյս զարբեցութիւն,
Նա զգեղ ծնաւ չնարհամոյն.
Նա զոխրութիւն ի բաց վարէ։
Զհոգս ոգւոց փարատէ։
Մատաղ մանկանին այնինչ զուարթ ածեն առիս,
Մեղրանուշակ ընդ գինւոյ՝
Տըխուր աղէտք հալմոյ՝նգ ուղիս
Խուսեն անդէն ի հոգւոյ։

*. Նախնեաց մէջ յատկական տրուած մակդիրն է որ ոսկեհոլովն կը նշանակէ։

Ըզբուսոյ ածէք, օ՜ն զայս բաժակ,
Օ՜ն անդր ի բաց տխրութիւնք,
Եւ զի՞նչ օգուտ հիւծել զկեանս
Ի հառաչանս և ի սուգ։
Ո՞ւմ մերկացաւ մուրճն հանգերձեալ
Կեանք անատոյգ են մարդոց.
Յարբեցութեանս պարել խնդրեմ,
Ընդ աղջկանց երամոց.
Թող որ կամի կեցցէ ի վիշտս,
Զբուսոյթ արբցուք մեք գինի,
Քանզի զբաքոս՝ի նուագել
Ամենայն վիշտ փարատի։

ՆՈՅՆ

ԾԵՐՈՒՆԻ

Խուժդ պատանեաց երբ տեսանեմ՝
Պատանենամ և ես անդէն,
Ցայնժամ թէեւ չեզ չալեւոյթ
Թեւս զգենուն սաք չուտափոյթ։
Կա՛ց այդր, բե՛ր ծաղկունս կիւպէլ[*],
Զի ցանկացայ ես պահել՝
Օ՜ն փախերուք, ալիք ճերմակ՝
Զի արդ պարեմ ես պատանեակ.
Ըզբաքոսի բե՛ր լինձ նեկտար,
Զի, ծերունեաց ցուցից քեզ կար,
Ո՛րչափ գիտեն ըմպել ճաւել,
Եւ ի կղկղթ չաւիւն վառել։

ՆՈՅՆ

(*) Կիւբեղէ՝ երկրիս դիցուհին, երկնքի դուստրն է, որմէ ծնաւ Արամազդ։ Հելլէն դիցաբանութեան չաստուածամայրն է Կիւբեղէ, որ արգասաւոր բնութեան զեղը, շնորհն ու հեշտին վայելքը կը ներկայացնէր։

Լճակ, Դու ես թագուհիս,
Չի թ'հովէ մ'ալ խորշումիս,
Դարձեալ խորքիդ մէջ խըռով
Չիս կը պահես դողդողալով։

Շատերը զիս մերժեցին
«Քընար մ'ունէ սուկ» ըսին.
Մին՝ «դողդոջ է գոյն չունի», —
Միւսն ալ ըսաւ «կը մեռնի՜...»

Ոչ ոք ըսաւ հէգ տըզայ,
Սրդեօք ինչո՞ւ կը մըխայ,
Թերեւս ըլլայ գեղանի,
Թէ որ սիրեմ չը մեռնի։

Ոչ ոք ըսաւ «Սա՛ տըզին
Պատուենք սիրտը տըրտմագին,
Նայինք ինչէ՛ր գրուած կան...»
—Հո՛ հրդեհ կայ ո՛չ մատեան։

Հո՛ն կայ մոխիր յիշատակ,
Ալեակդ յուզուին թող լըճա՛կ
Չի քու խորքիդ մէջ անձկաւ
Ցուսահատ մը նայեցաւ...։

Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

Լ Ճ Ա Կ

Ինչո՞ւ ապշած են լճա՛կ,
Ու չեն խայտար քու ալեակք,
Մի՛թէ հայլուդ մէջ անձկաւ
Գեղուհի՞ մը նայեցաւ։

Եւ կամ մի՛թէ կըզմայլի՞ն
Ալեակդ երկնի կապոյտին
Եւ այն ամպոց լուսափթիթ
Որք նըմանին փըրփուրիդ։

Մելամաղձոտ լըճակ իմ,
Քեզ հետ ըլլանք մըտերիմ,
Սիրեմ քեզի պէս ես ալ
Գրաւել, լռել ու խոկալ։

Որքա՛ն ունիս դու ալի՝
Ճակատս ա՛յնքան խոց ունի,
Ո՛րքան ունիս դու փրփուր
Սիրտս ա՛յնքան խոց ունի բիւր։

Այլ երթէ գոգդ ալ թափին
Բոլքն աստեղաց երկնքին.
Նըմանիլ չես կրնար դուն
Հոգւոյս որ է բոց անհուն։

Հոդ լուսաւորք չեն մեռնիր,
Ծաղիկներն հոդ չեն թոռմիր
Ամպերը չե՛ն թաչիր հոդ
Երբ խաղաղ է քու օդ։

ՏԵՍՈՒՆԸՆԴՈՒՆԱՋ

Հոտ մը կ'առնէր ծերուհին խօլ հեշտանքի,
Խանձարուրին տաքուկ ճերմակ խորչերէն,
Հիւթէ ցամքած մարմնին համար ուղխօրէն
Աբրուշմ մ'էր այն զգայութեան ու կեանքի։
Պիչ ակնարկի թափ մը տուաւ կրկնակի՝
Մօտ երթալու նոր նպատակին բիբերուն,
Լայնէ մըթնած աչքին համար լ'նչ սիրուն,
Բուրուշմ մ'էր այն կայծկըլտացող խըտտանքի։
Ցեղոյ սեղմեց պինդ խառնուածով ուժգնակի
Աստուածակիր զանգուածին խորը բոսոր,
Կրակէ մարած կուրծքին համար անոթոր
Վառուշմ մ'էր այն թունդ ճարճատուն խայտանքի։
Ու երբ չուրթերն ալ գողահար ու արմոյն՝
Համբուրեցին մաքուր կայծակը բերնին,
Շունչէ կարած ծոցին համար լ'նչ ջերմին՝
Կաթուշմ մ'էր այն որ չարժեց լա'րը հոգւոյն։
Պատրանքներուն՝ արքնութիւններու ժամերուն
Ա'լ ցրուեցան երմէ երազն ու ժաժանք.
Վերջին վայրկեանն որ ապրեցաւ վերջ'ին կեանք,
Բովքն իր ոսկին կաւատար, ուր ցոլքն էր այգուն։

* * *

«Ա'լ արձակէ զիս, ՏԷ'ր, այս բիրտ կապերէն,
Որ ոսկորներս խաղաղին,
Ի'նչ որ ըլլայ Քու Ջօրութիւնդ մինք նայեն
Հարկատուներն ենք հողին։
«Տեսան աչքերս փըրկութեանդ լոյսն անսպման
Ա'լ թող փակուին գալերով,
Ի'նչ որ ըլլայ քու Յայտնութիւնդ՝ մինք միայն
Կը սիրենք մութն անխըռով։

«Պահ մը ահա գըրկեցի Քեզ ու դարձեալ
Թափուր թեւերս կը թմրին։
Ի'նչ որ ըլլայ Քու փառքդ, ա'վ տէր, մենք թաւալ
Անարգութիւնն ենք տիզմին։
«Ի'նչ անզգայ սաքեր կուգան կը գլորին
Անդրդուելի Քարիդ քով.
Ի'նչ չինուածներ, որոնց դու հիմն ես խորին,
Քեզ կը ծածկեն փլատակով։
Ա'լ արձակէ զիս ՏԷր, եկաւ ժամանակ,
Որ ոսկորներս խաղաղին,
Բայց մէյ մ'ալ Դուն զիս գրկէ'ր որ համակ
Որսը չըլլամ դագաղին։»

ԵՂԻՇԷ ԵՊԻՍԿ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ՊԵՏՐՈՍԻՆ

(ՄԵՐ ՄՕՐ ԹԱՂՄԱՆ ՕՐԸ)

«Մօրըդ արտօսրը տեսար»,
Հիմա հրճուանքն ալ տեսէ'ր,
Քեզ պաշտելուն հաւատար
Համբոյրներովն ըղձալիր։

«Մօրըդ արտօսրը տեսար»,
Հիմա զգլխանքն ալ տեսէ'ր,
Քեզ գըտնելուն հաւատար
Երանութեամբն անկըշիռ։

Այդ ըստուերին մէջ անձայն
Թէ գայ մօտի քեզ հըլու,
Իր երազին փորձն է այն,
Քեզ վերըստին ծընելու...։

«Երկրորդ մօրդ սո՛ւ գոգ»էն վերջ՝
Գտա՛ր մայրիդ գի՛րկը դարձեալ...
Նոր երկունքի հոգին սաւրջ
Պիտի խաբէ երկուքդ ալ...։

Իզմիր, 23 Մայիս 1907

ԵՂԻՇԷ ԵՊԻՍԿ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ՀՈՄԵՐՈՍ

Հոմերո՛ս, այս անունին պատասխանէ ամէն լեզ,
Օդ՝ երկինք՝ալիք՝ երկիր՝ պինդսէն մինչ ելլեսպոնտ.
Ուրի՛շ մէկ դարու՝ ուրիշ բնութեան մը չինուած
Մարդ ես՝ և զքեզ չափող բան մը չը գտնէ մարդն լինքնին.
Անհատատար իր խրոխտանքն ա՛լ տաղտկացած զարմանքէ,
Որ զքեզ չկրնալով համեմատել բանի մ՚հետ,
Հեռուէն կը չփոթէ առասպելաց հետ մըթին՝
Անցեալին ամպերուն հետ՝ ուր քու քերթուածդ է ծածկուած
Այլ այն հին դարերուն՝ ուր նորակերտ մի կաւէ
Հըրէշներ կամ աստուածներ բերէր բընութիւնն յերեւան՝
Իր փառքին մէջ վհատչուք՝ զքեզ սահզծած էր երկինք
Իբր ուրիշ մի ովկէան խորին, անե՛զր ու անհուն,
Հայելի համակրական՝ որ ծածանուտ ծոցին մէջ,
Ցեղերուկ իր ալիքին առանց կապոյտն եղծելու՝
Շնորհներն իր ափունքին կը ցոլացնէ անընդհատ։
Հովիւներն՝որ հալածեն յաւերժահարսերն փախըստեայ,

Երկնի խո՛րը նընջող ջահն ու խուսափող ջախջախ կայծն,
Արագ թռիչը փոթորկին գիշերուան մութ թեւոց վրայ.
Կամ նետերն օձապտոյտ՝ որոտընդոստ կայծակին,
Որ քերէ կանաչ փըրփուրն ու կոհակին մէջ մարի։
Տիեզերքը սակայն ուր՝ կան հետքերդ ամէն տեղ՝
Իբր աստուած մ՚ընդունեց քեզ թշնամանքով՝ մոռացքով.
Կ՚ըսեն թէ՝ այս ափանց վրայ ուր յիշատա՛կըդ կիշխէ,
Քու փառքըդ մուրացիր ձեռքըդ քընար մը բըռնած...
Փա՛ռքդ, ա՛հ, ի՞նչ ըսի ես։ Այդ երկնաւոր ջահն լինքնին.
Քեզ համար գերեզմանի ցոլք մը եղաւ արդարեւ,
Ախոյանքդ՝ յաղթելով աղէտներովը կեանքիդ՝
Դընելով անոր ու քու մէջ ըստուերներն նախանձու,
Քու վերջին նայուածքիդ անգամ իսպառ զըլացան
Ա՛յսքան ուշ հորիզոնէն ծագող ճաճանչն այդ լուսոյն.
Շիրմի քարն իսկ չը կըրցաւ ա՛ւա՛ղ, ըզքեզ պահպանել
Եւ անարգ այն օձերէն՝ որ քու ահիւնդ կըրծեցին
Լափելու համար իսկոյն մեծ անունի մը նշխարն՝
Եւ թոյնով մը պըղծելու առաքինի լուսթիւնն։
Այն անուսրբ ճրճիւներն ծընան սեւ սեւ սողուններ՝
Ժառանգորդ Զոյլներուն ամօթապարտ անուններ,
Որ նըման դամբանէն սընունդ գանող որդերու,
Կը մոլին փառքիդ դէմ դըժոխավանքով կ՚ապրին լոկ։
Ա՛յս է բախտն ամէն դարուց, ճակատագրին է օրէնք.
Ամէն ջահ իր ամպն ունի, ցորչափ յաստխս կը շողայ,
Անունի մը մեծ հռչակն երբ շատ մօտէն կը լսուի,
Առկախեալ պղնձին հնչիւններուն է նման,
Որ իր ձայնն արձակելով իր զարթուցած օդին մէջ՝

կը դղրդէ տաճարն ամբողջ և կը տանջէ ականջները.
Այլ եթէ թրթռայ հեռուստ՝ արձագանգէ արձագանգ
Նըւագիկոտ թաւալելով անտառաց մէջ՝ ալեաց վրայ
Իր չեչոն երկնաւոր և կոհակին մէջ կը հնձէ.
Կամ մեղկ անշնչանայ մօտ ականջի մ'ուշագիր.
Մըտածմանց կ'ազդէ յուզում, հանէ հոգին դէպ'երկինք,
Իր աղու նուագներովն կը դիւթէ մարդն երկիւղած,
Եւ հնչիւնն երբ յամրաբար օդատարած կը ցնդի՝
Մըտախոհ կը թողու զայն՝ ալ չը լուած ձայնին վրայ։

Թարգ. Ե. ԵՊԻՍԿ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ԼԱՄՍՐԹԻՆ

ՍՈՒՋԱԿՆ

«Ո՞վ այր ասպետ կամ վինակիր,
Իշխէ սուգիլ այս վըհին խոր.
Նետեմ ահեայ բաժակ մ'ընաիր
Կընդեց արդէն զայն մուէթ արկոր,
Ո՞վ բաժակն լինձ կրկին ցոյց տայ,
Թո՛ղ պահէ զայն իրեն ընծայ։»

Խօսի արքայն ու բարձունքէն
Անբաւ ծովուն վրայ կարկառուն
Ատաւաժին՝ բաժակն անդէն
Նետէ անդունդ այն չառաչուն.
«Կրկին հարցնեմ, ո՞վ յանդգնի
Սուգիլ խորոց մէջ այս խրթնի։»

Ու վինակիրք, ասպետք չորս դէն,
Կանգնած լըռեն, այլ կը լըռեն,
Ակնարկ մը տան վայրագ ծովին,
Ո՛չ ոք բաժակն ըղձայ իրեն.
Երրորդ անգամ հարցնէ արքայն
«Ձըկա՞յ մէկը արտոտ այսքան։»

Լուռ կայ հովտյն, արդէն յառաջ.
Բայց վինակրաց երկչոտ խումբէն
Դուրս գայ մանուկ մը հեզիկ, քաջ,
Գօտի, լօգիկ նետէ վրայէն.
Ու արք, կռնակք ամէն կողմէն
Վեհ պատանին ապշած դիտեն։

Եւ երբ կ'երթայ ծայրը ժայռին
Ու կը նայի անդունդն ի վար,
Զգայուէր գարիւդ մըրմըռափին
Ջուրքն ընկըղզուած ծոցէն խաւար,
Փրփրակուտակ, ու հեռուստ
Խուռ որոտում հանելով գոռ։

Ու անդ պղպջան, գետում, եփ, եռ
Ու չառաչում կայ, գերդ երբ ջուր,
Խառնի հրով և մինչ յամպիր,
Գոլորշուստ ցայտէ փըրփուր.
Ու ալիք անվերջ կուտեն, իբր այն
Թէ ծով մ'ալ ծնել կամէր ովկիան։

Վայրագ մոլուցքն հուսկ կը ցածնուս
Ջերմակ փրփրին մէջէն յայտ գայ,
Լայնափեռեկ փապ մ'ահարկու,
Սեւ անյատակ, գժոխոց ճամբայ,
Ու յորձնեռանդն ալեաց խուժան
Կուլ տայ կրկին վըհին բերան։

Դեռ չը դարձած պայքարն ալեաց
Շուտ տգան յանձնէ գինքն երկնքին.
—Շըշուկ մ'ահի չուրջ փոփըսաց—
Արդէն մէջն է նա յորձանքին.
Կը փակուի վիհ քաջին վրայ,
Խորհրդաւո՛ր — ա՛լ չերեւայ։

Ու հանդարտ է երես ջըրին,
Խորքը միայն խուլ կը գոռայ.
Դողդոջ բարբառ լըսուի չորս գին
«Վա՜հ, պատանիդ, բարեա՜ւ գընա»
Այլեւս խուլ գոռայ անդունդ,
Դէտաին ամէնք կան սրտաթունդ։

Յորձանապատոյտ կահակներէն
Խլուած քանի՛ նաւք գլորեցան
Հոն գահավէժ, այլ անդ չիրմէն
Լոկ ջախջախ ողն ու կայմ գարձան
Ու ե՛ւս յըստակ միչտ ա՛լ եւս մօտ
Լըսուի իրրեւ գոռ մ՚ամպրոտ։

Ու այդ պղպջանք, զեռուստ, եփ, եռ
Ու չառաչուստ կայ, գերդ ի հուր
Երբ խաւնի ջուր և մինչ յամպեր
Գոլորշաւոր ցայտէ փըրփուր,
Մշտակուտակ ալիք ժայթքեն
Որոտագոչ մեայլ ծոցէն.

Եւ ահա՛, թուխ փրփրակոհակ
Ծոցէն, ճերմակ իրրեւ կարապ.
Կ՚երեւին վեր թեւ մ՚ոտ ծոծրակ,
Ուժգին ուժեր լուղալով յատ.
Ինքն է, չարժէ ձեռքին մէջ ձախ.
Բաժակն ի վեր, ժըպտով մ՚ուրախ։

Ու խո՛ր երկո՛ր, նա կը շընչէր,
Ու կ՚ողջունէր լոյսն եթերայ,
Եւ բերկրաձայն ընկեր ցընկեր
Գոչեն, «կապրի՛, ո՛հ, չէ կորած,
Ջուրդ յորձանքէն սպառնագին
Քալեն ազատեց ո՛ղջ իր հոգին»։

Գայ, զայն ակումբն ուրախ պատէ
Կը խռնարկի ոտքն արքայկն,
Բաժակն անոր կը կարկառէ։
Արքայադուստրն իր հօր լըսելն
Հրամանեն՝ հրացայտ գինւով
Լընու զայն յորդ. ու դառնալով

Թագաւորին, «կեա՛ց միչտ, արքա՛յ»
Գոչէ մանուկն հրճուի՛ նա որ
Վարդ լոյսին մէջ չունչ առնու տայ.
Բայց վարն ահե՛ղ. մարդ չըլլա՛յ որ
Ուզէ փորձել դիւքն ու տեսնել,
Ինչ են մաւխով ահով ծածկել։

Կայծակնատոյզ հսեցայ վար,
Ժեռոտ կողէ ուղիս մը յայնժամ
Ինձ դէմ ժայթքեց վայրենաբար.
Զոյգ հեղեղաց թափը գազան,
Խլեց գիս, պատուքեց իրր չըընչեան
Դիմադրելու անբաւական։

Խոտակ մ՚ի վեր ցցուած խորքէն
Ցուցուց ինձ տէր զոր կարդացի
Անձկութեանս մէջ ինձ ապաւէն,
Փութով խակոյն զայն գրկեցի
Ջերծայ մահէն, բուռաք հոն ի վեր
Նաեւ բաժակն էին բըռներ։

Թէ ոչ կ՚իյնար յանդուգնակ խոր.
Չի մթութեան մէջ ծիրանեփեան
Տակս անդունդներ կային նոր նոր
Եւ անկան լուռ թէև հաժայն.
Այլ դժոխորկոր վիհն անհամար
Չեռուն, վիշապ աչաց ցոյց տար։

Գալարներով անդ պժգալի
Կը զեռային խառնափնդոր,
Գարշ, քամնափուշ ու անճոռնի
Ձկուռնք, կայտառք նհանգ ահաւոր,
Ու սպառնագին ցուցնէր ակռան
Ժանտ չանաճուկ, ծովու բորեան։

Ու հոն կախուած կը մնայի
Զարհուրելի զգացմամբն այն
Թ'այդ խորքն առ իս չէր կարելի
Մարդ էակի հանդէր աչ, ձայն,
Տխո՞ւր մենութեան խուճապներուն
Ճիւաղաց մէջ, ի'ս միայն խոհուն։

Ու սարսուռով կը խորհէի
Թ'այդ բիւրա հըրէշք կըրճըտելով
Կ'շարժին, կուգան լափել ինձի.
Ահեղ ցնորքին մէջ բուռատին ջով
Ջոր կըկէի՝ Թոզի, բա՜խտս էր...
Բուռն յարձանքը նետեց զիս վեր։»

Արքան, թեթեւ զարմացումով
Ըսաւ. «Բուռդ է բաժակն, ու քե՛զ»
Այս մտածին ալ թանկ գոհարով՝
Եթէ կրկին սուզիս բերես
Ինձ լուր թէ ի՛նչ ծածկէ արգելք
Ծովուն ալուց խորագոյն գոգ։»

Արքայադուստրն, յուզուած լըռեց
«Հա՛յր, դժնեայ բախտ ըլլա՛յ ալ բաւ»
Ողոք բերնով հօրն աղերսեց,
«Այլոց չիշխածն ա՛յն քեզ ըրաւ,
Թէ չես զեռ գոհ ասպետանիդ
Օ՜ն, չիկնեցնէ՛ Թող պատանիդ»։

Կ'առնու գաւաթն արքայն արագ,
Ջայն կ'արձակէ մէջ յորձանաց
«Կրկին բերես Թէ զայդ բաժակ,
Լինիս ընտիրն իմ ասպետաց
Ու բարերար իբր հարս քեզ
Գրկել այսօր խակ կարող ես»։

Կորով մ'երկնի տիրէ հոգւոյն,
Փայլատակէ աչքը խիզախ,
Տեսնէ չիկնելը գեղուհւոյն.
Ու ծըռելն ապա արժգոյն նըշաղ,
Թ'այդ Թանկ վարձքին ի սէր, անո՜հ,
Գահավիժի ի կեանս ի մահ։

Եւ դարձդարձիկ ալեաց ամբոխ
Կը մըռընչէ սրտաճայն.
Ամէնքն ի վայր պչնուն ի դող.
Կուգան, կուգան կոհակք համայն
Շառաչեն վար, չառաչեն վեր
Հէք պատանին ետ չեն բերեր։

ՇԻԼԼԷՐ

Թարգ. Ռ. Գ. ՊԻՐՊԻՐԵԱՆ

ՀԱՅՆԷՆ

Կամարին վրայ աստղերն են կանգնած
Անթիւ տարիներ,
Կ'ուզարկեն անկէ սիրալիր միմեանց
Իրենց բարեւները.
Անոնք աքանչելի լեզուով աննման
Խօսին անկասկած.

Եւ անոնց լեզուն ոչ մէկ լեզուաբան
Դեռ չէ հասկցած.
Բայց ես հասկցայ կատարելապէս
Այդ դիւթիչ լեզուն.
Սիրուհւոյս դէմքը եղաւ ինձ համար
Գերականութիւն:

Հ. ՀԱՃՆԻ

ԾՈՎԻՆ ՎՐԱՅ ԳԻՇԵՐ

Մեզ օրրոզ ծովը իր մարգրիտները ունի.
Ցերեկէն վա՛ռ են գիշերին լոյսեր.
Բայց իմ սիրտը հրլոռ, ալիք հոլանի.
Սիրտ, պայծառ երկինք, իր քաղցրութի՛ն Սէր:
Երկինքն է անհուն, ովկէանն է խոր.
Սիրտս անոնցմէ լայն, խոր է աւելի,
Եւ թանգ մարգրիտներն ու շողերն աղուոր
Ջուներն քաղցրութիւն, որով սէրս է լի:
Գեղի՛ բոլոր սիրտս, աղջիկ մանկական
Սիրտս որ մե՛րթ սէգ, մերթ տրտնջայ այնքան,
Որուն՝ ծովը օրրան և ցոլքն որ ժպտի
Նախանձին կարծես սիրոյն առարկան:

Հ. ՀԱՃՆԻ

Թարգ. Ա., ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՎԵՐԱԴԱՐՁ

Ահա՛ կրկին ես կը դառնամ քաղցր ափունքը Հըռենոսի
Իմ երջանիկ բընագաւառն ուր գան ինձ շող, հոգւոյ
ընդ առաջ.

կելնեն ինծի, ինչպէս երբեմն, ու խառով սիրտը
կ'ամոքեն.
Մտերիմ ծառք որք զիս երբեմն իրենց թեւոց մէջ
օրրեցին.
Ու նուիրական կանանչութիւնն յաւերժագեղ կենաց
վրկայն:
Կը թարմացնէ զիս վերստին, մանուկ տիոց զիս դար-
ձընէ.
Օրհնեա՛լ երկիր. — Զըկա՛յ բըլուր մէջդ ուր պակսի
սրթատունկը,
Եւ հողմածուփ խոտոց մէջ վարն հասուն մրգեր տե-
ղան աշնան:
Հեղեղատին մէջ հըրակէզ լերինք լուան իրենց ստներ,
Արեւոտ իրենց ճակատ ծառոց չուքով կը զովանայ
Ու, ինչպէս իրենց պապուն ուսոց վըրայ զուարթ
մանկուն.
Հիւղակք, ամրոցք մթին լերան կողերն ի վեր կը
բարձրանան.
Եղջերուն հանդարտաքայլ անտառակէն դուրս գայ
առտուն.
Կը սաւառնի պայծառ օդոց մարզերուն մէջ բազէն
խըրոխտ:
Բայց հովտին մէջ, ուր աղբերակ ջամբէ ծաղիկն իր
անուշ՝
Մարգէն անդին կը տարածուի խաղաղ գետա՛կը խո-
հունակ.
Լըռին է հոս, հեռուէն հազի՛ւ ժիր ջաղացքին լսե-
ուի աղմուկ,
Ու ճըռինչ անիւին չըզթայազուսպ որ լեռն ի վեր
գայ թաւալուն,
Քաղցրիկ հընչէ սուր գերանդւոյն խօշիւն, ու ձայնը
գիւղացւոյն,

Որ արօտին մէջ ծանրաքայլ վարէ հարկիքն արօրագիրը.
Քաղցրիկ երգը մօրկան նրստած խոտին մէջ մանկանն հետ.
Զոր մայիսին այդ գլգուած իր քունին մէջ ժըպտագինու
Ահա՛, դէ՛մս, լըճին եզերք, ուր հնօրեայ ագարակին.
Դռան հովանի սիրէ կնձնին սազարթագեղ, ցանկին շուրջ
Ծաղկի վայրի թանթրաւունին, հանկէ ահա՛ զիս կողջունին
Տունն հայրենի և պատրիզին ծառոց ստուերն ընտանի։
Ուր բուսոց հետ և զիս երբեմն հոգաց սընոյց սիրով իմ հայր,
Ուր զաւարթ, ինչպէս սկիւռն, հեծող ոստոց մէջ խաղայի,
Կամ երազուն, բուրաստ խարին մէջ ճակատս կ'ընկղմէի։
Ո՛վ իմ գաւառ հայրենաբուն, հաւատարիմ լինծի յաւէտ.
Գորովալից գլխիդ սրտ բանաս վըստահանգոյն սրպէս երբեմն,
Ինձ կըրկին պըտղաբերէ դեղձին, ու լինձ համար դարձեալ
Լուսամուտին առջև սարփնայն ոզկուզաբեր կը բարձրանայ,
Կը կարմրին, քըմահրապոյր, կեռասենիսն քաղցըր պըտուղք.
Ու իր ճիւղեր լինքնանուէր կը կարկառին քաղող ձեռքին։
Պարտէզին դուրս, նրբաշաւիղ կածան դարձեալ լինձ հրաւէր.
Կ'ուզղէ ոչ ոք դէպի թաւուտքն երթայ ի խոր կամ յեզր առուին.

Եւ ուղիքն լինձ կ'ոսկեզօծեն դարձեալ, արեդ իմ բնիկ երկրին,
Ու կը տաքցնէ քու լոյսը զիս, ու կը խայտայ զուարթ չորս դին.
Աւիւն ու խանդ կ'ըմպեմ նորոգ քո բերկրալից բաժակէն.
Դո՛ւ չես թողուր ալեխառն գլխոյս անկինլ թմրած, անզօր,
Դո՛ւ որ երբեմն մանկութեան քունէն սգիս զարթուցիր.
Ու մեղմանոյշ զօրութեամբ քարշեցիր զիս, հանեցիր վեր,
Քաղցր արեգակ, քեզ կը դառնամ ևս ըզգօն, հաւատարիմ
Հանդարտելու խաղաղագին, ծառոց չուքին տակ հանգչելու։

ՅԱՐՈՏԱՒԻ ՀԻՕՐՏՔՐԼԻՆ

Թարգ. Ա. Ե. ՊԱՐՊԱՐԵԱՆ

ՑԵՏԱԴԱՐՁ ԱԿՆԱՐԿ

Քըսան թեթեւ գարուններով
Այս անտառին մէջ ճեմէի.
Ու այսօր նոյն գեղով, չնարհով,
Կը տեսնեմ զինքը կենսալի,
Անոյշ բուրէ նա խնկաւէտ,
Իր առուակներ գլորին վէտ վէտ.
Նա կը մընայ միշտ նորատի։

Կորովալից հանդարտ ոտքով
Անոր մէջէն դեռ կը քալեմ,
Դարձեալ կամքով, բարքով մտքով,
Ես մեւեռնայն նախկին մարդն եմ.
Սակայն հա՛րկ է ըսել ինձի,
Հարկ է աւա՛ղ ցաւօք սրտի
Խոստովանիլ թէ մի ա՛յլ եմ։

Ցար կենդանի. ոխիք կաղնիք.
Արմատներով լայն ու խորին
Էին ընկերքս ինձ նըմանիք.
Անդէտ էի ժամանակին.
Պինդ ամրական ժայռից նըման,
Երակներուս մէջը համայն
Անմահութեան զգայն ոգին։
Ուրիշ մըն եմ, այո՛, հիմայ.
Մի բոյն ալ՝ չեմ ես պուրակին.
Եմ ուղեւոր մը փախստեայ
Ու կը խորհիմ լոկ այս բանին
Թէ երբ հովի մը չունչ մի եւս
Պարտիմ անցնիլ այս անտառէն. —
Ո՛վ կարճատեւ երազ կեանքին։

ՏԻՒՍԹԱՎ ԾԱՒԱՊ

Թարգ. Ռ. Գ. ՊԻՐՊԻՐԵԱՆ

ՀՈԳԻՍ ՍՓՌՈՒԱԾ

Լեռներու խոր հեծող ջուրին ձայնն անոյշ.
Հոգւոյս ձայնն է գիտցէ՛ք,
Որ անդունդէս կ՚արձագանգէ հոն զգոյշ։

Լեռներու սեգ կատարներէն վախչող հով,
Հոգւոյս հառաչն է գիտցէք,
Որ դամոիռէս սուրբայ բարձրերն ապահով։

Թաւուտներու թաւ ոպին խոր հընծիւն,
Հոգւոյս անուրջն է գիտցէ՛ք,
Որ դրժոխքէս հոն կը հընծէ սէր մ՚անհուն։

Բլուրներու կուրծքն արածող հեզ հօտեր,
Հոգւոյս աղօթքն են գիտցէք,
Որ այս վիհէս հոն գան՝ ուր հէք սիրտս կ՚աղօթէ։

Ծաղիկներու բիւր երանգներ ու բոյրեր,
Հոգիիս շունչն են գիտցէք,
Որ քնութեան մէջ են սըփռուներ։

Գիշերներու անուրջ լուսնակն ու ցոլքեր,
Հոգւոյս դազաղն են գիտցէք,
Որ մըռայլէս հոտ ցոլացեր են եղեր։

Գետակներու մեղրածորան նուագ ուզիներ,
Հոգիիս երգն են գիտցէք,
Որ իմ խորհէս հոն սփռուներ են եղեր։

Ծաւխաչուխ ծովերն ե՛ն ամպեր նենգամիտ,
Հոգւոյս պատանքն են գիտցէք,
Որ խռովէս փըռուներ են հոգ վերջ քղամիտ։

Ժայռերու լուռ և ամեհի կարաւան,
Հոգւոյս սոսկումն են գիտցէք,
Որ ծովէս հոտ վարսերէ գոռ եհուան։

Երկինք երկիր իբր Մուսէոն գեղեցկին
Հոգիս գեղն են գիտցէք,
Որ ալքերէս հոն ծաւալեր են ուժգին։

Բնութիւնն համայն թռչուններով օդապար,
Հոգւոյս ֆերթուածն են գիտցէք,
Որ իրնարհս ցըրուեր են հոտ խօլաբար։

Այս աշխարհիս բոլոր կիներն գեղեցիկ
Հոգիս աչերն են գիտցէք,
Որ հեշտ ակնհես են չոզացեր վազանցիկ։

Մ'ես լինչ ըսեմ բոլոր տարրերն բնութեան,
Հոգւոյս մասերն են գիտցէք,
Որ ովկիանես կը սփռուին յաւիտեան։

ՄԻԹՐԱ.

ՀԱՑԸ

Հացն ըստուերի մը պէս վազէ փախըստեայ.
Ժողովուրդներն իրենց կեանքին ապաւեն
Դաւանին զայն, որ սարսափով մը կ'ներթայ.
— Հացը կ'վազէ, մինք՝ հետեւէն։

Մարդն չի քալեր, այլ կը վազէ չուարած՝
Ճակատագրին գահավէժներն կը դաւեն
Սրարշաւ մարգուն, որ հացն պաշտէ ձեռնամած.
— Հացը կ'վազէ, մինք՝ հետեւէն։

Ա՜հ, ոմանք գրիչ, ոմանք բըրիչ առած թռին
Հացի ճամբէն, ուր անդունդներն կը ծագրին,
Մինչ տառապանքն հոն կը սպասէ մէջ այրին.
— Հացը կ'վազէ, մինք՝ հետեւէն։

Ոմանք չահով, ոմանք ճրագով մը առկայծ
Խուզարկեն զայն դեռ չզգետնուած ՄԱՀ դեւէն,
«Ապրի՛ր...» գոռան երկրի ծոցէն, ո՛վ Աստուած.
— Հացը կ'վազէ, մինք՝ հետեւէն։

Սէրն ալ լինկած կոյանոցն այն բարքերու.
«Հա՜ց» կը պոռայ, չանսըխուրին ապաւէն
Կը մերկանայ դիւթելու հացն այն հեռու.
— Հացը կ'վազէ մինք հետեւէն։

Հանքերու մա՛ռթ վհերէն վազեն թշուառներ
Սովալլուկ գայլերու պէս կ'արշաւեն.
Ամենաբեղ եղող աստուերին վրայ անոնք.
— Հացը կ'վազէ մինք՝ հետեւէն։

Աստղերն վազեն դէպի անհունն գաշն երգով,
Մարդիկ անանց ծանրաբեռնան տակ կը հեծեն.
Հաց ուրուականն ժպտուն դիմէ ճոխին քով.
— Հացը կ'վազէ մինք հետեւէն։

Ընկերութեանց ճիչն առաջին, ճիչն վերջին
«Հա՜ց» եղերերգն է՝ զոր տղաքն խակ թոթովեն.
Ինչ է մեր կեանքն թէ ոչ հացր Աբարչին
— Հացը կ'վազէ, մինք՝ հետեւէն։

ՄԻԹՐԱ.

ԲՆԱՐ

Բընաւր մը կայ հրգւոյս մէջ,
Ծովու նման յարածուփ,
Մին հնչէ «Սէր» մինչեւ վերջ,
Իսկ միւսն, «Մըրրիկն ե՛ահեղ ծուփ։»

Գեղեցկութեան պատկերէն .
—Կը հնչուի միշտ այդ բնաբ —
Ջոր հուրիներ պատկերեն ,
Այլ միայն Սէրն հասկընար :

Իմ հոգիս աշխարհէն ,
Կախուած քնարն է սիրտս իմ ,
Որուն լարերն կ'աշխարեն
«Բնութիւն , կեանք , Սէր և Շիրիմ» :

ՀՈԳԻՍ

Հոգիս սուրալով վերդ արծիւ սրաթեւ
Գնաց թառեցաւ ամպերուն եռեւ .
Ուռնայնին շիւիմն երբ տեսնէ այն հոն՝
Կը փետրաթափի վերդ Աչուն խոհուն :

Գնաց թառեցաւ ամպերուն եռեւ ,
Պատա՛ռ պատառ վար հոսեցաւ անթեւ :
Մռայլ ամպերուն բի՛ւր բիւր ծըւէններ
Պատկե՛րն են հոգւոյս՝որ բնութեան ծուէնն էր :

Ուռնայնին շիւիմն երբ տեսնէ այն տեղ ,
Բեկո՛ր բեկոր լուռ ցըրուի վերդ կանթեղ ,
Անհունին ամիւնն համբուրեց հոգիս ,
Բայց ո՞վ պիտ՝ չափէ խոկերն այս հէքիս :

Կը փետրաթափի վերդ Աչուն անթեղ ,
Մելամաղձիկ երգ մը լըսեմ այնտեղ ,
Այս աստղերուն վա՛ռ չըրթներէն անուշ ,
Բանտուած երկինք՝ բանտին մէջ անյուշ :

Հոգիս սուրալով վերդ արծիւ սրաթեւ ,
Ցո՛չ , յո՛չ վար գլորի վերդ անկեալ մի դեւ ,
Դէպի գերեզման , վայր ձեւափոխման . . .
Ուր՝ բնութիւնն լինք ցայց տայ մեր սահման :

ՄԻՔԱՍ

ՊԱՇՏԵԼՈՒԹԻՒՆ

Ցուզուած էի ես ալիքէն ,
Հեւքը դիտեմ վերջալոյսին ,
Ալիք զարև պինդ գըրկեն ,
Իսկ ես գրկեմ երազներս հին :

Արուսեակին ակնարկն արծաթ ,
Մըթընչաղին մէջէն ծըխաւոր .
Հայեաց թափէ սուրբ սիրակաթ .
Իսկ ես թափեմ հոգիս հուր :

Երկինք վերէն կապոյտ հասէ
Ծառնուած աստղին կաթ ճաճանչին .
Հորիզոնին ծիրը լոյս է .
Իսկ գանկիս մէջ մութեր չըջին :

Հեռուն փայլի անքուն լուսնակ ,
Սուգը կ'ընէ խաբուած սիրոյն ,
Ծաւարին մէջ կուլայ մինակ .
Ես ալ կուլամ սէրըս ժպգոյն :

Անհունն աստղով է լոկ լեցուեր ,
Արեւ լուսին փայլին թող հոն ,
Աստղերուն չափ ունիմ երգեր ,
Պիտ անհունին ըլլամ պաշտող :

Գ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ

ՕՐՕՐՈՒՄՆԵՐ

Լերան ետեւ կը հալի գաւնդն արեւուն,
Ըստուերները ցից սարերէն կ'իջնեն վար,
Խառնուելով չուշան, լեզակ ամպերուն,
Ուր կը յածին մեր անուրջներն օգապար։

Ըստուերները ցից սարերէն կ'իջնեն վար,
Խորհուրդներու լուռ հըմայքովն ակազածուն,
Մեր սիրտերը կը բարախեն վերդ կիթառ,
Գըգուանքին տակ լուսնին բեհեզ ցոլքերուն։

Խորհուրդներու լուռ հըմայքովն ակազածուն.
Թոզած կեանքի վիշտն ու հըրճուանք անհամար,
Մեր սիրտերը կը վերանան օրօրո՛ւն։

Թոզած կեանքի վիշտն ու հրճուանք անհամար,
Կապուած հովին և երկնքի բոցերուն,
Երազի մէջ կը մոռնանք կեանքն ու աշխարհ։

ՍԻՊԻԼ

ՄԵՆԱՍՏԱՆԻՆ ԿՈՑՍԸ

Կէս գիշեր է սենեակիս մէջ միայնակ.
Կանթեղ չունիմ, ոչ ալ երկինքն ունի շող,
Իր լոյն յետին մարից դարպասն ու աղնակ,
Ես մընացի իմ խոհերուս հետ մաշող։

Կը թափառին չուրջս ըստուերներ թանձրա հոծ.
Մերձենալով հեռանալով յարմրաթաթ,

Եւ կը լսեմ իրենց վայրենն ողբակոծ.
Երբ կեանք առնել կուգան յոգնած ու մոլար։

Տըխուր մըտքիս ուրուականներն են համակ,
Ցընորք հոգւոյս հագիւ հասած արբունքի.
Եւ մինչ կ'անցնին օրերըս ցաւրտ ու ցամաք,
Անոնք կուտան լինձ ըմփոփանքն արցունքի։

Չի մինակ եմ հոս դէմքերու հետ արբտում,
Կոյսերու հետ, որոնք չունին լոզ ու խանդ.
Որոնց ձայնին վանկերն ազօթք անպատում
Կը խորտակին երազս ու յոյս մանաւանդ։

Ապրիլ կ'ուզեմ, անոնք երկինք ցոյց կուտան.
Սիրել կըզգամ կը գոչեն «Սէր է Աստուած.»
Եւ կը պատմին Դաւիթը, Յոբն ու Յուդան.
Կ'ըսեն «Միայն մահուան համար ինք հաստուած»։

Չո՛ւր կը վառէ երկինքն արեւն ու լուսին.
Զօնելով կեանք ծագկին, գալարին ու մարդուն,
Ես կը գտնեմ նորէն համեստ այն լոյսին,
Որուն ներքեւ լուռ կը հըսկէ աչք մ'արթուն։

Բոցեղ չունիչ մը կը խընդրեմ ես, սիրտ մը տաք.
Որ խառնըւի տենդոտ հոգւոյս յորձանքին
Եւ սաղմոս մը կը դընեն ա՛հ, բարձիս տակ.
Խաչ մ'ալ փայտէ ընդ դէմ սրտի փորձանքին։

Այդ փորձանքներն ես կ'երազեմ անդադար.
Կեանքի բոլոր մեծ պայքարներն, հուրն անհուն,
Աչխարհի մէջ չընչին բաժինս իմ արդար.
Եւ կը թողում երկինքն իրեն սուրբերուն։

ՍԻՊԻԼ

Ի ՏԷ Ա.Լ Ը

Լուսնին չողն է զոր կը ժարէ չուտ արփին,
Հուր երազ մը որ այգուն դէմ կը դեղնի.
Փայլակն է ան չանթին վաղանց գարնայնի,
Ծաղիկ մ'որուն թերթերն հովէն կը թափին:

Հուր երազ մը որ այգուն դէմ կը դեղնի,
Ծիածանին լոյս ժապաւէնն է նըրբրին,
Ծաղիկ մ'որուն թերթերն հովէն կը թափին,
Լուրթ կամարին հիւսիւսայգն է ծիրանի:

Ծիածանին լոյս ժապաւէնն է նըրբրին,
Փըշոտ վարդ մը, որմէ լանջքդդ կ'արիւնի,
Լուրթ կամարին հիւսիւսայգն է ծիրանի.
Միշտ փըշրուող ձիւն փըրփուրն է կարապին:

Փըշոտ վարդ մը, որմէ լանջքդդ կ'արիւնի,
Փետուր մըն է թըռած կուրծքէն կարապին,
Միշտ փըշրուող ձիւն փրփուրն է քարափին.
Ինչ որ հովը, օդը, ջուրն կը տանի:

Փետուր մըն է թըռած կուրծքէն կարապին.
Սուրբ համբոյր մը եթերին մէջ հոլանի.
Ինչ որ օդը, ջուրը, հովը կը տանի
Իտէալն է՝ օրօրն հոգւոյն մըրաիին:

Սուրբ համբոյր մը եթերին մէջ հոլանի.
Կոյսն անմատոյց բոց տենչերուն տարափին.
Իտէալն է՝ օրօրն հոգւոյն մըրափին.
Խըռովիչ հոյլն անուրջներու պատանի:

Կոյսն անմատոյց բոց տենչերու տարափին
Ըզմեզ կեանքին կապող ոսկի մատանի.
Խըռովիչ հոյլն անուրջներու պատանի.
Սիրոյ երգը սըրտի խորունկ պարապին:

ՍԻՊԻԼ

Ի ՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՍԷՐԸ

Երբոր Աստուած չիշեց Ոչինչն իբրեւ նիւթ,
Քաոս տեսաւ ե'անոր ըսաւ խոր յուզուած՝
«Եղիցի լոյս»—«Ես եղեւ լոյս» Տէր Աստուած,
Աստղեր ծընան, նոր վահագներ հրանիւթ:
Երկնակամարն աստղէ զըղեակն Արարչին,
Երկրի վրայ իբրեւ գահոյք փողփողէր,
Երբ բնութեան նկարն՝ դրաւ սրտին մէջ՝ ուր աստղեր
Գըծաւած էին—Սիրոյ դեղո՛ցն էր առջին:
Նուիրեց կնոջ՝ վեհամ Հաստուած,
Ադամ եւս հոն նկարին.
Հարցնեն անուն այդ ցնկարիճ.
—«Սէ՛ր է» գոչեց Տէր Աստուած:

ՄԻՔՐԱ

ԿԱՐԱՑՐԻ ՄԱՐԴԸ

Լուռ քարայրի մը մէջ էր
Երբ տեսայ ես մի ծերուկ.
Ալեւոյթէն փառաւոր
Ցընցուեցաւ Սիրտս պատկառուկ:

Բահը ձեռքը՝ կը փորէր,
Փոս մը մըռայլ ու անհուն,
Վրան անգամ չնայեցաւ,
Նայն իսկ չըսաւ իր անուն:

Շուրջս նայիմ Այրն՝ Տիեզե՛րքն էր,
Փոսէն գիշեր կը բըղխէր.

Բարայրի մարդն թագէր միշտ
Սէր, հեռ, վիշտ, կեանք, զոյգ ուղիներ...:

Անհուն քարայրն ու վիհեր,
Սկսան թընդալ զերդ դաշնակ,
«Դո՛ւրս եկ, խիզախ պատանի,
«Թող չը տեսնայ զքեզ ժամանակ:»

ՄԻՔԱՍ

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն Ս

Աչեան գիշեր մ'ելայ տխուր՝ անկողնէս.
Դեռ վառ աստղերն պլպըլտային ծովուն վրան.
Անհունութիւնն էր բարձրացած իր վըրան.
Հոն կը հարցնեմ «Գիտութիւն, զայն կանգնո՞ղն ես:»

Լուռ գիշերէն ո՞վ է աւեր պատասխան.
Մահուան լռութիւ՞ն չէ արդեօք ան, որ սըփռուի.
Կ'ալեկոծէ հանճարներն պէս Շէյքսպիրի.
—Անեզրութեան Շիրիմն չըլլար բնաւ կոխան:

Համայն տիեզերք, հին դիքերու վառարան,
Պատճառախոյզ աչքով տեսնել կ'ըզծայի,
Թեւեր առած ողիմպական Մուսայի,
Աստղերն եզան լինձ մեկնութեան բառարան:

Զեռքըս կ'առնեմ այդ հրակազմ բառարան.
Կը թըղթատեմ, կը զարհուրիմ իրրեւ մարդ,
Ի՞նչ վիթխարի կողքեր ունի աստղազարդ.
Հրեղէն էջեր, հուր բառեր հոն՝ միշտ կ'եռան:

Կըսքանչանամ հոգիս ու սիրտս կեանքիս հետ
Գըրուած տեսնեմ բառարանիս մէջ հըսկայ.

Հիւլէէն ա՛ռ մինչեւ անդունդն հոն կըզգայ.
Իր գոյութիւն՝ որ չի ժխտուիր ա՛լ յաւէտ:

Ո՞վ կըրնայ թուել անոր բիւրեղ հուր բառեր,
Եւ ո՞վ կըրնայ չափել անոնց խմաստներ.
Անթի՛ւ բառեր, որոնց ալկեանն խմաստն էր.
Մարդ չըկըրնաւ այդ գիրքին մօտ. որ բա՛ռ էր:

Ամէն դարու մարդիկ փորձած են տեսնել
Գլուխնուն վերեւ կուռ բարձրացած բոլորն վրայ
Անմահութեան մէկ դրոշմն այն, ուր՝ թըրթռայ
Միլիոնաւոր թերթերով գիրքս՝ գանձս անհել:

Մարդու չինած բառարան չէ, որ հինցայ,
Աստղահոյլ գիրքս է հրաշակերտ բազմիմաստ,
Ի ամենուն, բայց ամէն մարդ չունի բաստ.
Քընննել բառերն ե՛անոնց ծագումն անխընայ:

Ո՛չ բանասէր, ո՛չ լեզուաբան, ո՛չ գիտուն,
Ո՛չ քերական, ո՛չ աստղաբաշխ են կըրցած
Այդ բառգրքին խոհն հասկնալ, բերել ցած,
Քերթողի քնարն սակ ներբողէ եռանդուն:

Այս աշխարհի գրադարաննե՛րը բոլոր,
Կաթիլ մ'են հոն, մի՛ զարմանար, ո՛վ խորհող,
Անհունութեան առջին յիմար ենք, խար հող,
Ըսէ՛ք Շիրմէն անդին ունի՞ք գէթ մի լուր:

Ի՞նչ գրիչով գրեց արդեօք արեւներ,
Մեհենադրաշէմ գիրեր թուրին բուրգին վրայ,
Որուն ճակտին «երկի՛նք» մանուկն խոկ պոռայ,
Զայն առեղծուած է հա՛ւսակ հըրաշք, մինն գըտնէ՛ր...:

Բացառձակն ինձ բառարանով մեկնուի.
Մեր իղձերուն մեկնութիւնն ալ կենդանի
Տառերով ցոյց տայ թէ մարդն վա՛ռ կենդանի,
Է՛ անկարող՝ հասկնալու գիրն մէկ անուի:

Ի՞նչ էր այդ մեծ Աստուածային բառարան.
—Տիեզերքն էր այն, իր հելիւնական անբաբբառ,
Ի՞նչ է գրուած անոր վրայ — երկու բառ,
Սէր կամ Աստուած, խմաստութեան խառնարան:

ՄԻՒԹՐԱ

ԿԵԱՆՔԻ ՍԱՅԼԱԿԸ

Մեր սայլակը սըրընթաց
Կը գըլտորըւի աստակաւար,
Ժամանակն է ծերունի
Անոր անխոնջ կառավար:

Աստուն կանուխ երբ կ'ելլենք,
«Այդ սայլակը գըրաւիչ,
Ինչէ՛», կ'ըսենք խնդիկ պէս
Անգոսնելով ամէն ինչ:

Բայց կէս օր է յոգնած ենք,
Ճամբաներէն ցընցըւած.
Եւ վախնալով վախերէն,
Կ'ըսենք, չիմար, ա՛լ կամաց»:

Ան կը քըշէ, ինչպէս միշտ,
Մենք վարժըւած այդ ցընցման,
Իրիկուան դէմ կը նիրհենք
Մինչեւ հասնինք կայարան:

ՌՈՒԲՐՒՆ

Թարգ. ԼԵՒՈՆ ՍԵՂՐԱՍԵԱՆ

ՄԱՏՈՒՌԸ

Ինչպէս վրայ կանգնի մատուռ,
Հովիտն ի վար կը հայի լուռ.

Վարը, մարգին ե՛տառակին եզերք
Հովուհին երբէ զուարթ մի երգ:

Հընչէ պղընձին թինդ սրգաւոր
Ու մահերգակ անցնի թափօր.
Լըսէ ուրախ խաղը տըղան
Եւ ուշն ուղղուի լերան գըլխուն:

Հո՛ն. վերն, հողը գընել տանին
Զայնս, այլ հովտին մէջ խընդային,
Հովի՛ւ մանուկ, հովի՛ւ մանուկ,
Հոն վերն օր մ՛ալ քեզ կ'առնուն սուգ:

ԼՈՒՏՎԻԿ ՈՒԼԱՆՑ

Թարգ. Ռ. Գ. ՊԱՐՊԱՐԵԱՆ

ՀԱՆՃԱՐՆ Ի ՄԹՈՒԹԵԱՆ

Ա.Ռ. ՈՂՊՈՒՆԻ

Շուռնչ խանգավառ որ ի տաւիղ քաղցրերգու,
Փոխէ զոգին մահկանացու:

Ըզմենաւոր ծառայն առնու մերթ գադար
Ցանդէօրդայն ի տապաւար.
Մերթ յաղթատոց երկրի ի հիւղն անգ անչուք,
Եւ ժըպտելով գըրգոյ, խորհուրդ մեծաշուք,
Յորոյն նամէտ ի յարտասուք:

Սա հովիկոյն ի քուն, զոր սարուկ ոմն անտէր
Ջեռուցանէ լոկ յիւրն ի սէր.
Դա խիխճոյն քեցեալ խտաւերց պատանեակ.
Որ Զուլան ողբայ զորս առ բեռէր ի ճարակ.
Վիրգի՛լ ւիցի դա քաղցրերգակ.

Եւ սա Մովսէս ծըփեալ յորըան բեկանուստ
Խաղ ի գըրդանս անդ յորձանուստ.
Զոր չանթ Սինայ այցէ ի բիւր բազմութեան,
Մինչ հերձուս զժայռ, վիմատապէ զկաւ պըղտան:

Այսպէս բերումն ի բնութեան անդ համբուն,
Անմահութեան է վան հասուն,
Մարգրիտ՝ ի ծովս, ոսկին ի սիրտ գայ վիմին,
Գոհարն՝ ի ստուեր ուր իւր ցոլմունք նուաղին,
Փառք՝ ի ծոցոյ անդ խաւարին:

Փառք՝ աստուածեան հաւ, ինքնածինն այն փխունիկ,
Գայ ժէն մ'ի դար նորապզեցիկ,
Թառիլ յերկրի կամ սիրեցեալ ինչ յանուն,
Եւ զոր դիտեմք մեռեալ արմաւ պէս հաւուն,
Ո՛չ ոք գիտէ զորրան նորուն:

Մի՛ զարմացիս ինձ թէ ոգիս նուագութեանց,
Ըզքեզ զարթել գայ ի բարձանց.
Ծուշ քեզ ծակոբ: Որոց ի ցայգ տըքնութեան,
Զիք ընդ գըլխով բայց վէմ մ'ի բարձ հանգըստեան.
Անդ հանճարոյ անուրջք սուբան:

Ե՛ս ինք լըցեալըս ճոխութեան բարեօք բիւր,
Ո՛հ, փոխէի ես մըտադիւր
Զսակին՝ իւ բազդն արդ գիս լընու յարհամարհ,
Ընդ ժամ մ'աւուրցն ուր իմ չըգոյր ինչ յաշխարհ.
Բայց թըզենիք ու՝ այգի խնարհ:

Ընդ հնչա երազս՝ որ չիմն յոգւոյ երգէին,
Եւ զորըս ո՛չ արժէ ասկին:
Մինչ խնարհէրն արփի, և բոց չառաչուկ,
Զոր վարէը մայրն իմ անդ զերդ կին մի անչուք.
Լուսաւորէը զյարին իւր անձուկ:

Եւ զմարը բազմեալ մեր ի սեղանն անդ փիճեայ,
Զոր հանդերձէը մեզ սէր նորա,
Գոհանայաք զերկինից յայն ճաշ գիւզական,
Առատ ի պարզ խայրիս՝ անդոց տահմական,
Ու ի հաց աւուրըն բաւական:

ԼԱՄԱՐԹԻՆ

Ա Շ Ո Ի Ն

Ո՞ւր էք ծաղկունք, դուք փալփլուունք,
Ո՞ւր ձեր այտեր անուշ հոտով,
Ու ձեր պէրանք ու փափկութիւն
Եւ ծոց լըցեալ չաղ մալգարտով:

Ինչո՞ւ հովիկ, անգութ հովիկ,
Ցուրտ համբոյրներ կուտայ քեզի,
Մոռցա՞ւ արդեօք իր սէր գողարիկ
Եւ իր գգուանք փայփայելի:

Ո՞ւր թիթեռնիկ հոլաթեւեան
Ձեր բաժակին հիւթոց կարօտ.
Որ գայր թերթից ձերոց գունեան
Տանել ըզբոյրն հեւուս և մօտ:

Ա՛խ, ո՞ւր սոխակն իմ սիրակէզ,
Որ տերեւոց նստած ի շուք
Հալէր կարմրիկ վարդին ի տես
Եւ կողկողէր սրտամաշուք:

Մ. Պ.

Զ Ե Փ Ի Ւ Ռ

Դու փափկաթեւ մանկիկ զեփիւռ
Աղբերց վրայէն լուսակարկաչ,
Անուշ հոտով ծաղկանց ըսփիւռ.
Ի՞նչպէս թռչիս լինձ ընդ առաջ,
Ու խաւնկ և զով ընծայելով
Չիս ողջունես հեզիկ շնչով։

Ո՛հ կը սիրեմ ըզքեզ, հոգիկ,
Երբ դու փութաս լինձի գալու.
Ի պար ի թռիչ ի սոյլ մեղմիկ.
Այրած ճակտիս իմ այցելու.
Ծաղիկ հոգւոյս քեւ զովացած,
Բացուի ի լոյս ախորժ կենաց։

Սլացի՛ր փափկիկ դու սուրհանդակ.
Լուր տար հովին ու ծործորին
Ու անուսուց բարձրագիտակ.
Ուր երանով սոխակը թառչի,
Թէ մանրիմն իւրեանց եկաւ,
Բիւր ըղմայլմանց յիշատակաւ։

Ո՛հ կարօտած իմ հաճոյքներ,
Հոս վերըստին գըտնեմ ըզձեզ,
Ծառոց չըքով էք ծածկըւեր.
Ու փըրփուրով առուակին հեզ,
Ահա՛ կայտաէք ի յայս ծըմակ,
Ի յայս թըփոց հովանոցակ։

Հոս դառն հոգեր մէկիկ մէկիկ,
Ձակտէս ի բաց հեռանային
Ու փունջք ժամոց գեղապարիկ.

Սիրտս թեթեւ օրօրէին,
Եւ ընութիւն մայր սրտեսէր,
Ինքսիւ գրկաց մէջ զիս գըգուէր։

Հոս ճեմէին երեկոյեան,
Ի զով ըստուեր, պար մի կուսից,
Մազերն հովուն բազմաբուրեան
Սիրտք ընծայուած հեշտ վայելից.
Շող լուսնակին, կոյսն ու ծաղիկ
Ջիրար չոյեն սիրատարփիկ։

Մտերմութիւն, սէր, կրակ ու բոց,
Ի՜նչ անուշ էք յայս տեսարան,
Ուր բիւր դալարք ձեզ հանգստոց
Ու անհուն դաշտեր զբօսարան,
Մտերմութիւն, լինձ երանի՛
Թէ հոս ծոցէդ հոգիս թռանի։

Դու փափկաթեւ մանկիկ զեփիւռ,
Աղբերց վրայէն քաղցրակարկաչ,
Անուշ հոտով ծաղկանց ըսփիւռ,
Թըռի՛ր, թըռի՛ր լինձ ընդ առաջ.
Ու խաւնկ և զով ընծայելով
Պարէ չորս դիս հեզիկ չընչով։

Մ. Պ.

Ա. Ր Շ Ա. Լ Ո Ց Ս

Վարդեր ու վարդեր
Թերթ ի թերթ փըթթեր
Ի կապոյտ եթեր
Ջիւնափայլ ամպեր՝
Ֆայլերուդ առջեւ
Սըփռելով թեթեւ
Քեզ բնութեան հետ՝
Ցայս ժամ հեզաւէտ՝
Մընան մեծայոյս,
Ա՛վ քաղցր Արշալոյս։
Ահա շող ի շող
Շուշանաց ի քող,
Ջիւր սոկենչոյլ
Վարսեր հոյլ ի հոյլ,
Ծուփ ի ծուփ ի սիփուռ՝
Թողլով ի զեփիւռ,
Եւ մարգարտայեռ
Պարզելով թեւեր՝
Նազի Արշալոյս,
Երկընքի այն կոյս։
Ահա՛ վառ ի վառ
Ճակատուն գոհար.
Եւ բիւրերն անուշ
Քըթթելով քընքուշ
Ջերկին և զերկիր
Գըրկէ սիրալիր,
Շըրթներուն իւր վարդ.
Ի ժըպիտ զուարթ՝
Ծաղկանց թոյր ի թոյր
Հեչտիկ ցօղէ բոյր։

Ահա ոյլ ի ոյլ.
Թըռչնեկացըն բոյլ՝
Ճըռուողին ընդ բոյս,
Ողջո՜յն Արշալոյս,
Ողջո՜յն որ զմռայլ
Փոխարկես ի փայլ,
Ու զտըխուր երկիր
Գործես ցընծալիր.
Ո՛հ, յէից ողջոյն,
Արշալոյս, ողջոյն։
Քեզ ամէն ոք տայ
Ջիւր ձօն նախընծայ,
Քեզ՝ ըզսըրբագոյն
Քեզ՝ ըզփափկագոյն,
Քեզ՝ ամպ, սիւք, վըտակ.
Ծաղկունք և սոխակ,
Ամէնք տան քեզ գով՝
Հալին քո սիրով,
Ո՛վ երկնային կոյս,
Սիրուն Արշալոյս։
Ո՛հ դու որ այսպէս
Մեր սիրտն ըզմայլես,
Մեր բըբերն աղօտ.
Մի՛ թողուր կարօտ
Երբ գերեզմանին
Ցաղջամուղջ փակուին ...
Այլ զանուշ քո լոյս,
Եւ աչաց ոգւոյս
Շողշողա՛ ի յոյս
Կուսան արշալոյս։

Խ. ԱՐՔԵՊԻՍԿ. ԳԱԼՖԱԵԱՆ

ԵՂԵՐԵՐԳԱԿԱՆ ՍԵՌ

ՆՈՐԱԾԻԼ ՏԵՐԵՒՔ

Հազիւ լուսոյ դողդոջ փայլ
Պատռեց զամպոց սեւ մըռայլ,
Մեր դաշտերուն՝ հազիւ ձիւն
Դարձոյց գիւրեանց սեւաթիւն,
Եւ դուք վակյոյժ ի փըթիթ
Գայք մեզ ժըպիտ ի փըթիթ,
Նախածիլ տերեւք
Բա՛րեւք ձեզ, բարե՛ւք։

Դեռ մարգերուն մէջ ցըրտին
Չ'եկաւ այցող ծիծառնիկ,
Դեռ սոխակին հեշտաւանգ
Չ'հասուն ծործորք արձագանգ,
Եւ դուք փաւթայք սիրալիր
Խընդրե՛ց հրեշտակք ի յերկիր։
Նորածիլ տերեւք,
Բարե՛ւք ձեզ, բարե՛ւք։

Կանաչերանգ ձեր փափկիկ,
Ձեւ և իրան ձեր մանրիկ,
Ո՛հ, աչերուն մեր ծարաւ,
Ինչպէս անուշ փայլեցաւ,
Տըխուր սիւք ձեր տեսքին
Կը զուարթանան ե՛ըփոփին,
Նորաբո՛յս տերեւք,
Բարե՛ւք ձեզ, բարե՛ւք։

Եկե՛ք, եկէք մեր հովտաց
Շողալ ի ծոց մըթագըգեաց.
Եկե՛ք ծաւոյ մեր ի դաշ
Զըգիլ ի գլուխ կանաչ քոշ,
Եկե՛ք տըրտում բընաւթեան
Նոր չըպարել կերպարան.
Սառնչին տերեւք
Բարե՛ւք ձեզ, բարե՛ւք։

Եկե՛ք, գարնան նոտաթոյս
Ծագել վարդից արշալոյս.
Եկե՛ք հրաւէր տալ առ սիք
Խաղալ ընդ ձեր խաղպիք.
Ծաղկանցն առե՛ք քաղցրահոտ՝
Գա՛ն. ո՛հ, կարօտ եմք կարօտ.
Նախածիլ տերեւք
Բարե՛ւք ձեզ, բարե՛ւք։

Եկե՛ք, եկե՛ք ո՛հ տերեւք,
Եկե՛ք յուսոյ յանուշ թեւք.
Մեր սիրելեաց տապանին
Ծածկել ըզհող տըխրագին.
Ա՛հ այն սոկերց անձկալի
Եկե՛ք պըտակ ցօղալի
Նորածիլ տերեւք
Ո՞վ հրեշտակաց թեւք։

Ծայն

Ի ՄԱՀ ԱԶՆՈՒԻ ԼՈՒԹՅԵԱՆ

Ո՞ւր ես, Ազնիւ, տեսանք երթալդ,
Ուրախ դարձիդ չառինք մինք լուր,
Քեզ գըրկելով ճամբայ դըրինք՝
Գըրկերնիս բաց կը սպասինք զո՛ւր.
Ո՛հ, ամէնուն տըխուր ձայնիւ
Կը հարցընենք, ո՞ւր է Ազնիւ։

Ի՞նչ աւանդներ յանձնեցինք քեզ,
Մօրդ ու քըրոջդ արտասուագին,
Հարազատիդ և Մըտերմաց
Այրած սըրտերն, ողջոյնն յեաին.
Երբ գաս մեզի ուրախ դարձիւ՝
Ի՞նչ փոխարէն բերես՝ Ազնի՛ւ։

Ու դեռ ինչե՛ր ենք պատրաստեր
Թէ զքեզ նորէն գըրկենք սիրով,
Քեզի նըման ծաղկի փունջեր
Ու հանդէսներ ցընծուն պարով.
Բայց սըրտերնիս լի է ահիւ.
Ա՛հ, կ՚ուշանաս, ինչո՞ւ Ազնիւ։

Աւա՛ղ, տեսէ՛ք, սուգ աւաւ
Զինքը տանող դարձաւ հովիկ
Թեւերը կախ փըչէ տըրտում
Ի՞նչ լուր բերիր մեզի հովիկ.
Այն ձեր սըրտի հատորն ազնիւ,
Թըռաւ, գընաց, մեռա՛ւ Ազնիւ։

Վա՛հ, չունեցար, սիրո՛ւն Ազնիւ.
Գոնէ տըխուր հողին վըրայ,
Արցունքներով մէկ թաց չիրիմ,

Այս խօսքերով կանգներ վըկայ.—
«Հոս իր բարքով դիմօքն ազնիւ
«Ծաղկահատակ նընջէ Ազնիւ»։

Ու չը լըսես պիտի, ափսո՛ս,
Քու սիրելեաց չորս դին բոլոր՝
Ազեկիզիկ հառաչանքներն՝
Ո՛չ սոխակին երգ սըգաւոր,
Եւ ոչ երկինք ու աստղունք անթիւ,
Անոյշ ցօղով լան քեզ, Ազնիւ։

Թառամեցաւ ծովընկեցիկ
Փափկասուն վարդ իր հասակին,
Ալի ալեաց անդունդին մէջ,
Շիջաւ արեւն այն կըտրիճին.
Ցաւերժահարսունք գիսախըռնիւ
Ծովուն՝ մինակ լան քեզ, Ազնի՛ւ։

Մ. Պ.

ԼՈՒՍՆԱԿՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՑ

Ա՛յ իմ լուսնակ գեղեցիկ, աստուածավառ դու լապտեր,
Զար առաջնորդ գիշերոյ դըրաւ երկինք ինքըն Տէր.
Կոյր մթութեան աչք անփակ, սըրտիս այլ դու աչք կաւտաս,
Երբ չողշողուն շըղթայով կախաւած չարժիս իմ վրաս,
Քու թեղն՝ երկնից արծաթէն հիւսուած, պատրոյգդ ալ ոսկի,
Ադամանդէ կայծակներ ափեաս զաստղերդ չորս դի,
Եղի մեղրի նըման կաթ մը ամանէդ չիս թափած՝
Կու խաղաղէ կըրքերըս իմ զինչ ալիք լըճիս հանդարտած։
Ո հ, ո՞նց պայծառ կեդրոն կենացդ երկրորդ գիշերին,

Երբ նոր քաշուած Աստուծոյ ձախարակէն ընդ երկին՝
Ո՜հ, ո՞նց փայլուն էր քո լոյնն՝ երբ առաջին այն անգամ
Գիշերազուարճ պըլպուլիկն ձըգեց իր ձայն երկնահամ։
Շուշնչէն պայծառ քեզ նըման հովտէ հովիտ կուխաղայր.
Հեզիկ հովով թաւնդ ելած մաքուր առուակըն հեւայր.
Զըկայր ականջ հողեղէն որ զայն լըսեր ու փառք տայր,
Միայն հրեշտակք լըսէին և չարժէին ըզքեզ վայր։
Եւ դուն լըռիկ չափեցիր զանանց երկնից կէս բոլոր,
Ծովու ցամքի վարագոյր, բացիր, ներքեւ մըտար խոր,
Երբ արեգակըն կուգայր հրեղէն առօքն յօգս ի վազ.
Զարշալուսոյ ցօղ, սըփռեր և գառաւօտըն հրամազ.
Կացի՛ր, արե՛ւ, յետ կացիր, մ՚ելնե՛ր յերկինքըդ կապոյտ,
Թող լուսնեակիդ ի մեզ գալ դեռ ի մէջ թուխ ամպերոյդ,
Կա՛ց կաց լուսնա՛կ դու յառաջ.լեռնէ ի լեռ սարէ սար,
Մէջ ձորերու խորերուս անցի՛ր յուշիկ հաւատար,
Ցետ քեզ ունիմ ես գանգատ, քեզ նահապետն ունի բան,
Սիրտըն յերկուս է ճըղըթած, և ցաւերն, ո՜հ, զանազան,
Պայծա՛ռ լուսնակ մի՛ փախչիր թէ տրտմութեան ըլ-
ես ձայն,
Ցաւած սրտի մխիթարանք ես դու կանգնել յեր-
կինն այն,
Մանգաս յերկիրն եգեմայ, բայց ոչ ի հինն այն գիշեր,
Երբ երջանիկ էր դէպ մարդ. լոյս էր ու կեանք կը յիշէր,
Ճերմակ ճաճանչըդ յայնժամ տաք էր ջերուն ու
ծաղկանց
Ուր որ կաթէր քու շաղիկ կենդանութիւն էր անանց...
Դարձի՛ր, նայէ՛ հիմ ի վայր, նայէ՛ ի վեր տարերուս,
Նայէ ի տափ տաճարիս, և ի հողրանք գեղերուս։
Ո՜հ, գերեզմանքն են անանց, որ ոչ հաս են յաչխարհի,
Մաշած նըշխարք մեր հարանց՝ թաղուած ի խոր
խաւարի։

Հ. Գ. ԱԼԻՇԱՆ

ՎԱՅՐԿԵԱՆ ՄԸ (*)

(ՄԵՐՋ Ի ՄԱՀ ԴՐՈՒԱԾ)

Վերջալոյս մը կը հատնի լուռ՝ հոգւոյս մէջ,
Եւ արուն հետ
Ծուէ՛ն ծուէն գուցէ անհետ,
Ցնդին խապաս վարդ բաղձանքներս տարփաւէտ։
Հորիզոն մը մեհենական լուսթեամբ
Սառեւրամած ոսկոյն անուամբ
Կ՚ընդլայնի հան, և ո՛վ Աստուած.
Մնդուս երազս գազանիքներով արգաւանդ,
Նոր արբունքի եկող աղջկանց պէս հիւանդ
Հոն կը մաշի կարօտներէ խարտոցուած։

Տակաւ կըզգամ
Թէ կը փետուին կեանքիս վարդերն թերթ առ թերթ,
Որոնց վրայ վայրկեան մը մերթ
Ժըպտիտ յոյսով մ՚անպատիր
Զիս կաթիր։
Դըժնիկ կասկած մը հոն փո՛ւչ փուշ կը սողայ
Թէ հատնումէն
Վերջ լռգէրուս իմ, ո՜հ ամէն
Խապաս պիտի չըդողըդայ.
Հոն անարեւ երկինք մը խակ ասմազուն,
Թոռմոզ սըրտիս իրրեւ սուգի քօղ մ՚անհուն։

Եւ յանկարծ
Կ՚ուռի լանջքս ծարաւով մը բոցարծարծ
Եւ չկրնայս ըմբռնտումիվ խելայեղ։
Փնտռեմ անգուս երազս իղձերս ու խոհանք
Պաղատելով կեա՜նք, կեա՜նք, կեա՜նք։

ԳՐԻԳՈՐ ՇԱՀԱԶՆԱՆ

(*) Տե՛ս «Հանրագիտակ»ի փետր. 15|1902 Մ. Թ.ի «Վերջալոյսը չէ՝ այլ յաւիտենական գիշեր» յօդուածը։

ՍԵՒ Է ԿԵԱՆՔԸ

Սե՛ւ է ա՛յս կեանքն, սե՛ւ՝ գիշերէն գաւժաբեր.
Լացի թաւար մ'է ուր՝ մարդիկ միշտ կը խաբուին,
է՛հ, տաժանքի առաքեալն եմ անդըսուին,
«Պէ՛տք է արցունք» գոչէ գրիչս անհամբեր։
Դանդիւէն եմ
Զիկայ եղեմ։

Լացի թաւար մ'է՝ ուր մարդիկ միշտ կը խաբուին,
Դամբանական կարդան վրաս չահերն ալ,
Արցունքն է ծնողքս՝ դանդիւի հիւթն զժոխային,
Թող կործանի երկնակամարն այս մըռայլ։
Դանդիւէն եմ
Զիկայ եղեմ։

Է՛հ, տաժանքի առաքեալն եմ անդըսուին,
Հոգիներու ունայնահիւս երգերուն
Արձագանգն եմ կերկերաձայն, երեւուն.
Ցոյս՝ճիւղ բառ ,որուն վրայ դժոխք՝դրախտ գայթին։
Դանդիւէն եմ
Զիկայ եղեմ։

«Պէ՛տք է արցունք» գոչէ գըրիչս, անհամբեր
Ա՛խ, այն գըրիչն ունայնութեան մէջ թաթխուած
«Երկինք դագաղ՝ սե՛ւ դին է կեանքն» գոչէ վեր.
Շաղն արտօսր համայն արփիք — չի՛ք Աստուած։
Դանդիւէն եմ
Զիկայ եղեմ։

ՄԻԹՐԱ.

ԹՂՇՈՒԱՒԻՆ ՄԱՑԻՍ

«Սիրտս վիշտերով, գլուխս ցաւով չաղախուած
Երազներու ծովուն յատակ կը սարսուին,
Ինչպէս ամպերն մռայլին ծոց գիշերին,
—Բայց Մայիս է... է՛հ, ինձ ի՞նչ փոյթ Տօնն ծաղկանց։

Սիրտս վիշտերով, գլուխս ցաւով չաղախուած.
Անդունդներու յատակ կ'իջնեն օրէ օր,
Ինչպէս լոյսերն՝ որոնց կարդայ մահն «օրօր»
—Բայց Մայիս է, Տօնն է երկրի՝ կենսաբծարծ։

Սիրտս՝ վիշտերով. գլուխս ցաւով չաղախուած,
Գիշերներու յատակ գըլխին գըլորին,
Ինչպէս արփիք սա՛ վաղեմի կամարին.
—Բայց Մայիս է... Տօնն է բոյսի կենսաբծարծ։

Սիրտս՝ վիշտերով, գլուխս ցաւով չաղախուած
Հրաբուխներու յատակ սուգին ե՛ամխունին,
Ինչպէս չանթերն պահին վիհն տակ ամխուննին,
—Բայց Մայիս է... Տօնն է սիրոյ բոցարծարծ։

Սիրտս՝ վիշտերով, գլուխս ցաւով չաղախուած
Սկիլլային, Քարիբդիսի կը բախին.
Ինչպէս ուցայնն հէք մարդկութեան ցուրտ վախին.
—Բայց Մայիս է... Տօնն է Ցոյսի լուսամած։

Սիրտս՝ վիշտերով, գլուխս ցաւով չաղախուած
Անտառներու գոգը սլանան լուռ ու մուռ
Ինչպէս սոխակն՝ որուն արտօսրն խմէ մամուռ,
—Բայց Մայիս է, Տօնն է գըմրուխտ գալարեաց։

Սիրտս՝ վիշտերով, գլուխս ցաւով չաղախուած
Կեանքի ալքը կ'իջնեն ու լան յուսահատ,

Ինչպէս Յիսուս Գեթսեմանէն, տխուր, վհատ.
—Բայց Մայիս է... Տօնն է կեանքի գեւաբծարծ։

Սիրտս՝ վիշտերով գըլուխս ցաւով չաղախուած
Դանդխներու խորք կ'ընկղմին անկենդան,
Ինչպէս կեանքերն դէպ՝ այդ մեայլներն որ վըխտան,
—Բայց Մայիս է... Տօն է երգի սիրարծարծ։

Սիրտս՝ վիշտերով, գըլուխս ցաւով չաղախուած
Բնութեան անհուն երիկամանց խորն իջնեն
Ցաւերժապէս, լան դանդխէն՝ անհունէն...
—Բայց Մայիս է... Էհ, լինէ լինչ փոյթ Տօնն ծաղկանց։

ՄԻԹՐԱ.

ԳԵՐԵԶՄԱՆ

«Էհ, այս լինչ է միշտ անհատնում դիակոյտ,
«Այսքան դարեր անցան դեռ մարդ կը մեռնի,
«Ո՞ւր է Աստուած, այս ծով չէ՞ բաւ, լուռ անքոյթ.
«Ո՞ւր Յարութիւն, ո՞ւր է կեանքն այն ապառնի։
«Խաւարչըջան դանդրոն եմ ես, ա՛վ երկին,
«Ո՞ւր է Տէրը, թող Տէրն ըլլայ իր երկին,
«Ամէն հատակ իմ գիրկս կիյնայ անոյշ՝ արդ,
«Ո՞ւր է այդ Յոյն, աստղերու Տէրն այն հըզօր։»
Լուռ են ջահերն՝ փայլուն, ցնորքներ, վսեմ՝ անզօր.
Ունայնութեան դափնիներն են հրաստաղարթ։

Գերեզմանն հոն՝ Տիեզերքի Շիրմին վրայ,
Հակէ վհո գլուխն ու կ'աղօթէ Ան այսպէս.
—Ո՛վ բընութիւն, սեղանիդ մօտ մահն գոռայ,
Ունայնութիւնն ցոլքերուն խոր լինի պէս
Սարսափ տեղայ ու քըտանի գլուխն վսեմ երկնի.
Բացուի՛ անդունդն՝ որ կուլ տալ զայնս կը ճըգնի,

Թո՛ղ իմ աղօթքս ըլլան երգերն բնութեան,
Ես ունայնին հրեշտակն եմ միա՛յն մահագոյժ.
Ամէն մարդ լինէ բերէ ցօղի մը սո՛ւր կոյժ,
Ա՛հ կեանքն է այն, զոր ես պահեմ յաւիտեան»։

ՄԻԹՐԱ.

ՎԱՑՐԿԵՆԱԿԱՆ ՑՈՑՉԵՐ

Ծովը հազուար է կապոյտ,
Ինձ լինչ փոյթ,
Հոգիս կուլայ մարմնիս մէջ
Մահու մ'էջ...։

Ժայռը հազուար է մամուռ,
Սիրտս լայ լուռ,
Զգացման ալիք զիս պատեն,
Կեանք պատէն։

Կոհակն հազուար է փըրփուր,
Սէրս լայ բիւր,
Աղէտք մ'է կեանքս դողդոջուն.
Ջերդ թըռչուն։

Բլուրն հազուար է կանաչ,
Լամ իմ խաչ.
Էհ, կեանք խաչէն կ'արտասուեմ...
Մա՛հ ես, վէ՛մ...

Արեւն հազուար ոսկի,
Օրս սուգի.
Ապրիլն լինչ է թէ ոչ մահ,
Ձկայ անմահ։

Երկինք հագուեր է կապոյտ,
Ինձ ինչ փոյթ.
Դանդիուս բացուած կըսպասէ,
Կեանքն ա՛ս է...։

ՄԻԹՐԱ

ՀԵԾԵՄԱՆՔՆԵՐ

Ինչո՞ւ վարդերն ա՛յնքան գունատ են արդեօք,
Ըսէ՛, ինչո՞ւ ոխրելիս,
Ինչո՞ւ կանաչ խոտին մէջ ա՛յնքան մինչիկ,
Մանուշակներն են կապոյտ,

Ինչո՞ւ ա՛յնքան արդեօք ողբաձայն
Կ'երգէ արտոյտն օդին մէջ,
Ինչո՞ւ արդեօք բալասանի տունկերէն,
Մեռելներուն կ'ելլէ հոտ։

Ինչո՞ւ արեւն ա՛յնքան տըխուր,
Կուտայ արդեօք մարգին չողդ,
Ինչո՞ւ երկիրն այնքան նըւսեմ, ամայի
Շիրմի մը պէս է արդեօք։

Ինչո՞ւ ես ալ, այնքան հիւանդ եմ տրտուժ.
Ըսէ՛ չըքնաղ սիրելիս,
Ո՛հ ըսէ՛ իմ սիրատարփիկ սիրելիս,
Ինչո՞ւ դուն զիս թողուցիր։

ՀԱՆՐԻ ՀԱՅՆԷ

Թարգ. ԿԱՐԱՊԵՏ ԴԱՐԱԳԱՇ

Գ. ԳԼՈՒԽ

ԴԻՑԱԶՆԵՐԳԱԿԱՆ ՍԵՌ

Երիտասարդ ժողովուրդները միշտ հրաշալի ու գեղեցիկ զրոյցներու սիրահար եղած են, ահա՛ այդ հետաքրքիր սէրն է որ ծնունդ կուտայ դիւցազներգութեան (épopée), *որ պատմական մեծ տեսարանի մը բանաստեղծական համապատկերն է, ուր՝ յաճախ երկիւղ, երկիւր, արհայուքիւն և դժոխք մէջ կը բերուին։*

Դիւցազներգը պէտք է որ պատկեր մ'ըլլայ, և թէ իր վիպած զրոյցներուն, առանց նկարագիղ չարժուն ու կենդանի մարմին մը, դէմք մը, միտք մը հոգի մը տալու՝ չպիտի կրնայ ելք մը գտնել հոգիները ազնուացնելու ու կախարդելու համար։

Իբրև նիւթ առնուած պատմական մեծ տեսարանը բանաստեղծական ու նկարչական ամէնէն ճաշակաւոր երանգներով պատկերացնել դիւցազներգութեան էական օրէնքն է։

Աքիլլէսի անողոք քէնը Իլիականին, Ոդիսեւսի դարձը Ոդիսականին, Ենէասի Իտալիա դարձը՝ Ենէականին, իսկ նախածնողաց դրախտէն արտաքսումը՝ Դրախտ Կորուսեալին նիւթերն են։

Դիւցազներգն ալ ենթակայ է Միութեան (unité) *օրէնքին, որ բոլոր իրական ու բանաստեղծական եղելութիւններուն մէկ ճշմարտութեան չուրջ դրուագումն է. ըստ որում արժան է որ ունենայ հանդէս* (exposition) *մը, հանգոյց մը և Լուծում մը* (dénouement)։

Հանդէսը հանգիստաւէտին կամ ընթերցողին կ'ուսուցանէ բո՛ւն գործողութեան առաջնորդող ճամբան։ Հանգոյցը մարդուս հետաքրքրութիւնը չարժելով՝ մատնացոյց կ'ընէ քերթուածին մարմնին մէջ իրարու հետ անխուսափելիօրէն պայքարող տարրերը։— Լուծումը լուծանելով այդ հանգոյցը կամ կնճիռը վերջ կուտայ այն անստուգութեան, ուր՝ դիւցազներգուն կաշկանդած էր զմեզ։ Իրուագներ դիւցազնական ընդարձակ քերթուածին ճշմարիտ գործողութեան, երկրորդական գործողութիւններն են, որոնք թէ՛ նիւթը կը ճոխացնեն և թէ զայն աւելի՛ հրապուրիչ կ'ընծայեն. պայմանաւ որ բանաստեղծը զանոնք բուն գործողութեան խորերէն քաղէ։

Դիւցազներգական գործողութեան ոգին կը կազմեն բարեերն ու հրաշալին։ Բարեերը, որ ներկայացուած անձնաւորութեանց կիրքերն ու նկարագիրներն են, հարկ է ներկայացնել այնպէս, ինչպէս որ էին իրենց ապրած դարուն, որպէսզի ընթերցողը կարենայ տեսնել մարդկութիւնը իր կիրքերուն ընդմէջէն ու հիանայ անոր կուռ նկարագիրներուն վրայ։ Միաժամանակ բարքերն ալ բարի, հանգիստ (ressemblant), հաւասար ու պատշաճ ըլլան։

Բարեերը բարի են, երբ առաքինութիւնները թերութեանց վրայ գերակշիռ հանգամանքով մը ի յայտ կուգան։

Հանգիստ են, երբ նկարագիրները պատմական տուեալ (données) ներու համաձայն են։ Հաւասար են երբ մէնեմոյն յատկութեան մէջ յարատեւող են. իսկ պատշաճ են, երբ անձերը իրենց տարիքին ու դիրքին համեմատ կը խօսին ու կը գործեն։

Հրաշալին (le merveilleux) գիւցազներգութեան

մէջ աստուածներու միջամտութիւնն է, առանց որուն դիւցազներգը պատմական պարզ գրուածք մը պիտի ըլլար։ Դիւցազներգին կարեւորագոյն տարրերէն է նաև՝ ժողովուրդի մը երազուն երիտասարդութիւնն ու վաղնջական դարերու միամիտ հաւատքն՝ ուր դեռ վերլուծման ոգին կը քնանայ սիրոյ ու մարտի հէքեաթներով օրօրուած։ Այսպէս են Իլիականը ու Ոդիսականը, իսկ Ենեականին մէջ նոյն երիտասարդական չունչը չկայ։ Անցողաբար անտեղի չէ դիտել որ, իր կարգին քրիստոնէութիւնն ալ ունի հարուստ հանք, զոր հրաշալին Տանթէ իր Աստուածային Կատակերգութիւնով, Միլթըն Դրախտ Կորուսեալով, Ալիոստո իր Ռոլան Մոլեգինով, Շաթօպրիան իր Մարտիրոսներով, Բորթուկալցի մեծ դիւցազներգակ Գամօէնս (ԺԶ. դար) Լիւզիականով, Քլոփըշթօք գերման դիւցազներգուն իր ճոխ Միսիականով լուսաշխարհ հանեցին։ Բարոյական կամ խմաստասիրական մարմնացումները, ինչպէս հեռ մեղկութիւն և այլն, դիւցազներգութեան մէջ յաճախել, բուն դիւցազներգական գործողութիւնը կը սառեցնէ, ինչպէս եղած է Վոլթէռի Հանրիականին մէջ. բայց Աւստրիացի նշանաւոր դիւցազներգուն՝ Համբըլինկ (ԺԹ. դար) իր Ահասվերոսին մէջ հրաշալիօրէն կ'աստուածացնէ զանոնք ու սիրոյ ահարկու տենչերուն անէութիւնը կամ որ նոյն է ունայնութիւնը քերթողաբար իմաստասիրելով։ Բանաստեղծութեան մէջ պէ՛տք է որ երեւակայութիւնը, պատրանքն ու ներշնչումը գործեն քան թէ սառն գաղտղութիւնը, որ միայն բանաստեղծական դղեակին իրրեւ խարիսխ կրնայ գործածուիլ, ո՛չ թէ իրրեւ վսեմիր մասը։ Դիւցազներգութիւնը ունի չորս ճիւղաւորումներ, որ են. Դիւցազնական բանաստեղծութիւն (le poème héroïque), Զա-

ւեծական դիւցազներգութիւն (l'épopée badine), Դիւցազնական-ակատակերգական բանաստեղծութիւն (le poème heroï-comique) և Ծաղրալից բանաստեղծութիւն (le poème burlesque)։

Դիւցազնական բանաստեղծութիւնը *պատմական դիւցազներգութեան մըն է, ուր՝ կեղծիքն* (fiction) *ու հրաշալին ո՛և է դեր չունին, ինչպէս է լատին քերթող Լիւկիանոսի Փարսալան, որուն մէկ տեսիլը բաղդատելով Թասսոյի Մեծ երգին հետ, տարբերութիւնն ինքնին ի յայտ կուգայ։ Քրիստոնեաները աշատարակ մը կառուցանելու համար պէտք կ'ունենան անտառի մը հսկայ ծառերը տապալելու, բայց անտառը դիւթուած ու դեւերն իշխանութեան ենթարկուած է, ուր դեւերը ինքզինքնին հազարումէկ կերպարանափոխութեանց կ'ենթարկեն գործաւորները զահանդեցնելու համար. ահա՛ հրաշալին, մինչդեռ Փարսալա քերթուածին մէջ է որ, կեսար իր գունդերուն կը հրամայէ Մարսիլիոյ նուիրական անտառէն ծառեր կտրել, գործիքներ ու պատերազմական մեքենաներ շինելու նպատակաւ. ահա՛ պատմական գործը։ Առաջինը բանաստեղծութեան գործն է, իսկ երկրորդը՝ բանին։ Այս սեռի գլուխ-գործոցներէն են. Լամարդինի* Jocelyn, La chute d'un ange. Nepomicène lemercier*ի* Panhypoerisiade. *Վ. Հիւկոյի* Légendes des siècles*ի մեծագոյն մասը* (չար. posthume) La fin de Satan et de Dieu. *իսկ ԺԹ. դարու անհաւասար դիւցազներգութիւններէն են կէօթէի Ֆաուստը և Լորտ Պայրընի Մանֆրեդը, որոնք մարդկային իմացականութեան ժայթքումներն են։ Աւելի դիւցազներգութիւններ են Շաթոպրիանի* Les Martyres *և* Le génie de Christianisme։

Զաւեշտական դիւցազներգը *մտացածին դիւցազներգութիւն մըն է, որուն դիւցազները խեղկատակ ու իրենց արկածներն ալ անլրական են, լրջութիւնը այս սեռին մահն է, Կրեսէի* Le vert-vert*ը և Պուալոյի* Le Lutrin vivant. *այս սեռին գլուխ գործոցներն են։*

Դիւցազնական-ակատակերգական բանաստեղծութիւնը *դիւցազներգութեան մէկ յարաւորութիւնն է, որ դիւցազները ստորին դասակարգերէ առնելով կեղծ առաքինութիւններու ու մեծագործութիւններու միջոցաւ բարձրացնել կը ճգնի զանոնք և միաժամանակ տալով անոնց խօսուածքի ա՛յնպիսի լուրջ արտայայտութիւն մը, որ ոչ մէկ եղանակաւ կրնայ համապատասխանել անոնց դիրքին ու ծագումին։ Ամէնէն տղայական երեւոյթը կը միախառնուի պատմական ծանրակշիռ երեւոյթներու հետ, որոնցմով հանդիսականին կամ ընթերցողին ծիծաղը կը շարժէ։ Այս սեռին արձակագիր ստեղծագործող հանճարն է Սուիֆթ, որ իր Կիւլիվերեան ճանապարհորդութիւններով իրապաշտ դիւցազներգութիւնը ստեղծեց։ Այս արտակարգ յաւերտեսը կը ծաղրէ հանճար, գիտութիւն և բարեկրթութիւնը, ծաղր ու ծանակ կ'ընէ նաև սէր, գեղեցկութիւն և վերջապէս ամէն ինչ։ Այս սեռին գլուխ գործոցն է բնիկ Լիթուանացի մեծ բանաստեղծ Ադամ Միցքիէվիչի* Pan Tadeusz։

Ծաղրալից Բանաստեղծութիւն (le poème burlesque) *դիւցազներգութեան մէկ յարաւորութիւնն է, զոր Սքարրոն ստեղծեց ու նուիրագործեց իր* Roman Comique*ով, ուր կը յարձակի չարախնդութեամբ ա՛յն անձնաւորութեանց դէմ, որոնք իրաւամբ արժանի են ճչմարիտ դիւցազներգութեանց. իր միակ հա-*

ճայքը անոնց ծանաչականքին մէջ կը գտնէ։ Ի հանդէս կը բերէ բարձրաստիճան անձնաւորութիւններ գռեհիկներու հետ, ամենաբարձր իրողութիւններ կը զուգախառնէ հասարակ տեղիքներու, խօսելու ամէնագռեհիկ ձեւեր կը միաձուլէ բարձր կամ ոստանիկ խօսակցութեան մը և կամ ճարտասանի մը լեզուին հետ. գեղեցիկը տգեղին, բարին՝ չարին, ճշմարիտը՝ ստութեան հետ կը հակադատակերէ՝ այլանդակութիւն մը յառաջ բերելու համար։ Այս նոր սեռը ստեղծողն եղաւ Սքարրոն իր Roman Comique-ով։ Վսեմին՝ ծիծաղելիին չատ մօտիկ ըլլալը մանաւանդ կ'ընէ խօլ երեւակայութեան զուգորդելով ֆրանսական հարուստ գրականութեան յատուկ նուրբ, բնական, չնորհալի, զուարթ, յստակ, խորաթափանց, հարուստ և խայթող esprit-ն (ոգի), կամ գաղափարներու սյն ներքին աղերսը, որ իսկապէս կոլուական է, զի կեսար իսկ ոըոշակի զգացած էր զայն, կոլուա արշաւած ժամանակ։

Տե՛ս. Boileau «Արուեստ քերթողական» (Art poétique) Գլ. III ոտանաւոր 100-334։

ԴԻՒՑԱԶՆԵՐԳԱԿԱՆ ՍԵՌԻ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐ

Զաքքիլլեայ Պելիսածնին, աստուածուհիդ ըզքէն երգեա՛,
Զկորուսիչ և բիւր ցաւոց աքայեցւոց աղիտաբեր,
Որ զդիւցազանց ի դժոխս արի անձինս ընկէց բազումս,
Եւ գէ՛շ արկ ըզնոսին չանց և հաւուց առ հասարակ,
Եւ կամացն Արամազդայ, գայր ելանէր խորհուրդ
ի գլուխ։

Ցորմէհետէ միանգամ ի վէգ եկեալ երկփեղկեցան
Ատրիդէս արանց արքայ և Աքիլլեա աստուածազարմ,
Իսկ արդ՝ զդոսին ի դից արկ ընդ միմեանս հեռիւ
ի մարտ.
Լետովայ ձեան որմըզդեան, որ բարկացեալ ընդ թագաւորն
Ամբո եռացոյց ժանտ ի զօրն և ժողովուրդք սատակէին,
Զի Ատրիդէս անարգեալ արհամարհեաց զՔրիսէս քուրմ,
Որ եկըն սա եհաս յերագաթեւ նաւս աքայեանց,
ի դըստերըն գերադարձ անբաւ բերեալ գին փըրկանաց.
Ոսկի գաւազանաւն ըզդիպաղեղն Ապոլոնի
Զապարօշն ի ձեռս առեալ՝ աքայեցւոց մատեաւ ազերս,
Աւ երկոսին մանաւանդ Ատրեանս՝ իշխանսըն զօրաւարս։

Երգ Ա. ԻԼԻԱԿԱՆԻ

Թարգ. Հ. Ա. Բ.

Ը. ԳԼՈՒԽ

ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ՍԵՌ

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Ողբերգութեան (Tragédie)* ծագումը կը վերանայ մինչեւ դորիական բագոսաոտաններուն ցուցքը (dithyrambe), որով քնարերգական ծագում մ'ունի ան, զի նկատելի է որ, մարդիկ, նա'խ երգերով ու զրոյցներով սկսան, և յետոյ մարդկային կեանքը գործողութեամբ և տրամախօսութեամբ ի հանդէս բերին։ Հին հելլէնները, այգեկութէն վերջ, ի պատիւ սանդարամետին (=բագոս) նուիրուած զոհերուն ժամանակ մէկ կամ երկու հոգի —հին տեսարան— բագոսի ուղղեալ ներբողը փոխանակ քնարով երգելու, հրապարակաւ կը վիպէին ժողովուրդին ներկայութեանը, մինչեւ գրասէր Պիսիստրատի դարուն (Ը. դար Ն. Ք.) դերասանները Պանի (Pan), մարդապայերու (faunes) ու այծամարդերու (Satyres) ծպտումով խմբովին կը ներկայացնէին սանդարամետին սխրագործութիւնները։ Քայլ մըն ալ առաջ երթալով բագոսի գործակից աստուածները ալ սկսան տրամախօսել ոտանաւորով և այս պահուն էր որ, բանաստեղծին կը նուիրուէր իրբեւ դաբնի, նոխազ մը՝ որ ողբերգական անդրանիկ զոհն ըլլալով՝ ողբերգութեան առաջին խորհրդանշանն

* Tragédie յն. (tragos)=նոխազ, (ôdê)=երգ, որ է նոխազերգութիւն, ստուգիւ, Աթենացւոց ողբերգական անդրանիկ զոհն եղաւ նոխազը, որ Սպանդամետին (բագոս) նուիրական կենդանին էր, որուն դիւահանութեան միջոցին հելլէն զինուներու երգած ողբն եղաւ առաջին ողբերգութիւնը։

ալ եղաւ. հուսկ ուրեմն, բագոսեան չհատուածուած թիւններըը մէկդի թողլով, դիւցազնական դարու (Temps héroïque) դիւցազներն ու անոնց արկածները պատկերացուցին թատերաբեմին վրայ։ Առաջին ողբերգակն եղաւ Թեսպիս (Ջ. դար, Ն. Ք.), որուն հանճարին կը պարտի աշխարհ Ողբերգութիւնը։ Թեսպիսէն վերջ, հոյակապ հանճար մը՝ Եսքիղէս* ճշմարիտ սեռի մը կենդանութիւնը տուաւ սաղմնային ողբերգութեան, իր Պրոմեթեոս շղթայեալ, Պարսիկները, Ագամեմնոն, Կեփորներ, Եօթն Պետեր Թեբէի

* Եսքիղէս ծնաւ 525 Ն. Ք. Ելեւսիս. Մարաթոնի ու Սալամինէի մէջ պատերազմեցաւ եւ մեռաւ 456ին Սիկիլիոյ մէջ՝ ուր Սիրակուսայի Թագաւորը՝ Հիէռ. ասպնջականութիւն շնորհած էր անոր։ Բանաստեղծական մրցումներու մէջ առաջին պսակաւորն էր միշտ, բայց երբ վայելչակազմ ու տաղանդաւոր Սոփոկլէս ասպարէզ իջաւ, սկսաւ շորթել մեծ վարպետին դաբնիները։ Եսքիղէսի պարտութեան գլխաւոր պատճառներն էին իր տգեղութիւնն ու ծերութիւնը, որոնք հաճոյ չէին կրնար ծուիլ մերկ գեղեցկութեան սիրահար հելլէններուն, որոնց պահանջած բոլոր առաւելութիւններով օժտուած էր Սոփոկլէս։ Կը պատմուի Թէ՝ Եսքիղէս բացօթեայ վայրեր կը պառկէր, որովհետեւ շատ կը վախնար այն պատգամէն Թէ՝ յարկի մը փլուզումը պատճառ պիտի ըլլար իր մահուան, սակայն օր մը, արծիւ մը՝ իր կտուցէն կրիայ մը կախած վեր կը խոյանար, կրիան իյնալով Եսքիղէսի Մեռ գլխուն վրայ՝ ջախջախեց զայն։ Աւելորդ չ'պիտի Ծուի շեշտել Թէ՝ այսօրինակ առասպելները քննադատութեան առջեւ իրենց արժէքը կը կորսնցնեն· զի ինչ որ ստոյգ է սա է Թէ՝ Սոփոկլի դաբնիներն էին որ յաւահատութեան մատնեցին զայն, որուն չի կրնար հաւասարիլ Սոփոկլէս, իբրեւ ստեղծագործող հանճար։ Եսքիղէս երկնեց 90 Թատերախաղեր, որոնցմէ 7 հատը միայն ճողոպրած են ժամանակի ճիրաններէն։ Այս Մեծ մարդը 52 անգամ դաբնի շորթեց բանաստեղծական հրապարակային մրցումներու մէջ։

առջեւ, եւմենեայֆ Ասյլն. հրաշապատում ողբերգութիւններով, ուր՝ աստուածներն ու կիսաստուածները բեմ կ'ելնեն: Այդ ներկայացումներուն մէջ գործողութիւնը պարզ ու մեծավայելուչ է. վասն զի կրօնական երկիւղածութեան արհաւիրքներով ի հանդէս կուգայ ան: Եսքիղէս Ողիմպոսի Շէյքսփիրն է: Յունական թատերաբեմը կը յեղաշրջի վերերեւումով նոր տագնդի մը, որ ամէն խաղերու մէջ կը յաջողի դիւթել նորասէր հասկայնքը, որ շուտ սկսաւ ուծանալ իր Եսքիղէսէն, որուն մօտիկ դարնեպակ երիտասարդ մը —Սոփոկլէս*— կանգնած էր. իրրեւ ախոյեան, սակայն Եսքիղէս գառնացած՝ ալ խապառ կը քաշուի բեմէն: Սոփոկլէս ի հեճուկս մեծ վարպետին եզական յաջողութեամբ կը ներկայացնէ Իդիպոս Արճաճ ու Իդիպոս Գոլոնի մէջ, Անտիգոնէ, Ելեկտրա, Էաս, Փիլոկտես: Բայց Եսքիղէս չի' դադրիր աշխարհի է'ն մեծ թատերգակ բանաստեղծն ըլլալէ. զի ա'յն անհատականութիւններէն է, որոնք դարերու հալումամբ աւելի' ու աւելի' կ'արմատանան մեզերական գրականութեան մէջ. ինքը եղիւսածին է և եղիւսեան միստիկականութեամբ կամ սր նոյն է երկիւղածութեան բարոյականովը ներած՝ կը ներկայացնէ դիւցազնական ու պատմական դարերը: Այս Հելլէն գրականութեան ճշմարիտ Կիկլոպը. ինքնին ամէն ինչ է, վասնզի իր և Հելլէն քաղաքակրթութեան

(*)Սոփոկլէս ծնաւ Գոլոն (Աթէնքի մօտ) 495ին. երկաթագործի մը որդին էր, որուն սիրական զբօսանքն էին Ողիմպեան խաղերը՝ ուր, իբրեւ քաջապար պատանի կարի գրաւիչ հանդիսանալէ ետք, իր քերթողական տաղանդն ալ ծափահարել տուաւ աստիկեան նրբին ճաշակով գրած բազմաթիւ ողբերգութիւններով, որոնցմէ եօթը հատ միայն կը մնայ:

գլուխ-գործոց՝. Որեստէն կ'արտաբխին յոյզի տրամ (drame de passion), արկածատրամ (drame d'aventure), կրօնական եւ իմաստասիրական տրամներ, իրապաշտութիւն (réalisme) կամ Զօլայի նախասիրած բառովը բնապաշտութիւն (naturalisme), Յոռետեսութիւն, ակնրնդակաճի օրէնքը և միանգամայն քրիստոնէական կամ պուտտայական բարոյականին հաւասար բարոյական մը, զոր Որեստի պաշտպան Ապողոն և Աթենաս կը նուիրագործեն: Ժամանակի և տեղւոյ դասական միասնութիւնն ալ չկայ Որեստի մէջ: Այսպէս Որեստ Շէյքսփրի, գլուխ-գործոցէն, Ռասինի Գոթոդիայէն, Մոլիէռի Ագահէն (որ ըստ Պռիւնթիէռի՝ տրամ մըն է), Կէօթէի Ֆաուստէն, Վակների Թաննհաուզերէն եւ Իպսէնի Պրանտէն ալ խոր է: Որեստ ա'յն համապարփակ ողբերգութիւնն է, ուր՝ կը բովանդակուին Տրամը, իմաստասիրական բանաստեղծութիւնը իրենց բոլոր ձեւերով. բայց հա'րկ է դիտել որ, այս ամէնուն պատճառը՝ Բախան է, որուն կը հաւատար այս մեծ մարդը կամ ճշմարիտ ստեղծագործողը, որու Որեստի մէջ խանձարուրած են Հելլէն Ոգին: Եսքիլեան Տրամն ու իմաստասիրական բանաստեղծութիւնը, որոնց աստուածացումն է արդէն Եսքիղես: Սոփոկլի երկնած գործերը Եսքիղէսենէրէն կը տարբերին, զի ալ չեն ներկայացներ Ողիմպոսը, զոր իր բարձրութեան մէջ պահելով, անոր տեղ կը ներկայացնին մահկանացու մարդիկ, որ Պարտի գագաթէն կը զոհաբերեն իրենց կեանքն իսկ: Յունական թատրոն ամէնէն սրատեսչ ու բարացուցական կողմերն են նաեւ՝ ծնողասպանութիւն, կոյր բախտէն անգիտակցաբար գործուած ազգապղծու-

թիւն։ Իսկ Եւրիպիդէս* խմաստասէրներու չաւղէն ընթացող առաջին թատերգակն է՝ որ բեմին վրայ ճշմարիտ յեղաշրջում առաջ կը բերէ իր Աճsтոմագէ, Հիպպոլիտ, Իփիգենի Աւլիսի մէջ, Իփիգենի Թորիսի մէջ, Ելեկտրա, Որեստ, Մեդէա, Ալկեստ եւ Աղաչաւորք (les Suppliantes), Փիւնիկուհիք ողբերգութիւններով, որոնց մէջ ի յայտ կուգայ սկեպտիկ խմաստասէրը, որ թատերաբեմէն կը վտարէ կրօնական յայզերն ու իրապաշտ գոյնով մը կը նկարէ մարդկի իրենց սիրոյն, նախանձին ու փառամոլութեան մէջ ու իրրեւ դրուագ՝ յանախ մեղրածոր լեզուով մը կը պատկերացնէ սրդիական ու մայրական սէրը, թէեւ Սոփոկլէսի սլացքը չունի, բայց գիտէ նկարել մարդկին ու իրերը այնպէս՝ ինչպէս որ են։ Ատտիկեան բեմի այդ երրորդութեան մէջ Եսքիղէս նկարագրի խտեալ մեծութիւն կը փնտռէ, Սոփոկլէս՝ նկարագրի ազնուութիւն. իսկ Եւրիպիդէս՝ իրական կեանք, զի ինքն է իրապաշտ դպրոցի հայրը, որուն քայլ առ քայլ հետեւեցաւ, դար մը վերջ՝ Թէոփրաստ խմաստասէրի Եպիկուրեան սանը՝ Մենանտր երգիծաբան։ Խմբերգ կամ Պար(chœur) քնարական բանաստեղծութեան յունական թատերաբեմին վրայ —գուսաններու միջոցաւ— այն անխուսափելի ներկայութիւնն էր, որով գործողութիւնը կը լուծուէր։ Սոփոկլէսի օրով, մինչեւ 15 հոգիի բարձրացաւ պարը, որուն պաշտօնն էր երգերով խօսիլ դերասաններուն հետ եւ գուշակել հերոսին ճակատագիրը.— ինչպէս ազգապղծութեան ոճիրը զգացուց Իդիպոսին, որ իր սարսափէն աչքերը կարճնովին հանելով նետեց, անգա՛մ մըն ալ չտեսնելու համար իր մայրը իրրեւ իր կինը, նոյնպէս պարն էր որ, աստուածներու անհուն գթութիւնը կը հայցէր բախտէն հարուածեալին համար։ Տեղւոյ, ժամանակի միութեան ծագումը պէտք է պարի ժամանակ չարունակական ներկայութեան վերագրել, այսպէս յունական ողբերգութեան քնարական ծագում մը ունենալը բացորոշակի կը չեշտուի։

Հելլենական Ողբերգութիւնը Պերիկլէսի դարուն (494–429. Ն. Ք.) իր գագաթնակէտին հասաւ չնորհիւ Եսքիղէսի, Սոփոկղէսի և Եւրիպիդէսի, որոնք միեւնոյն խմաստութեան քաղաքին՝ Աթէնքի մէջ կ'ապրէին։ Գեղեցկին սիրահար հելլէն ոգին իր խոկութեան մէջ ցոլացուցին, նկատելի է որ, սարսափն անգամ ներդաշնակօրէն ներկայացնելու գաղտնիքն հելլէն մտքին առանձնաշնորհն էր։ Այս ճշմարտութեան երաշխիքն են Պրոմեթեոսի տանջանքները, այրասպան Կլիտեմնեստրա, մայրասպան Որեստ, դժոխային կատաղիքէն (=խիղճ) հալածական, որդեսպան Մեդէա, հրէշի մը ահարկու յարձակումն կրող Հիպպոլիտը, զոր իր ձիերը ընդքարշ կը տանին, Իդիպոսի եղերական մահը։ Այս ողբերգութիւնները կը բարացուցեն ճակատագրի ա՛յն վաղեմի հաւատքը, որով կը հաստատուի թէ յունական ողբերգութեան ոգին կրօնական երկիւղածութիւնն է։ Աւելորդ է ըսել թէ՝ ողբերգութիւնները չափով կը գրուէին ընդհանրապէս, բայց եթէ քիչ մը աւելի հետախուզելու ըլլանք, պիտի տեսնենք որ արձակն ալ իր դերը ունենալ կը սկսի պերիկլեան դարուն իսկ, ուր ծագեցաւ Իոն անուն Քիոսցի արձակագիր թատերագիրը, որուն նախակարապետն եղած էր Փիլոնացի Ազոբոտոր

* Եւրիպիդէս ծնաւ 480ին, Սալամինէ եւ մեռաւ 406ին, Թատերական բեղուն գործունէութենէ մը ետք։

արձակագիր թատերգուն, բանագործական արուեստ (art dramatique) Ծնունդէն քիչ մը վերջը։

Բանագործութիւնը (Drame) յոյն դիցաբանական շրջանին բազոխ պաշտամունքէն ծնաւ, իսկ արդի առամը լատին եկեղեցիէն։ Միջին Դարուն, Ֆրանսայի Լիմօժ և Ռուէն քաղաքներուն մէջ ծոնական օրերու հանդիսաւոր արարողութիւններն հաւատացեալներուն ներկայութեանը ուելի՛ ճոխ ու գրաւիչ ընծայելու համար, մանաւոր թատերազարդերով ու զգեստներով ծիսական ներկայացումներ կատարին։ Այսպէս Ծնունդին հովիւներն ու մոգերը թափորով կ՚անցնէին Մատուռին առջեւէն լատիներէն հատուածներ երգելով։ Իբրև ծիսական թատերախաղ ներկայացուցին Մեսիայի գալուստը գուշակող մարգարէները՝ Մովսես, Դաւիթ, Եսայի, Երեմիա, Դանիէլ։ Այս մեսիական մարգարէներէն յետոյ, իմաստուն և յիմար կոյսերու առակին կենդանի ներկայացումը տրուեցաւ նա՛յն գոթական կամարներուն տակ. միեւնոյն երեւոյթն է որ ժԲ. դարու անգլիական դրականութեան մէջ ալ կ՚ընդունմարուի։ Այդ սաղմնային տրամի յիշատակարանն են. Երեք թագաւորները, Ջատկի գիշերը, Ցարութիւնը, որոնց հետ բաղդատելով ԺԱ. դարուն ապրող Իլարիոս հոգեւորականին Դանիէլ թատերախաղը, գլուխ գործոց մըն է արարներու և տեսիլներու բաժնուած։ Հուսկ ուրեմն, ժողովուրդին դէպ ի եկեղեցի գունդագունդ գիմումը պատճառ եղաւ Աստուածաշունչի և Աւետարանի կենդանի ներկայացման. բայց երբ աւանդավէպեր ալ խառնուեցան անոր, բացարձակապէս արդիլուելով՝ Տրամը լինքզինքը եկեղեցին սեմէն դուրս՝ ժողովուրդին մէջ գտաւ, թէև բոլորովին ազատագրուած չէր սքեմէն,

վան զի դեռ ԺԲ. դարուն անգլիանորման կղեր մը այս անցման շրջանը կը բանայ գրելով Ադամի տրամը, որուն ներկայացման մէջ չինուելի օձ մը ճարտարօրէն կը գործածէին։ ԺԳ. դարուն Ժան Պոտէլ Արթէզցի նշանաւոր բանաստեղծը կը յօրինէ Սուրբ Նիկողայոսի թատերախաղը (Jeu de Saint Nicolas), Հրաշքներ (Miracles) ու Պատմութիւններ կամ Խորհուրդներ (Mystères), որոնք յաճախ բացօթեայ ներկայացուած անտանելի տրամներ էին։ Այս քաոսէն է որ կ՚երկնուի Տրամը (*)։

Ողբերգութիւնը բանագործական (**) (dramatique) բանաստեղծութիւն մըն է, որուն նպատակակէտն է յուզումնալիր սոսկում, կարեկցութիւն ու զարմանք միանգամայն ազդել։

Բանաստեղծութիւն մըն է, բուն գործողութիւնը քերթողին հիւսած ստեղծական մասերով կը պատկերանայ և թէ դասական դարերուն մէջ ոտանաւորով կը գրուէր, իսկ այժմ առաւելապէս արձակ կը գրուի թատերախաղը։

Բանագործական է ողբերգութիւնը, որովհետև լիալիր գործողութիւն (action) մը կը ներկայացնէ. այս հայեցքով է որ կը տարբերի դիւցազներգութենէն, որ գործողութիւնը պատմելով ու քնարերգելով միայն կը չատանայ։

Ողբերգութեան նիւթը դիպք կը կոչուի։

(*) *Տես. Léon* Levrault «Drame et Tragédie» (Ա. Դ. էջ 1—17)։

(**) Dramatique (յունարէն drama = գործողութիւն) կազմուած է draô=կ՚ընեմ կամ կը գործեմ բառով, որուն՝ հայերէն Բանագործութիւնը ճշդիւ կը պատշաճի։

Գործողութիւնը այդ դէպքին արուեստագիտական կանոններու համաձայն մանրախոյզ ընդլայնումն է, որ կը կայանայ կենսական նորանոր երեւոյթներու խորը թափանցելուն՝ զանոնք դրսեւորելուն, ամեցնելուն և որ աւելին է, անոնցմով դիմացինը յուզելուն մէջ։ Այսպէս կենդանի ու արագ առաջատուութեամբ մինչեւ վերջը, այն է բուն գործողութիւնը իր բոլոր մասերով. սակայն առանց միութեան (unité) օրէնքէն չեղելու՝ պէ՛տք է չարունակել անընդհատ, մտնելով տեսարանէ տեսարան և արարուածէ արարուած մինչեւ որ առեղծուածը լուծուի։ Գործողութիւնը երբեմն էական մասեր ունի։

Ա. Հանդիսադրութիւնը (Exposition) է նիւթին պատկերացումը, որ նախապէս ծանուցանելով նիւթը կը նախապատրաստէ անոր հոգեբանական կնճիռներն ու խոչընդոտները։

Բ. Հանգոյցը (Nœud), որ կը հիւսուի ա՛յն պատահարներով, որոնք կ՛ընդդիմանան գործողութեան ընթացքին։

Գ. Լուծումը (Dénouement) հնարքին (intrigue) կնճիռը կը լուծէ ընդհանրապէս դժբախտ վախճանով մը, որ աղէտ (Catastrophe) կը կոչուի։

Հնարքը (intrigue) հանգոյցը կազմող տարրերուն ամբողջութիւնն է, որուն մէջ պէ՛տք է ներմուծել զգացում և կիրք։

Միութիւնը (unité) ողբերգութեան ա՛յն էական օրէնքն է, զոր պէտք է անխոտոր պահել բազմազան պատահարներու և դրուագներու կուռ չղթայումին մէջ։ Այն էական օրէնքը, ողբերգութեան հերոսին ճակատագրին հետ կապուած է։ Բայց ժամանակի ու տեղւոյ (unité de temps et de lieu) միութիւնը, զոր

դասական դպրոցը հիւրընկալած էր Արիստոտէլէն, որուն հետեւեցան Ֆրանսայի ԺԷ.ևԺԸ. դարերուն ծաղկող թատերգակները.—Քոռնէյլ, Ռասին, Վոլտէր, եւն. սակայն Շէքսպիրի* հրաշալի հանճարը կ՛ազատագրէ թատերաբեմը տեղւոյ և ժամանակի անճոռնակ կանոններէն, զորս ընդունեց գրական աշխարհը, երբ Շէքսպիր կարդաց։ Իսկ այժմ թատերգակը զերծ է այդ կապանքէն. քանի որում, Պաւալոյի դասական թունդ վճիռները տակաւ գայթիլ սկսան իրենց բարձրութենէն, մանաւանդ հետեւեալը։

Դէպքին լրումն մէջ մեկ տեղւոյ ու մեկ օրուան
Թատերաբեմն չի թողուր բնաւ թափուր ցվախճան։
[Պաւալոյի «Արուեստ քերթողական»—III]

Իրադարձութիւնը (Péripétie)** կը կոչուի հերոսի մը նպատակին վիճակի մը մէջ ի հանդէս գալը։

Գործողութիւնը, որ արդեամբ մէկ է, կը բաժնուի ընդհանրապէս, հնգեակ արարուածներու, որոնց իւրաքանչիւրին մէջ, միջոց մը (intervalle) կայ, սակայն արարուածի մը մինչեւ լրումը. տեսարանը (Scène) պարապ մնալու չէ։ Առաջին արարուածին մէջ բոլոր անձերն իրենց նկարագիրներով երեւալու կամ թէ անուղղակի կերպով նշանակուելու են։

Տեսիլ (Scène)*** կը կոչուի արարուածի մը մէ՛ն մի մասը, որ դերասաններու խօսքը բնաւին չընդհատիր,

---

* Շէքսպիրի «Ցուլիոս Կեսարին» մէջ Բրուտոս եւ Կասիոս Ա. Արարուածին Հռոմ կը գտնուին, իսկ հինգերորդին՝ Թեսալիա։

**Péripétie (peri=վրայ) (piptô=կ՛իյնամ), որ է անօրինակ յեղաշրջում։

*** Scène ծուռնարէն Skênô տաղաւար, Թատրին ա՛յն մասն է, ուր դերասանները կը խաղան հանրութեան ներկայութեանը։

տեսիլը որոշ թիւ մը չունի. ուստի քերթողը կարի ազատ է անոր ստորաբաժանման մէջ։

Միջնարարը (entr'acte ou intermède) թատերական մէն քաշուող դերասաններու Թողած ա՛յն միջոցն է, ուր՝ անոնք դէպքին բերմամբ հանդխատեսներէն գաղտնի կը գործեն։

Բարեաց (mœurs) ալ հերոսին ապրած գարուն ոգին ցոլացնելու են։ Տրամախօսութիւնը (Dialogue) երկու կամ աւելի անձերու միատեղ խօսակցութիւնն է, իսկ մենախօսութիւնը (Monologue) միայն մէկ անձի արտասանութիւնն է, ուր՝ մենախօսը իր վիշտին մասին կամ իր հաճոյքին բովանդակ հեշտանքը կը խտացնէ։

Գուսանախաղը կամ Դաշներգը (opéra) ստանաւորով գրուած սիրային ողբերգութիւն մըն է, զոր երաժշտական յուզիչ եղանակներով կը ներկայացնեն երաժիշտ—դերասաններն ու դերասանուհիները, որոնք պարելով թատերաբեմին սրահներուն ու վիժակներուն փոփոխմամբ ակնապարար տեսարան մը կ'ընծայեն հանդխատեսներուն։ Նկատելի է որ դաշներգի մէջ ալ ժամանակի ու տեղոյ դասական միութիւնը երբեք չի փոխուիր, քանի որ խնդիրը աչքերը պարարելու, ականջները դիւթելու և մէկ խօսքով, սիրտը յուզելու վրայ է միայն։ Անձերու բանախօսութեանց մէջ նկատուած է երկու յատկանիշ Ա. խաղաղիկ վայրկեան, Բ. կրայոզ (passionné) վայրկեան։ Առաջինը զրուցատրական (récitatif) կը կոչուի, իսկ երկրորդը եղանակ կամ դաշինք (air), որով հեշտին հրայրքի կամ ծայրայեղ յուզման պահուն կը թըրթըռացնէ ենթական իր հոգւոյն խորունկ երաժշտութիւնը։

Մուճջ-բանագործութիւն կամ (mimodrame) Միմոտրամ չարժուձեւերով ներկայացուող թատերախաղ մըն է, ուր դերասան ու դերասանուհի միջկատակով կը խօսին։

Նուագախաղը (Mélodrame) տաղաչափուած սիրային թունդ զգացումներու և գաղափարներու երաժշտութեամբ ներկայացուած թատերախաղ մըն է։

Կարուսախաղը (Ballet) թատերախաղ մըն է, որ կը ներկայացուի պարով, միջկատակով (pantomime) և որոնց հետ կը միախառնուի վսեմ երաժշտութիւնը։

Բանագործութիւն (Drame) ողբերգութեան (Tragédie) և կատակերգութեան (comédie) ձոյլ իրերախառնուածքէն ծնունդ առած ինճուա թատերախաղ մըն է, որուն ստեղծագործողն եղաւ Շէքսպիր։ Այս նոր սեռին գործողութիւնը (action), թէև հիմնովին լուրջ՝ բայց ձեւով ընդհանրական է յաճախ, վասն զի անոր մէջ կրնան մանել ընկերութեան բարձրագոյն, միջին և ստորին խաւերը՝ իրենց առանձնայատուկ լայն կամ անձուկ աշխարհայեցողութեամբ։ Մարդ բոլոր սլացքներն ու կեանքի անհուն հակադրութիւնները կը պատկերացընէ ան՝ խորունկ դիտողութեամբ։ Այսպէս բանագործութեան մէջ լ հանդէս կուգան քնարերգութիւն, վէպ, աւանդավէպ, պատմութիւն, հոգեբանութիւն, գիտութիւն, սէր, հեռ, եղերեն, կատակ, խնամատրութիւն, յիմարութիւն, կեղծիք, անկեամ, բարձրացում, ստանիկ ու ռամիկ բարքեր, իշխան ու չինական, Տիկինն ու աղիճ — կարելի է ըսել թէ՝ բովանդակ մարդկութիւնը իր Նախ հոգեբանախօսական վսեմութեամբ ու անթիւ սլանդակութիւններով կը հայելիանայ տրամի հիւսուածքին մէջ։ Անցողակի հարկ է ըսել թէ՝ տրամը կեանքին ճշմարտութեան և որ այս ամէնուն ազ-

բիւրն է բնութեան բանաստեղծութեամբ համեմուած այն խմաստասիրութիւնն է, որուն անմահ ստեղծողն եղաւ Շէքսպիր* որ իր բանագործական բնազդով (instinct dramatique) հոգւոյ խորունկ գիտութեամբ, բարոյական վերլուծումներով, և կիրքերու գերանուրը նկարագրութեամբ ստուածացուցին եղաւ դասական Տրամին։ Հակադասական կամ վիպական տրամին ստեղծագործող գերման ներկայացուցիչներն են Կէօթէ**, Շիլլեր, Զաֆարիա Վէրներ. Ֆրանսայի մէջ՝ Վ. Հիւկօ, իսկ իրապաշտ տրամայի ստեղծագործողներն են, Նորվէկիոյ Շէքսպիրը՝ Հէնրիկ Իպսէն*** հիւսիսի մեծ բանաստեղծին ընկերն է, նոյնպէս մեծ բանաստեղծ Պիօրնսընն։

Շահեկանութիւնը (Intérêt) թատերական սեռին ապագած հոգեկան հաճոյքն է, որ տրամին, ոգեւորութեան և կատակերգութեան մէջ կը պէսպէսի։ Ուրեմն մեծ, փոքր ու ցաւագին ու կատակերգական իրողութիւններէն կը ծնի այս հաճոյքը. սա՛ մտքին համար ա՛յն գաղն է, որ բարոյական (moral) կը կոչուի. մինչ որ Տրամին նպատակն իսկ է։ Ունկնդիրներն ալ ըստ այսմ երեք դասի կը բաժնուին խուժան, կիներ ու խոհ։ Խուժանը Տրամին մէջ գործողութիւն (action), որ է աչքի հաճոյքը միայն կը վնտռէ, վասն զի միայն զուարճանալ կուզէ. կիները կը վնտռեն կիրեռու ճկարը, որ է սրտի հաճոյքը, իսկ խորհողները կը փընտռեն ճկարագիր, որ է մտքի հաճոյքը։ Այս երբեակ հաճոյքներէն ծնան Տրամ, ոգեբերգութիւն և կատակերգութիւն։ Այսպէս, ոգեբերգութիւնը որ կիրքերու պատկերն է, կիներուն է։ Կատակերգութիւնը՝ որ նկարագիրներու վերլուծումն է խորհողներուն կը վերաբերի, և խուժանին սեպհականութիւնն է Մելոտրամը. իսկ Տրամը՝ չահեկանութիւն (intérêt) կոչուած երբեակ հաճոյքներու հանճարեղ միաձուլումն ըլլալով ամէն դասակարգի ալ կը յարմարի. որովհետեւ մարդկային հոգեբնախօսական բոլոր կարելի երեւոյթներուն ճշմարիտ վերլուծումն է այն։

---

* Տե՛ս Շէքսպիրի փորձը, Ամլէթ իշխան հը Եգոտը, Վենետիկի վաճառականը, Մակբեթ, Յուլիոս Կեսար, Ռոմէօ և Ժիւլիէթ, Հմլէթ Որեւէ եւն. հրատարակիչները։

** Տե՛ս Կէօթէի Ֆաուստը, Իֆիգենիա եւն. Շիլլերի Աղտրուեզը, Կեղեւ Թել, Տօն Քարլոս, Վալենշտայն, Յուվէնտա, Մարիա Սթիւարտ ու Զաթարիա Վէրների Լուտերը եւ Փետրուար 24ը, Վ. Հիւկոյի Էրնանի, Գէօռնել, Շեղլիի Մեռնի եւն.

***Տես Հ. Իպսէնի Ծովի դիւքը, Պերգընթ, Կոյրն — Դուխովնի, Հասպուխոլմեան ոճերը, Նոր և Տիկին հը Կոտոն, Ուրուականները եւայլն եւայլն։

Ք. ՊԼՈՒՔ

ԿԱՏԱԿԵՐԳԱԿԱՆ ՍԵՌ

ՀԵԼԼԷՆԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆ

Կատակերգութիւնն(*) *ալ ողբերգութեան պէս, Աթէնքի մէջ ծնունդ առաւ ի պատիւ սանդարամետին տրուած տօներէն**, ուր հերատուկներու* (bacchantes) *պարը բնապաշտօրէն ի հանդէս կուգար։ Կոմոս՝* (cômos) *կը կոչուէր այն զաւեշտ թափորը, որ այգեկութեն վերջ կամ աշնամուտին կը կատարուէր դաշտերու մէջ։ Այս* ասուածապատարակներու *տօնին* (bacchanales) *մէջ տեղի կ'ունենային հազարամեկ խեղկատակութիւններ և զաւեշտական տեսարաններ, որոնք եղան կատակերգութեան վաղեմի ուրուանկարն, ուրուն կանոնաւոր ձեւ մը տուին Մեգարացի Սիւսա-*

(*) comédie *կը ծագի յն.* (cômê)=κώμη, գիւղ, *եւ* (adô)=ᾄδειν *բառերէն, յն.* cômos *կը կոչուէր նաեւ սեղանի կամ ընտանի չաստուածը։ Հելլէն առաջին կատակերգուները Թեսպիսի սայլակը նստած գիւղէ գիւղ կը շրջէին իրենց զաւեշտական ցուցքերը* (dithyrambes) *երգելու համար։*

(**) *Ի պատիւ Բագոսի երկու տօներ կային, Ա. Դիոնիսական կամ սանդարամետական մեծ տօնը, որ տեղի կ'ունենար գարնան։*

Διόνυσος *պարերու մէջ կ'երգէին Դիոնիսի (=Բագոս) սխրագործութիւնները Հնծոց Դիւցուհի Դեմետրէ եւ երկնի դուստր կամ երկրի Դիւցուհի եւ Արամազդի Մայր Կիբեղէի բարիքները։ Բ. տօնն էր Լենէն, ուր պարտէզներու չաստուած Փրիապի պաշտամունքին կցորդուած էր Բագոսի պաշտամունքը, որ աշնան սկիզբները այգեկութին տեղի կ'ունենար։*

րիոն և Սիբակուսացի Եպիկարմոս առաջին կատակերգակները։ Սակայն կատարելատիպ կատակերգութիւնը Աթէնքի մէջ ծնաւ Պերիկլեան Ոսկեդարուն Արիստոփանէս չնորհիւ, որ երգիծական անվիճելի հանճարին կը միացնէր նաեւ՝ քնարերգական վառ աշխոյժը,*

(*) Ἀριστοφάνης՝ *կատակերգութեան Հայրը ծնաւ (445 Ն. Ք.), Ատտիկէ, գրեց բառասուն կատակերգութիւններ, որոնցմէ 14 հատ միայն մնացած է։ Նշանաւոր գործերն են Մ-ԼԷՔ-Ի-Ն-Ի (Acharnéens), ուր՝ կը ծաղկէ պատերազմասիրութիւնը։ — Ա-ՌԵՒՆԷՐԸ, որ կ'ելլէ ռամկավարականին դէմ ուղղուած էր։ Ա-ՀՂԷՐԸ, Սոկրատի դէմ արձակուած կծու երգիծանք մըն է, թէեւ անիրաւ, վասն զի ճշմարիտ իմաստասէրը կը շփոթէ իմաստակներու կամ սոփեստներու հետ։ Գ-ՐԻ-ԽԸ, եւրիպիդէս մեծ ողբերգակին դէմ նկարուած թատերական սուր քննադատութիւն մըն է, ուր՝ Գարը (Chœur) Դժոխքի Ա-Է-Ո-ԳԵՏԻՆ գորտերը կը մեւացնեն։ Պ-ՏԻ-ԽԸ, որով Ա-ՀԵՆ-ԱՑՈՑ դատելու մարմաջը կը ծաղրէ, պիծակները իրաւամբ դիւրագրգիռ Ա-ՀԵՆԱՑԻՆԵՐՆ են։ Թ-ԼԸ-ՆԻ-ԽԸ, որուն մէջ երկրաւոր քաղաքներու ապականութիւններէն զերծ՝ Թռչուններէ կառուցուած իտէալ քաղաք մը կը ներկայացնէ եւ նոյն Բ-ԸՆ-ԱԿ-Ի-Ն մէջ կը փոխադրէ քաղաքային պատկերումներէ զգուած երկու Ա-ՀԵՆԱՑԻՆԵՐ։ Պ-ՂՈ-ՍՈՍ (Հարստութեան չաստուած), ուր՝ աշխատասէր աղքատութեան, ծոյլ ու պերճ հարստութեան խորհրդաւոր զուգակշիռը կ'ընծայէ, Պ-ՂՈ-ՍՈՍ Ողիմպոսի Զաստուածային տեղն անցնելով ա'լ ամէն մարդ անոր կը պաղատի։ Դ-Մ-ՈԹ-Է-Ս ԿՈ-ՓՐՈՂ ԼԻՆԸԸ եւրիպիդէսի դէմ գրուած կատակերգութիւն մըն է, ուր կիները ծայրայեղ միջոցներու կը դիմեն ազատութեան համար նոյն ողբերգակին ծնրդէն, որ գիրենք այնքան բնապաշտօրէն կը ներկայացնէր յաճախ։ Լ-Ե-Ն-Ի-Ր-Ա- (Մագիստրոսի մը կնոջ անունով), ուր՝ բոլոր կիները կը զումարուին՝ ամուսնալուծուելու դիտումով եւ Ք իրենց ամուսիններուն այն ատեն միայն պիտի միանային, երբ ընտանեկան խաղաղութիւնը վերահաստատուէր։ Կ-Ն-Ոջ Ժ-ՂՈՎ կատակերգութեամբ կը ներկայացնէ հին ֆեոդալիզմը, ուր՝ կիները ըստ քմայ օրէնքներ կը խմբագրէին։*

որով ձաղկեց պետական մարդոց, զօրավարներու, ճարտասաններու ու նոյն իսկ խմաստասէրներու — ո-րոնցմէ վերծ չմնաց Սոկրատ—ապականեալ բարքերը։

Յունական կատակերգութիւնը երեք գլխաւոր շրջաններ ունի Ա. Հին Բ. Միջին և Գ. Նոր, որոնք երեք անուններով կը ներկայանան Արիստոփան, Անտիփան և Մենանդր։ Հին կատակերգութեան ՀԱՅՐՆ է Արիստոփան որ ժողովուրդին կը ներկայացնէր ատեաներ, գրեթէ քաղաքն էր որ, իր վարչական, բարոյական թերութիւններով կը պատկերացնէր, սակայն առանց անհատական կեանքի խորը թափանցելու։ Արդի մտաւորները կը կատարէր թատրոնը, քննադատելով ամէն ինչ որ կը վնասէր հանրութեան, զոր Արիստոփան իր ըմբռնած եղանակով կ'ուղղագրէր։ Այս հին դպրոցէն է եւպոլիս կատակերգուն, որ 17 տարեկանին ներկայացուց իր առաջին թատերախաղը։

Անտիփան նշանաւոր կատակերգակն ալ հասարակական կեանքի արատները միայն կը ներկայացնէր աղիճներու մծդնեւութեանց պաղարիւն ցուցադրութեամբ. վանդալ բարոյական դասեր չէր կրնար հետեւցնել անոնցմէ։ Անտիփանէ ետքը կատակերգական պատառիկներու մէջ մարդկային սրտի վերլուծումը չկայ, ինչպէս չկար նաեւ՝ Արիստոփանի քով։ Անտիփանի գլխաւոր գործերն են Բանասեղծութիւնը կատակերգութիւնը։ Անցման շրջանի կատակերգակները Համերի դիւցազները կը ներկայացնէին, նշանաւոր են Կրատինոս քերթողին Ոդիսեւսը, Շիջը ևն.։ Այն շրջանի թատերգակները՝ արդի օրագրողներու դերը ստանձնած էին, որովհետեւ իրենց դարուն հանրային կեանքն էր որ կը նկարէին առանց հոգեբանական վերլուծումներու մէջ խորասուզուելու։

Ուստի, կարելի է ըսել թէ՝ Թատերախաղը լրագրի նախատիպարն է եղած։ Իսկ նոր կատակերգութեան ստեղծագործողն եղաւ Մենանդր (*), որ քաղաքական

(*) Մենանդր ծնաւ 342ին Ա.Ք.Ե.ի կեփիս առանին մէջ. հայրն էր Ա.Ք.Ենացի Տիոպիտ անուն զօրավարը, որուն եղբայրը՝ Ալեքսիս կատակերգուն՝ ստեղծեց եղբորորդւոյն դաստիարակութիւնը։ Ալեքսիս՝ որ Միջին Կատակերգութեան սիրուած բանաստեղծներէն էր, իր հանճարային սանին առաջին քայլերը ամրապնդելով խրախուսեց զայն։ Մենանդր դեռ քսան տարեկան չկար, երբ իբրեւ կատակերգակ բանաստեղծ հռչակաւոր հանդիսացաւ. այդ միջոցին էր որ վեռաւ Արիստոտէլ փիլիսոփան, որ Թէոփրաստ սանին հրահանգեց իր գործերուն հաւաքոյթը, զոր ա՛յնքան ախորժով վերծանեց Մենանդր իր հասակակից մտեբիմին՝ Թէոփրաստի օժանդակութեամբ։ Հազուագիւտ երեւոյթ մըն է, ա՛յնքան դեռատի մէկը տեսնել մրցարանին մէջ, ուր 21 տարեկանին «Զայրոյթը» կատակերգութեամբ շորթից առաջին պսակը, որ միշտ իր իտէալն եղաւ ատտիկեան դափնիով պսակուիլ, անոր համար յաջորդաբար ներկայացուց 105 կատակերգութիւններ, որոնց փորձերուն ինքը անձամբ կը հսկէր։ Անյաջող ներկայացումներէ ո՛չ մէկ միայն չէր յուսահատեր, այլեւ ընդհակառակն ուելի՛ կորովով գործի ժեռնամուխ կ'ըլլար։ Մենանդրի համբաւը Պտղոմէոսի ուշադրութիւնը գրաւեցուց՝ հրաւիրեց զայն իր արքունիքը. բայց իր ցանկալի կլիսէէն չդաժնուելու համար Ա.Ք.Ենքէն հեռանալ չէր ուզեր։ Կեանքին մէջ հաճոյքէն զատ ուրիշ գերագոյն վախճան տեսնել ծիծաղելի կը գտնէր ան, զի եպիկուրի հասակակից բարեկամն ու դաւանակիցն էր։ Մենանդր տիեզերական սքանչացման առարկայ դարձած էր, գեղեցիկ սեռին պաշտելութեան առարկայ դառնալու բախտին ալ արժանացած էր իր հանճարով, — Թէեւ շիլ ըլլար ան, կը պատմուի Թէ Փալերիայի Դեմետրիոս իշխանը, երբ Ա.Ք.Ենքը գրաւելէն ետք, յաղթանակով անկէ ներս մտաւ, ժողովուրդին խոնարհած պահուն, ցաղթականին աչքին հանդիպեցաւ մազերը անուշահոտ իւղերով օծած՝ իր փառքէն յոխացած ու ցոփ կեանքի հեղհեղական հեշտին վայելքներով արբշիռ Մենանդրը՝ չճանչնալով կը հարցնէ. « Այս անառակը ո՞վ է

երգիծանքը վերցնելով, անոր տեղ դրաւ բարքերու և նկարագիրներու մանրախոյզ վերլուծումը. Թատրին մէջ յեղաշրջում մը առաջ բերաւ վերցնելով քնարական խմբերգը (chœur), ինքը իրրեւ բարեկամ սա- նը Նկարագիրներու հոգենակ Թեոփրաստ խմաստասէրի, նկարագիրներու տարրալուծման մէջ կը գտնէր կատակերգութեան ճշմարիտ արուեստը։

Նոր կատակերգութեան նշանաբանն է «Ես մարդ եմ». այս սկզբունքին յիշատակարանն են Մինանդրի կատակերգութիւնները։

Նոր կատակերգութիւնը սկսաւ ծաղկիլ Մինանդրի թեղուն արտադրութեանց այն թափով, որ ապրուած կեանքի ուղիղ լմացումն ունէր, զի Եւրիպիդէսի սիրահարն էր։ Մեծ կատակերգուն լրիւ ուսումնասիրեց իրապաշտ ողբերգակին՝ Եւրիպիդէսի բոլոր թատերգութիւնները, որոնց ոգին էր կիները, նոյն իսկ իր ամենէն գեղեցիկ խաւերուն մէջ, Մինանդրի միակ սկզբունքն էր «Մարդ եմ», որուն վրայ կը չափէր իր գործերը, որոնց աղբիւրն է ազաս սէրը, զոր պէտք չէ կաշկանդել ամուսնական ձրի կապերով։ Մենծն Աղեքսանդրի յաջորդներու շրջանի բարքերն ալ իրենց զօրաւոր ազդեցութիւնն ունեցան մեծ կատակերգակին գործերուն վրայ, որոնք արեւելեան հեշտամոլու-

---

որ իմ ղէմս ելլելու կը յանդգնի. — Մինանդր բանաստեղծն է», Դեմետրիոս անմիջապէս իր լեզուն փոխելով, անոր ժեռքը սեղմեց։ Բանաստեղծը, եղերական մահ մը ունեցաւ 52 տարեկանին՝ Պիրէոնի մօտիկ ունեցած կալուածին մէջ կը բնակէր. օր մը, Պիրէոնի նաւահանգիստին մէջ լողացած ատենը կը խեղդուի։ Աթենա իր Պիրէոնէն դէպի Աթէնք տանող ճամբուն վրայ եւրիպիդէսի շիրմին մօտիկ յուշարձան մը կանգնեցին ծովամոյն մեծ Քերթողին։

թեան յայտնի գրուչը կը կրէին. վասն զի կան կնոջ մասին յայտնուած ա՛յնպիսի գաղափարներ, որոնք կինը հաճոյքէն դաս մը, ոչինչ մը, նոյն իսկ իրր գեղեցիկ ճիւաղ մը կը ներկայացնեն։ Ցաւալի է ըսել որ, այս խմաստասէր բանաստեղծին գործերը, Բիւզանդիոնի Ս. Հայրերէն իրրեւ հերձանութեան մեղադրուելով, 105 կատակերգութիւններու հոյակապ տաճարին փշրտինները միայն կը մնան այսօր։ Մինանդրի գլուխ գործոցն է Misogyne կատակերգութիւնը, որուն մէջ իր ամբաստինը փճացնող կնոջ զարդամոլ ու պչրամոլ հոգին կը տարրալուծէ։ Մինանդրի Ախոյեանն էր Փիլիմոն կատակերգակը՝ որ երբեմն քանի տարուս մեծ ըլլալով՝ առաջ սկսած էր թատերական յեղաշրջումը, բայց չհնարելով մեծ Ախոյեանին հանճարը չյաջողեցաւ։ Փիլիմոնի գլուխ գործոցն է «Բնական սրտին» կատակերգութիւնը։

Մենանդրի հաւատքն էր հաճոյքը, որ կը ծնէր դիպուածէն կամ բախտէն։ Մարդուն առաջադրութիւնը իմացականութեան մէջ է կ՛ըսէր, և թէ դիպուածին կը հպատակէր ամէն բան, մինչեւ իսկ Աստուած։ Այս աշխարհս մէջ փառք, իմաստութիւն և առաջադրութիւն փնտռելու չէ, այլ միմիայն հաճոյք. Ա.Թենացի նեւթապաշտ բանաստեղծը Փառուսէն, Մանիճրեսէն ևն. քանի երկու դարեր առաջ դիւցազնական յառաջադրութեամբ մը կ՛երգէ մարդկային կեանքն ու բնութեան վախճանական մեայլ Ունայնը, զոր առտիկեան (atticisme) պարզին ու գեղեցկին սիրահար ոճով մը յատակօրէն կը ցոլացնէ իր գոհար պատառիկներուն մէջ։ Երբ կնոջ հոգին վերլուծող հատակատորները կարդայ մարդ, Մոլիէռը կարդալու պատրանքը կ՛ունենայ. բայց Մենանդր աւելի անար-

կու է կնոջ մասին, որուն մարմնական գեղեցկութիւնը առնելով մինակ, անհատատարմութեան, նենգամտութեան ու չարիքի համար ստեղծուած արարած մը կը հռչակէ կնոջական կեանքի ամէն երեւոյթ՝ ազիճներու ցոփ աշխարհէն դիտելով։ Ամուրիւթեան չերմ պաշտպանն է ան. ամէն գեղեցիկ իր կալուածը կը նկատէր. մէկի վրայ կառչիլ, դիպուածին դէմ մեղանչել ու գեղեցկութեան սրբապղծութիւնն էր։ Ըստ Մենանդրի, ծնունդն ալ, կեանքն ալ և նո՛յն իսկ երկատարդ հասակի մէջ մահը, հաճոյք են, որոնցմէ զատ ամէն ինչ ունայն է...։ Այս պատմական ու խմատասիրական հայեակներուն վրայ յենլով կրնանք այժմ ըսել թէ՝ Մենանդր* Համերոսէն վերջ, Յունաց էն մեծ բանաստեղծն ըլլալէ զատ, հանուր աշխարհի էն մեծ բանաստեղծն ալ է, մարդկութիւնը դէպի բնապաշտութիւն, դէպի սէր, դէպի ունայն աւանդուղ։

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆ

ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ԴԻՄԱՑԵՂՈՒՄՆԵՐԸ

ԺԳ—Ի ԴԱՐ

Եւրոպական կատակերգութիւնը մեզի կը ներկայանայ Ֆրանսական Գրականութեան միջոցաւ. ստու-

* Մենանդրի գլխաւոր կատակերգութիւններն են՝ Զայրոտը, Գռնէն (Կորսուած), Երեսոհը (մասամբ), Քաջամանեակը, Մանեակը, Գռնեցուհի աչքնոտը, Փեսացուի հոգերը, Երկփեղկը, Օրինադիրը, Իշխանական հարցը, Ատրճանակաւոր հարցուկը, Ժառանգհին, Լեռնական հին, Վշտահարը, Զինուորական մը, Թայիս (աղիճ մըն է), Թերահաւատը, Խնդական հարցը, Աթենացի կարգը, Մարդս հարցը, Բանտարկեալն, Շաղուսիկը, Բշմահին, Պղծուած հանդէն, Մրերանոցը, Կորսուած հոգերը եւլն.։

գիւ արեւմտեան կատակերգութեան արուեստը աւելի լաւին կատակերգու Պղտի (227—184 Ն. Ք.) և Տերենտի (193—159 Ն. Ք.) դրուշմը կը կրէ քան յոյն կատակերգակներու. սակայն անուրանալի թէ՝ առաջին անգամ եկեղեցիէն է որ դուրս կուգայ նախնական կատակերգութիւնը Messe de l'âne*ի և* Fêtes de fous*երու այլանդակ ձեւերով, որոնց անոանձ ծայրայեղութեանց վերջ տալու համար եկեղեցական իշխանութիւնը իր ծոցէն վտարեց Թալիան(=կատակերգութիւնը)։Մտոյգ է թէ՝ ԺԳ. դարուն Ատամ տը լա Հալ քերթողին* Jeu de la Feuillée *(=տաղաւար),* Jeu de Robiet Marion. *ԺԴ. սմուլ դարը թողլով՝ ԺԵ. դարու Բիէտ կոէնկուտաի* Soties, Gens Nouveaux, *թատերախաղերը անհեթեթութեանց չարք մըն են. Բացի* Maître Pathelin*էն (փաստաբանի մը անունն է), որ միջնադարեան կատակերգութեան միակ գոհարն է. թէև հեղինակը ցարդ անծանօթ է. յետոյ կատակերգակները* Roman de la Rose*ի աւանդավէպէն ալ շատ լինչ իւրացնելով աւելի՛ արտակարգ թատերախաղեր հիւսեցին. — ԺԵ. դարուն Թոտէլ բանաստեղծը կը գրէ* Eugène*ը որ Նիկողոս Շէռնէլի* Condamnatiou de Banquet*ին և* Maître Pathelin*ին հետ յաւաչդիմութեան չարժուժ մը ցոյց կուտան։ — ԺՋ. դարուն Լարիվէ գրեց* Esprits *խաղը—Պղտի և Լօրէնթինոյ տը Մէտիչիի հետեւողութեամբ — որ իր նախորդներուն եղջերաւաքղները կը ներկայացնէ։ — ԺԷ. դարուն ճշմարիտ կատակերգութիւնը տակաւ միջնադարեան խաւարէն դուրս սոյր դէպի լոյս կը դիմէ, ու Թալիան ճողոպրելու առաջին փորձը կ'ընէ Բիէտ Բոռնէյլ, որ տոհմային բարքերու կորովի դիտողութիւնը կը բերէ իր* Mélite*ով և յետոյ Ֆրանսական կատակերգութեան ոգին բնո-*

բոշոզ Menteurով, որ զգացումներու կենդանի նկարագրութիւնն է։ Ա՛լ կարգաւ կուգան բազմաթիւ կատակերգակները, որոնց նշանաւորներն են. — Իոթրու, որ Պզտոյ հետեւողութեամբ գրեց Քոյրը, զոր Մոլիէռ իր «հարստութիւնը» կը նկատէր. Սքարրոն Իտալացի Պէրնիի, Ռոճասի և Սպանիացի Ծալրինոյի նմանողութեամբ գրեց Don Japhetը, որ ուշագրաւ մը Տան Քիշոթ է. Բիէռ Քոռնէյլի արժանաւոր կրտսերը՝ Թոմաս Քոռնէյլ ալ ընծայեց 22 կատակերգութիւններ. բայց ըստ արդի քննադատութեան աւելի՛ իրրեւ թատերական ճաշակի տէր մարդ նշանաւոր հանդիսացաւ քան իրր հանճարեղ կատակերգակ։ Այսպէս դեռ ա՛չ մէկը կրցաւ նկարագրել կատակերգութիւն մը Հրնտակել. Մոլիէռի* վերապահ-

* Մոլիէռ կամ իր բուն անունով Ժան Պաթիսթ Բոգլէն ծնաւ 1622, յունվար 15ին Բարիզ, բայլեթնի դասակարգէ ընտանիքի մը որդին էր։ Հայրը Արբունի տապաստակազործ էր. որ չափահաս ըլլալուն պէս ինքն ալ շարունակել հայրենի արհեստը, թէեւ իր կոչումը չըլլար այն։ Մոլիէռ իր անտիական հասակին մէջ Իտալիայէն եկած հոպիոներու գաւեշտախառն ներկայացումներուն տուած խելքը, միշտ ներկայ կըլլար. նոյնպէս Սէն—Լօբանի կամ Սէն—Ժերմէնի տօնավաճառներու միջոցին, պիտի ըսէի, իր ներքին Դեւէն մղուած՝ խօլաբար սահեցաւ այն ամէն ժողովրդական Թատերախաղերուն մէջ, որոնք տաղաւարներու ներքեւ կը ներկայացուէին։ Սակայն Փլէրմոնի Քոլէժին մէջ ստացած ուսումը աւելի՛ սուր հանգամանք տուաւ իր նախասիրութեան։ Նախ՝ Թարգմանեց Տերենտը, կարդաց Պզտոյ. բայց գալոնի։ Իտալացւոց Թատերական ներկայացումներուն կերթար, որով տակաւ հետեւիլ սկսաւ մանրախոյզ ուշադրութեամբ Նաբոլիի Թատերացուցակներուն. բայց այս մղումը դեռ մեծ կատակերգակ մը ըլլալու վճռական ազդակը չէր, վերջապէս հանճարներու միակ Մուսան՝ Սէրն էր որ, ժան Պաթիսթ Բոգլէնը դէպի Թատրոն մղեց, զի իր մանկութեան ընկերուհին՝ Մադլէն Պէժառ՝ կատակերգակ դերասանուհի դառնա-

ւած էր այդ փառքը։ Ստուգիւ Մոլիէռի հետ կը ծնի ճշմարիտ կատակերգութիւնը։ Մոլիէռ մոլեգին աշխատութեամբ լափեց հիներն ու իր նախորդները, ներկայացուց չատերուն խաղերը, շէշտակի թափանցելու համար Թալիայի սրտին ալքը։ Պզտոյէն, Տերենտէն և իր նախակարապետներէն չատ ինչ քա-

---

լով. պարտաւորեցաւ ինքն ալ իր արուեստը ծգել, ներա հետ Թատերաբեմ ելլելու տենչէն մարակուած։ Հիմնուեցաւ Բարիզի մէջ Illustre Théâtre. սոյն Թատրոնին մէջ էր որ նորընծան ստացաւ ա՛յն կեղծանունը.—Մոլիէռ, զոր յետոյ ինքը պիտի անմահացնէր, թէեւ առաջին ձեռնարկը ծախողեցաւ. որովհետեւ աշտանակները ծախողին դրամական խիստ ճնշումին վրայ, Մոլիէռ հասկցաւ թէ՝ Թատրոնի եւ գրիչի մարդիկ պարտքերնուն տակ խեղդուելով, յետոյ կը բանտարկուին. ուստի շուտ հեռացաւ Շանթլէ, որպէսզի նորէն Թէսպիսի սայլակը նստի։ Բարիզ դարձին հաստատուեցաւ Բըռի-Պո--ոյ. երբ ալ կատարետիպ կատակերգակ մըն էր, մէ՛ն մի Թատերախաղին՝ ժողովուրդին բո՛ւռն ծափերուն կ՚արժանանար. ա՛լ ի՞նչ փոյթ՝ թէ Մըշնամիներ, մա՛նաւանդ ժամանակակից Պուրսոլտ կատակերգակը, զինքը քննադատեն թէ՛ իր հանճարին եւ թէ իր բարոյականին կրկնակ հայհոյներով։ Սակայն Մոլիէռ, ո՛չ թէ միայն չէր յուսահատեր, այլ ընդհակառակն աւելի՛ մոլեգնութեամբ աշխատիլ կը սկսէր։ Ցետոյ ամուսնացաւ Առման Պէժառի հետ, բայց անկէ կրած դառն վիշտերը, իբրեւ Թատրոնի տնօրէն եւ իբրեւ բանաստեղծ զգացած յոգնութիւնները իր առողջութեան վնասեցին։ Ջմռնանք ըսել թէ՝ իր քինախնդիր ոսոխներուն դէմ մղած անվկանդ պայքարները, կարծես, պատճառ եղան մարդկային սրտի մռայլ խորհուրդները Թափանցելու. նմանապէս դէպի Ֆրանսայի հարաւակողմը կատարած Թատերական ճամբորդութիւնները իր մէջ արմատացուցին նկարագիրներու, բարքերու ա՛յն խոր ուսումնասիրութիւնը. որով կատակերգական ֆէյ-ոլէն իր գերանուրը զանազանութիւններով լուսաշխարհ հանեց այս մարդկային սրտի եւ հոգւոյ հրաշալի նկարիչը, որուն փառքը իր հանճարին պէս տիեզերական է։

զելով հանդերձ, անոնց տարբեր մարմին մը եւ տարբեր հոգի տալու արուեստը գիտէր. իսկապէս Մոլիէռի բովանդակ արուեստը կը կայանար մոլուցիւն մը առնելով զայն անձնաւորելուն մէջ. կը ստեղծէր ա՛յնպիսի անձերու նկարագիրներ, որոնք տիեզերական դրոշմ մը կը կրեն իրբեւ կղարթ ա՛յն մեծ արուեստին, որ միայն իրեն յատուկ էր:

Ա.յս տիեզերական հանճարը բոլոր կատակերգութեան սեռերն ալ փորձեց հաւասար յաջողութեամբ, որովհետեւ մարդկային սրտի խորհուրդները (Mystères) անձնաւորելով բեմի վրայ հանելու գաղտնիքը գիտէր վսեմ վրձինով ու հոգեցունց գիտողութեամբ. իր հանճարին անմահութիւնը կը բնորոշէ հետեւեալ պատմական մէջագէպը — օր մը, Լուդովիկոս ԺԴ. կը հարցնէ Պուալոյի թէ՝ «Ո՞վ է իմ դարուս Է՛ն մեծ բանաստեղծը.» — «Տէր, Մոլիէ՛ռն է»: Եթէ ըստ վ. Հիւկոյի Շէքսպիր տուող է, Մոլիէռ ալ կատակերգութիւնը իսկ է: Շէքսպիրի տրաժիներուն պէս գլուխ գործոցներ են իր բոլոր կատակերգութիւններն ալ: Մեծ բանաստեղծը ապագայ կատակերգակներուն ամասոյց խեղճն է, ուր իրմէ զատ ոչ մէկը կրցաւ սաւառնիլ, և միայն «կրտսերն Մոլիէռ» յորչորչուեցաւ կենսամոլ Ռէյնար, որուն գլխաւոր թատերախաղն է սիրային յիմարութիւնները:

Տիւֆրէնի (1648–1724) առձակ կատակերգութիւնը նաեւ բազմագործեց. իր գլխաւոր գործն է Հակասութեան Ոգին — Լըսաժ (1668—1747) գրեց Թիւրքաք ևն. — Բիրոն ծաղրեց մենամոլ բանաստեղծները, իր Շահամոլութեան մէջ.— Կրէսէ (1709—1777) սկզբունքէ զուրկ մարդիկը ձաղկեց իր Զարագործով. իսկ Մարիվոյ (1688—1763) հոգեբանական սեռը ստեղծեց

կնոջ հոգին վերլուծելով իր Mélanideին մէջ: Ա՛լ յետոյ կու գան Միշէլ Սըռէն (1719—1799) իր Philosophe sans le savoirով, Պօմարշէ (1732—1799) Ֆիկարոյի ամուսնութիւնով. սակայն ԺԸ. դարու կատակերգութիւնը մարդկային սրտի ճգռիs պատկերը չէ ներկայացներ. իսկ ԺԹ. վիպական կամ գերազանցապէս քնարերգական դարը մեծ յարգ չընծայեց կատակերգութեան, այս դարուն կատակերգական հազուագիւտ գոհարներէն է Միւսէի Քմայքը. — Քազմիր ալ լաւ վինեի դէպի Մոլիէռ կամ Լուդովիկոս ԺԴ.ի դարուն նկարագրի կատակերգութեան դառնալով գրեց Les comédiens et l'école des vieillards ևն.: Նկատելի է որ, Պալզաք կատակերգութիւնն ալ վերիվայր չըլլաց սոսկական մարդիկ բեմին վրայ հանելու գաղտնիքը սորվեցնելով նոր կատակերգակներուն, որոնց պարագլուխն էր Էմիլ Օժիէ (1820—1889), որ քայլ առ քայլ հետեւելով Մեծ Իրատպաչտին, Քաղհենի կատակերգութեան հիմնադիրն եղաւ. դրամին գերակշռութիւնը ժամանակիշ ըրաւ իր Maître Guérinին (վաչխառուն է) և Contagion և վերջապէս բոլոր կատակերգութիւններուն մէջ, որոնք գինքը կը ցոլացնեն իրրեւ ԺԹ. դարու բարքերուն նկարիչը: Ա.յս Մեծ վարպետին կը հետեւին Վիքթորիէն Սարտու և Բայըրոն. վերջինին գլխաւոր գործերն են Sourir, Le monde ou l'on s'ennuie ևն. արդի երիտասարդ աղջիկներու գերազանց հոգեբանն է ան. սակայն Սարտու խանդավառող մըն է միայն, Գլուխ-գործոցն է Pattes de mouche ողբերգա-կատակերգը: Լապիշ գաւեշտագիր մըն է գերազանցօրէն. իսկ Աղեքսանդր Տիւմա Որդի ընկերային կատակերգութիւնը ստեղծագործեց Թատրոնին տալով դպրոցի մը յատկանիշ

դերը ու կարծես Թալմայի և Իպսէնի մարդասիրական ոգեմիտ գաղափարները կը յիշեցնէ։ Անցնինք կատակերգութեան ստիճանական սահմաններուն։

Կատակերգական բանագործականի Գլուխ-գործոցներն են Մոլիէռի Տուի ժուանը և Հիւսխի Մեծ Բանաստեղծ իպսէնի Սիրոյ կատակերգութիւնը։

Կատակերգութիւնը ունի բազմաթիւ ճիւղեր, որ են.— Նկարագրի կատակերգութիւնը, որ մարդկային նկարագրի հոգեբանական վերլուծումն է, որուն հրաշակերտներն են — Մոլիէռի Կեղծապարիսեզը (Tartufe), Մարդատեացը (Misanthrope) և Ագահը (L'Avare)։

Բարոգիտախաղ (La Comédie de mœurs) Մարդկային դասակարգերու իրենց ապրած միջավայրին ընդմէջէն դիտուած բարքերու հոգեբանական մանրախոյզ ու զուարթ նկարն է։

Այս սեռին գլուխ-գործոցներն են.—ժան Ռասինի Դատախազները, Բիէռ Քոռնէյլի Սատիսոսը, Տը Ֆրէսնէյի Շինականն պչրուհին. իսկ ժ. դարուն մէջ Էմիլ Օժիէի Gendre Poirier և Քազմիր տը լա Վինեի Les Comédiens et l'Ecole des vieillards։

Հնար-սխալը (Comédie d'intrigues) նիւթին շահեկանութիւնը կը հաստատէ ի հանդէս բերուած արկածալից իրողութիւններու կնճիռներով, որոնք մարդուս ուշնուրուշը կը գրաւեն մինչեւ վերջ. ինչպէս Պօմարշէ կատակերգակին Ֆիկարոյի ամուսնութիւնը, (le Mariage de Figaro), Մոլիէռի Սմաքեճի խեղկատակութիւնները (les Fourberies de Scapin)։ Իսկ ժ. դարուն նշանակելի հնարախաղերն են Թէատոր Պանվիլ քնարերգակին Ներինի խեղկատակութիւնները և Սլֆրէտ տը Միւսէի Քմայքը։

Դրուագախաղը (la Comédie épisodique) այն դուարճալի թատերախաղն է, ուր հիմնական գործողութիւն չկայ, այլ տեսիլները տոզարար իրարու կը յաջորդեն, առանց իրարու հետ ո՛և է սերտ առնչութիւն։ Այս կիսատուր թատերախաղին նպատակն է խրճիդուբ։ Նշանակելի դրուագախաղեր են.— Ֆլականի Les Originaux և Պուբոլսկի le Mercure galant։

Հովուերգական կատակերգութիւնը (Comédie pastorale) հովիւներու և հովուհիներու կեանքէն առնուած թատերախաղ մըն է, որ անոնց ծիծաղելի կողմերը կը ներկայացնէ գրական գաշտանկալներու ընդելուզմամբ. ինչպէս է Մոլիէռի Méliceրte և Օժիէի Ciguë և Joueur de flûte։

Կատակերգական գուսանապարը (Coméde ballet) թատերախաղ մըն է, որուն իւրաքանչիւր արարը պարով մը կը վերջանայ։

Դիւթախաղը (Comédie féerique) թատերախաղ մըն է, որուն տարրերն են,—գիրքնական գօրութիւններու միջամտութիւնը, անհեթեթ ու ծաղրաշարժ տեսարաններ, երգ, կատակ, բիւրապան զարգերու, սրահակներու և վիժակներու արտակարգ ցուցադրութիւն։ Այսօրինակ դիւթիչ խաղերու մէջ գործողութիւնը ճշմարտանմանութիւն մը չի ներկայացներ երբեք։

Գուսանախաղը (Opéra comique) թատերախաղ մըն է, որ հնարքներն (intrigue) ու անձերը կ'առնէ կատակերգութենէն. իսկ երաժշտութիւնն փոխ կ'առնէ եղանակուած բառերը, որոնք արտահայտութիւնը կ'ընդհանրանան. ինչպէս են Միշել Սըբէնի Rose et Colas, le Déserteur. իր Գլուխ-գործոցն է le Philosophe sans le Savoir. Սքրիպի Mariage d'argent և Une faute, են.։

Վոտվիլը (*) *իսկապէս Ֆրանսական մտքի ծնունդ կատակերգական գուսանախաղ մըն է, որ բոլորովին ծանօթ ու նորագոյն հղանակներով բանահիւսուած մեներգներու և գեղօններու յուզիչ փունջ մըն է, զոր ստեղծեց Օլիվիէ Պասլէն գաւառացի Ֆրանսացին (ԺԵ. դար)։ Այսպէս Վոտվիլը առօրեայ կեանքի ակնապարար պատկեր մըն է, գերազանցապէս զուարթ, խօլ ու ինքնամոռաց սիրոյ դրուագ մըն ալ է այն. ինչպէս են Տանքուռի (ԺԸ. դար)* La parisienne des vacances, Maison de Campagne, La Femme d'intrigues *և՛ն.։*

Զանեցը հակիրճ ու քրքջալիր կատակերգութիւն մըն է, որ առաջնորդող գաղափարին արտայայտութեան այլանդակութեան մէջ կը կայանայ. նաև խայթող ծաղրանկար մը, որուն առաջին անմահ վարպետն է Համերոս. տե՛ս. «Ի պատերազմն մկանց և գորտոց», որուն հետեւեցան իտալացւոց մէջ Թասոնի Ցափեցսակեալ Դոյլը, Պրաչիոլինի Դիւց կռիւը զաւեշտախաղերուն մէջ. նմանապէս Պուալոյ իր Դրականին և անգլիացի բանաստեղծ Բոբ իր Ցափեցսակեալ Գիսակին և Լըտաժ իր Կաղ Սատանին մէջ։ Այս սեռին ԺԹ. դարու Ֆրանսացի վարպետն է Լօժէն Լաբիչ՝ որուն գլխաւոր գաւեշտախաղն է Un chapeau de paille d'Italie *և՛ն.։*

(*)։— *Օլիվիէ Պասլէն Վիրցի (Vire) Թափիչ բանաստեղծը ԺԵ. դարուն գրեց երգիծանքներ, որոնք ընդհուպ կ'ընդհանրանան Վիրի հովիտին մէջ (val կամ vau de vire=vallon de vire) եւ կը կոչուին «vo tre vire», բայց յետոյ աղաւաղուելով դարձաւ* Vaudeville, *Թէեւ այսօրուան Վոտվիլը շատ կը տարբերի իր նախատիպէն, որ երբեմնի հին բագոսական տաղերուն կը նմանէր։*

Ցարատական կատակերգութիւնը *լուրջ գործողութեան մը հեգնութեան վերածումն է, որով կատակերգակը հի՛ն հինը՝ աւանդավէպեր բոլորովին նոր ոգիով մը իր ժամանակին մէջ կը փոխադրէ։ Այս տարօրինակ սեռին վարպետն է Սքարրոն իր* Virgile Travesti *ով. իսկ ԺԹ. դարու յայտնի ամէնակից վարպետներն են Մայհաք և Հալէվի, որոնց բազմաթիւ յարատևաղերուն պատկն է Գեղոճին Հեղինէ։*

Հոգեբանական կատակերգութիւնը (Comédie psychologique) *այն բարձր ու դժուարին սեռն է, զոր Թատերասրահին վրայ հանեց Մարիվոյ հոգեբան կատակերգակը, որ իսպառ հեռանալով Մոլիէռի դպրոցէն, անոր հակառակ, կնոջ հոգին վերլուծեց իր կատակերգութիւններով, որոնք մարդկային սրտի ամէնէն բնական և միանգամայն ամէնէն խորին՝ Սիրոյ Զգացման հոգեբանական վերլուծումներն են, մինչդեռ Մոլիէռի հրաշակերտներուն մէջ Սէրը կամ անոր կեղծանուագիպ պատկերը՝ կինը յաճախ երկրորդական տեղ մը կը գրաւէ։ Մարիվոյի գլխաւոր կատակերգութիւններն են.—* Les Surprises d'amour, les Fausses confidences, le Jeu d'amour et du hasard, l'Heureux Stratagème, les serments indiscrets *և՛ն.։*

Ընկերային հարցերու յատուկ կատակերգութիւնը *իմաստասիրական և ընկերային խորաթափանց դիտողութեամբ ծնունդ առաւ։ Այս գեղագոյն սեռը ծնաւ մ'ըն օրէն, երբ ընկերային ծանրակչիռ հարցերու — խաբուածներու, անկեալներու, թշուառներու և անաւեր անբարոյութեանց — պատճառները հետազօտելով իմաստասէր կատակերգակը ընկերային ընդհանուր վէրքերու վրայ կը դնէ իր գրիչը. միշտ արդարութեան, կարեկցութեան, ներման, եղբայրութեան,*

ճշմարտութեան և հաւակ ուրեմն անբասիր ամուսնութեան փարած : Այս ճշմարիտ սեռին նշանաւոր հիմնադիրն է Ալեքսանդր Տիւմա Որդի, որ ընկերութեան երեսխնդիրներու զարմանը մանանոխ կ'ընէ իր գործերուն մէջ, որ են — հանրածանօթ Քամէլիասզարդ տիկինէն զատ Fils naturel, Question d'argent, Ami des Femmes, les Idées de Madame Aubray, la Princesse Georges, Monsieur Alphonse, l'Etrangère եւն. նմանապէս արդի ակադեմական մեծանուշ բանաստեղծ Էմման Ռոսթանի Romanesquesը եւ Aiglonը, Էմիլ Օժիէի Paul Forestier, Madame Caverlet կատակերգութիւնները. Ռիշբէնի Monsieur Scapin vers la joie, և Բօրէի Le passantը և Trésorը եւն.:

Ծ. ԳԼՈՒԽ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ՍԵՌ

Վարդապետական բանաստեղծութիւնը* (la poésie didactique) ուսուցանելու և դաստիարակելու նպատակաւ հնարուած սեռ մըն է, որ կը բաժնուի երեք ճիւղերու, վարդապետական ճերմուած (poèsie didactique), թուղթ (épître), առակ (la fable) և պատմուածք (le conte). Վարդապետական ճերմուածը գրականութեան, գիտութեան, արուեստներու, բարոյականի ու կրօնի վրայ գրուած օգտակար գրութիւն մըն է, որուն ոճը ոչ ցամաք, ոչ ալ մռայլ ըլլալու է: Այս սեռին հրաշակերտներն են հելլէնական գրականութեան մէջ Հեսիոդի «Աստուածներու ծննդաբանութիւնը» և Հոմայեցւոց մէջ նշանաւոր են Վիրգիլիոսի Մշակականքը, Որուեայ «Արուեստ քերթողականը». իսկ Ֆրանսական գրականութեան մէջ՝ Պուալոյի «Արուեստ քերթողականը»:

ՎԻՐԳԻԼԵԱՅ ՄԱՐՈՎՆԻ ՄՇԱԿԱԿԱՆՔ

ԳԻՐՔ Դ. (էջ 93–94), ԹՍՐԳՄ. Հ. Ա. ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

Մեզուաց տեղի նախ և բնակարան է խընդրելի,
Ուր ոչ հոգմոց լոյծ մաւտ, քանզի խափան լինին հոգմունք
Ըզճարակս'ի տուն տանել, և ոչ սչխարք և ուլք լափրչք

* Յն. Didaskô = ուսուցանել

ՈՐԱՏԵԱՑ «ԱՐՈՒԵՍՏ ՓԵՐԹՈՂԱԿԱՆ»ԻՆ

(Թարգմ. Հ. Ա. Բագրատունի, էջ 18, 39—48)

Առէք, բանահիւսք, ուժոյ ձերում նիւթ ի կըշիռ,
Քննելով ի ձիգ ի՛մ Ուսքդ իցեն բերոյ, ի՛մ հեստ ըմբոստ:
Ոմ ըստ կարի իւր ի դէպ, իրն ընտրեսցի ուշի ուշով,
Ոչ բառից յորդ աղբիւր՝ ոչ կարդ յըստակ պակասեսցէ,
Կարգին, եթէ չխարիմ, այս ընտրութիւն է և չնորհ,
Զի զուր այժմ է ասել՝ այժմ ասացէ զայն աստանօր.
Բաղո՛ւմ լինչ յամեցուցեալ՝ յառաջիկայն թողէ պատեհ,
Զայս սիրեալ՝զայն հերքեսցէ աւետաւոր տաղից քերթող:

ՊՈՒԱԼՈՑԻ

ԱՐՈՒԵՍՏ ՓԵՐԹՈՂԱԿԱՆԻ ՍՈՒՋԻՆ ԵՐԳԻՆ

Ճոխ և չքնաղ միտքերով բնութիւնն յաւէտ արգաւանդ,
Գիտէ բաժին տալ անձնիւր հեղինակի իւր տաղանդ.
Ինչ նիւթի վրայ որ գրես, լինի այն լուրջ կամ զուարթ
Ողջմտութիւնն յանդգին հետ թող չը մղէ երբեք մարտ.
Ուրեմն ըզքան սիրէ միշտ և քու գրութիւնք թող անտի
Ստանան միայն իրենց փայլին արժէքն ու գինն հաւատի...
Այն ոճն որ չատ միատարր՝ միօրինակ ունի չէշտ,
Շո՜ւր կը փայլի մեր աչքին, կը քնացընէ անհրաժեշտ,
Ինչ կ'ընթերցուին այն գրիչներն որ ծնան ի պէտս
ձանձրութեան,
Որ կարծես միշտ միևնոյն ձայնով սաղմոս կը կարդան.

Կայտառեսցին զծաղկամբք,կամ թափառուտ երինջ ի դաշտ
Թափեսցէ ի ցօղոյն և կոխեսցէ զբողբոջ բուսոց:
Եւ խայտաբղէտ մողիզաց ի բաց լիցին խոժոռ ազդերք
Ցակաղձուն չտեմարանացն, երաշտահաւք ու այլ օ-
դապարք,
Եւ Պրոկնէ՝ արիւնըռուչտ բըռամբքն ի լանջսըն
դրաշմաւոր.
Զի զբնաւն յաւեր դընեն չուրջ և գնոսին ի թըռչանի
Շոպեալ տանին կըտցօք՝անգութ բունոցն համեղ ճաշակ
Այլ աղբերք ականակիտք ուեղափուրք լիցին անդ
լօռաւէտք.
Եւ ընդ մարդ դալարագեղ առու բարակ մեղմընթացիկ
Գաւթին արմաւ կամ վայրի հովանացն մեծ ձիթենին.
Զի երբ նոր արքայք հանցեն նախընծայ պարս իւր-
հանց գարուն
Եւ ոաւառնեալ ի գըբոցըն խաղայցէ գունդ մանկտւոյն.
Ի տօթոյն խոյս առնուլ հրաւիրեսցէ գետեզրըն հուպ,
Եւ յոստախիտ օթեւան առ ոտս անդ ծառն ընկալցի
հիւր:
Ի միջի անդ անխաղաց և թէ գնայուն իցեն ալիք.
Աըկ ուռիս խոտորնաձև և մեծամեծ վիմաց հատորս,
Զի ունկնցին ի խիտ առ խիտ կամուրջս անդ կալ հո-
լանթեւել,
Ցարեւ ամառնային՝ գազաժամանակն եթէ յանկարծ
Թափ անկեալ ցըրաւեսցէ հոգմ և կամ ի ջուրան ըն-
կըղմեսցէ:
Նարդոս ըմշաափըթիթ և չուրջ ի սիփեռս անուշահոտ
Ծաղկեսցին անդ ծոթորք և սաստկաբոյր թաւուտ
կորդիւն
Եւ հոյլ ի հոյլ մանիշակք առոգանող արբցեն վտակս ևն:

Երանի՛ այն՝ որ գիտէ ոտորակով մը թեթեւ
Ծանրէն քաղցրին՝ զաւեշտէն լուրջն առնուլ թեւ,
Երկինք սիրէ գիրքն անոր, ընթերցողներ սիրեն զայն,
Եւ Պառպէնի քով փնտռեն գնորդներ բազմազան.
Ինչ որ ալ գրես միշտ չնայ՝ գըձձութենէ հեռանալ,
Նըւազ ազնիւ ոճն անգամ ազնուութեան մ'ունի փայլ...
Իմաստ մը երբ բառերու կը կըտրէ չարքն ու հանգոյց.
Թող կոխ թողու կիսատողը (hemistiche=կիսատող)
հանգիստն անոր տալով ցոյց:
Զգուշացի՛ր մի գուցէ ձայնաւոր դիր մը հապճեպով
Ձամբուն վրայ իր ներման ձայնաւորի մ'իյնայ քով,
Կայ ընտրութիւն մ'աջողակ գաշնակաւոր բառերու,
Փախի՛ր յոռի ձայներու հընչումներէն միշտ հեռու,
Ամէնէն սեղմ տողն անգամ և մտածութիւնն իսկ անգին,
Երբ կը խայթեն մեր ականջն՝ հաճոյական չեն մըտքին:

* * *

Գաղղիական Պառնասին տարիներուն մէջ նախկին,
Քըմահաճոյքն էր միակ դրնդոն ամէն օրէնքի,
Եկաւ Մալերպ վերջապէս, և առաջին՝ Գաղղիոյ մէջ
Տըւաւ ամէն տաղերու գաշնակաւոր եղեւէջ,
Յաջմարտիր բառին այժն ամէնքն իրմէ՝ նախ ուսան,
Պարտ ու պատշաճ կանոնի հնազանդեցուց նա մտաւան,
Հընտատ գրոզէն այս լեզուն գըտաւ յըղկուտմը վերջին,
Ա՛լ չը հընչեց երբեք խորթ ամէնէն նուրբ ականջին,
Ա՛լ ամէն տուն վայելուչ գըտաւ իր տեղն ինքնիրեն,
Զը կըրցաւ տող մը չհքել ուրիշ տողի մը վրայէն:
Ընդունեցաւ իր օրէնքն և առաջնորդն այս ընտիր
Այժըմ իսկ չտեսն օրինակ կ'առնուն իրենց անխըտիր,
Դուն հետեւէ իր չափին և սիրէ՛ ոճն իր յըստակ
Զանա՛զանելի պարզութեան գարձուածներուն յաջողակ:

* * *

Անտարակոյս կան մըտքեր, որոնց մըտայլ խորհըրդոց
Շուրջ կը խըտնին ամպ ու մէգ խափանարար թանձրահոտ,
Զոր բանին լոյսն իսկ՝ կարող փարատելու չէ՛ երբէք,
Գրելէ առաջ դուք ուրեմըն նախ, խորհիլ սորվեցէք:
Գաղափարին պարզ կամ մըթ կազմուելուն համեմատ,
Արտայայտութիւն ալ կ'ըլլայ պայծառ չըփոթ կամ գունատ,
Ինչ բան որ լաւ կ'ըմբռնեմ կ'արտայայտուի այն յըստակ,
Զայն պատմելու համար բառն ինքնիրեն կուգայ դրչիս տակ...
Աչխատէ՛ ստէպ հանգչելով, թէ իսկ հրաման մ'անարգաբար
Զքեզ ստիպէ, մի՛ պարծիր արտորանքով մ'անհանճար,
Որքան ըլլայ սճն արագ և արշաւէ յանդգնելով,
Սուտ խմաստներ և գաղտնի հան կը պակսին ապահով.
Տըղմաւտ գետնի վրայէն, յորդ ընթացքով, խիճով լի,
Ցորձանապատոյտ թաւալող հեղեղներէն աւելի՝
Ես կը սիրեմ այն առուակն որ մարգին մէջ ծաղկազարդ
Մանրաւազին վրայ կակուղ՝ ման կուգայ լուռ ու հանդարտ:

Անապարէ յամրաբար եւ երբեմ մի՛ վհատիր,
Քըսան անգամ հու գրուածքդ այլեւ անցուր մրտադիր,
Անդուլ յըղկէ՛ վերսին զայն ողորկէ անդադար
Երբեմն միայն աւելցուր, ըստ ինչ յանախ ի բաց տար:

Թարգմ. ԹՈՐԳՈՄ Ծ. Վ. ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ, Փարիզ

Թուղթը (épître) ոտանաւոր գրուած նամակ մըն է, որ կընայ մանրանկարել, խմաստասիրութիւն, բարոյագիտութիւն, քաղաքագիտութիւն, պատմութիւն, քննադատութիւն, գեղեցկագիտութիւն, երգիծաբանութիւն, պատմուածք (conte), հատանք

(badinage) և վերջապէս ամէն սեռի ալ եզերքէն կընայ քերել, և թէ հարկ չկայ որ սաւառնի քնաբերգական թռիչքով, այլ միշտ պէտք է որ յուշիկ յուշիկ ընթանայ գրական ածուներէն։

Ա. Ռ Ա. Ն Զ Ն Ո Ց

Պատասխանի առ Վիկտոր Հիւկօ

(ԼԱՄԱՐԴԻՆ)

Ցանվըրդով կայի քուն
Զկրդ գանգք յիմ դարաստան.
Մինչ յանկարծ հընչէ ձայն
Իմս յանգէ ըզնարուն,
Զայն մի յիս ազդէ բան։

Զի՛ ախորժ է բարբառ
Ում զարթոյց զիմ ոգիս.
Բընա՛ւ զիմ լըսելիս,
Վին հանգոյն կամ քընար
Չէ մոգեալ յամայիս։

Մինչ աւուրքն այն անցին,
Ցոր ուստեք սիրահար
Թանգուզեալ ըզքընար
Գայր առ իւր սիրուհին
Առ որմով տալ աչխար։

Սա մատաղ և չինչ ձայն
Քաղաքացն է որգւոյն
Խոնչ ի չռինդ անդ նոցուն,
Աղերսէ բնութեան
Իւր աւուրս հեչտագոյն։

Ցարկ անդ ուր դադարի
Հովանի մայրեաց թաւ,
Ջուր զեռուն այն յարշաւ,
Վարդին թուփ դալարի
Առ որով երգէ հաւ։

Անփոփոխ անդ կինցաղ,
Որ զօդէ զխիւ տուընչեան
Անդ ո՛չ փառք և կամ չան,
Մեծութիւն անըզբաղ
Եւ աղօթք, սէր միայն։

Ո՛վ երազդ է անուրջ
Այդ ոչինչ՝ է բնաւ իր,
Կեանքդ ի հոյզ է քո լիր,
Կա՛ց, բաւնայ հասակ լուրջ
Քոյդ զարբուն և ձանձիր։

Ո՛հ, յաստիս մեք որչափ
Հաչուիցեմք զաւուրս մեր,
Ա՛յնչափ ահն ապալեր
Ամփոփէ սիրտն այնչափ
Ջիւրն ըզկեանս և ըզսէր։

Թող ըզդաչտ այս մարտի,
Ուրանօր խաւհունն որդ
Թափէ ճիգն աւելորդ
Ի ծըղօտ իմն յարդի,
Զոր ջախէ այր անցորդ։

Ես ի բլուրն անդ ի վեր
Գիտեմ տուն մի սպիտակ,
Կարկառի յ՛այն խարակ.
Եւ թըփիկ ձիւնահեր
Իւր ոլորաք են համակ։

Անդ երբեք ոչ լսես
Մրատյոյզ թռունդ և ձայն,
Եւ ձրգել չինչ երկայն,
Մինչ յաւարտ անդ կարես,
Եւ դառնալ անդրէն յ'այն։

Զանգակաց բաւրդ չինին
Անդուստ վեր ամբառնայ,
Իբր սղերձ՝ ձայն նորայ
Դիմէ յամպն առաջին,
Որ յարիւսն շող ցոլայ։

Աղօթից հրաւիրակ,
Մեկնի սուրբն ի վայրէն,
Կոչելով նախ անդէն.
Ըզհիւղին մանկըտեակ.
ՅԱսուածոյ յարկս և չէն։

Ընդ վայրի վարդից թուփ
Գանգք վազեալ բացական.
Տե՛ս խոնարհն ըզխուժան
Զի ընդ սուրբ ոտն ի ծուփ
Զեռալով ընթանան։

Որբացեալն անդ աղջիկ,
Որում սուգ գայ առնչեան,
Ցընթանալն անխափան
Ծանրացեալ զիւրն լալիկ
Հոլովէ ցըվախճան։

Անդ և կայր՝ ուր զուգի
Հորդէ սրմըն ծանօթ.
Մուրացիկըն երկչոտ՝
Ցորոյ ձեռս անդ յածի
Վարգարան իւր մըրճոտ։

Անդ ըզվէն մի ծաղկունք
Մանուկ յա՛նցըս գըգուէ,
Ծերն զքայլ ըշտապէ,
Ծերուքիւն և արբունք
Սիրելիք ի Տեառնէ։

Կարկառի պատուհան,
Ցանդաստան մեռելոց,
Ուր ծըփուն ի հողմոց
Խոտն ըզհետ տըբընչեան
Ծածկէ զքուն գեղջոյնոց։

Անդ ծաղկունք գեղաբոյս
Զարդք ի քօղն ևն քընոյն.
Անդ համա՛յն՝ սըրբուքիւն
Եւ համայնն ասէ «ցո՛յս»,
Եւ յիշեն զարթնուքիւն։

Մինչ բիբս անդ անկանի՝
Դիտէ զհաւ սիրալիր
Ընդ չիրիման առեալ թիւս,
Իբրու զայն աղաւնի
Որ դարձաւ չըզակիր։

Կամ զայրի օք տընանկ
Ընդ ձիգ շողս երեկի,
Ի վերայ նոր վիմի,
Աղետին նըշանակ
Գուեա հարեալ կամ հանգչի։

Եւ լըցեալ շուրթն ի յոյս
Նըկատէ ի չիրմէն
Զի զնուճիօքն հուպ անդէն
Սրբին երթայ խորասոյզ՝
Ծագիլ վիհ ևս անդրէն։

Թախծութիւն և անդոյը՝
Մեռելոց հըսկին մերձ.
Եւ ոգին երկնաւղերձ
Կոհակաց կենցաղոյը
Զանձն հաշուի հուպ եղերց։

Դաշնակիր Պ.ըդ Լամարդինեայ, Տաղ ԺԴ.

Թարգմ. Խ. ԵՊԻՍԿ. ԳԱԼՖՍԵԱՆ

Առակը (la fable) զրոյց մըն է, որ իր կեղծիքի (fiction) քօղին տակը կը ծածկէ բարոյական մը, եւ յաճախ կենդանիներու կամ անշունչ առարկաներու միջոցաւ կը պատկերացնէ։ Այսպէս առակը կ'ունենայ մարմին մը՝ որ է զրոյցը, և հոգի մը՝ որ է բարոյականը։ Առակին պարզած հոգեբանական երեւոյթները մարդոց բարքերուն ուղղացման մեծապէս կը նպաստեն. թէև ըստ երեւութին աննշան կորիզ մըն է առակը, բայց իր մէջ կը պարունակէ հաստատուն կողնիկ մը հիւսուածքը։ Առակի անձերն են անասուններն ու ծառերը, որոնք մարդոց պէս կ'ապրին, կը սիրեն, կը ցաւին, կը խօսին և կը զգան մեր բոլոր զգայութիւններն (sensations) ու զգացումները (sentiments)։ Բարոյագիտական խմաստասիրութիւն մըն է այն, որ առանց անձնականութեան և խղճի դպչելու կ'ուսուցանէ բարին, զեղեցիկը եւ ճշմարիտը։

Հնութեան մէջ առակի առեղծագործողն է Եզոպոս, որուն հետեւած են Փեեդրոս, Ռուիլով, Լաֆօնթէն և Լեսինկ ևն.։ Մեր մէջ նշանաւոր են Ն. Շնորհալի «Վասն ու բանից մարդկան» խորագրին տակ 120 առակներով և Մխիթար Գօշ՝(ԺԲ.դար)իր 190 խմաստալից առակներով։ Իսկ մեր ժամանակակից գրաւ առա-

կախօսներն են (վենետկոյ մխալան) Հ. Քերովբէ Վ. Քուչներեան և Վահան Վ. Մինասեան՝ իր «Ճիճնակ առակք» և «Անգիր Դպրութիւն» խորխմաստ և խակատիպ առակներով։

ԱՆԱՍՈՒՆԻՆԵՐՈՒ ԺՈՂՈՎԸ

Անտառին մէջ ձոր մը կար,
Ուսկից անգին անցնելու
Ջրկար չէնքով ճանապարհ,
Ասոր մէկ ճար տեսնելու
Ժողովեցան կենդանիք
Ի խորհուրդ՝ մեծ, պզտիկ.
—Արդեօք կամ՞ուրջ չինեն նոր,
Թէ լեցնեն ասր ու վոր։
Եւ զի առիւծն է ճանչցուած
Մեծասուր մէջ կենդանեաց
Առաջարկեց աղուեսուն
Որ տայ իւր խորհուրդ բան ի բուն,
Ճարտարամիտ աղուէսն խոկոյն
Առաւ խորհուրդ հաճոյագոյն
Ասաց.— « Տէր իշխան
«Որպէս զի ըլլայ,
«Մեր ճամբան չիտակ,
«Ամէն ժամանակ
«Կամուրջ մը պէտք է մեզի,
«Թէ մեծութիւն ձեր հաճի,
«Հրաման տուէք որ չինեմ.»—
Առիւծն ասաց.— Ինչպէս գիտես
Այնպէս արա՛, վարպետ աղուէս։»
Աղուէսն իսկոյն իշխանաբար՝
Տուաւ ամէնուն պաշտօն յարմար։

Ջըրշունք հզան որմնադիր
Ցաղթանդամ փիղը՝ չըրկիր։
Իշուն ասաց. — Իսկ քու գործդ՝ էշ աղբար՝
«Ըլլայ կըրկել չաղախ, կիր ու քար։»
Այն ատեն էշն իրը Ատիկեան ոմն զգօն
Կամ թէ զուրգեմ իրը կենդանի նոր Պղատոն
«Մենք ալ, ասաց, թէեւ չըլլանք շատ գիտուն,
«Սակայն գէշ չէր այս գործիս մէջ...»։
Վրայ բերաւ ազուէսն, «Լսենք խօսքիդ վերջ։»
—«Սակայն գէշ չէր գիտնալ բանին էութիւն։
«Կամուրջ ձորիս երկայնքին
«Պիտի ձգուի թէ լայնքին։
«Թէ երկայնքին ասէք չենուի,
«Շատ նիւթ շատ ծախք պիտի լինի։»
Իշուն այս նոր խելքին վրան՝
Բոլոր ժողովքը միաբերան՝
Հա՛, հա՛, խընդալ ըսկսան։
Ազուէսն խոյին խոհեմաբար՝
«Շէնքին դիրքին, ծախքին վրայ
«Մտածել, ասաց, մեզի կըյնայ,
«Իսկ դու նայէ էշ աղբար
«Իմ հրաժան, որ լըսես
«Տեղնի տեղօք կատարես
«Առանց քովէդ խելք խառնելու։» —
Խորհրդական մարդ ըլլալու
Պէտք է կըտրուկ բարակ հանճար,
Բայց այդ գանձն ալ դըժբախտաբար
Շատ մարդկանց քով չես գըտնար.
Թէ այդ բնական տուրք չունիս,
Լաւ՛ չափէդ դուրս չընկնիս,
Խըրատ քեզ՝ է՛շն առակիս։

Պատմուածքը կամ հեքեաթը (conte). — Աստպէ-
լական եղելութեան մը պատկերն է, որուն նպատակն
է մոգել, զուարճացնել և որ ասելին է ուսուցանել.
այսպէս հեքեաթը միամիտ եղանակով մը ճշմարտու-
թեան մը կորիզը պարունակող անհիմն ցնորքները
գեղայօրէն նկարելուն մէջ կը կայանայ։ Մեր գաւա-
ռական գրականութեան ոգին է աւանդավեպը, որով
կը պատկերանան ժողովուրդին հաւատքը, սէրը,
վիշտը, իր բարքերն ու սովորոյթները, մեկ խօսքով,
իր միամիտ աշխարհայեցողութիւնը կը ցոլացնէ արե-
ւելեան բո՛ւռն երեւակայութեամբ ու քնարերգական
բարձրագոյն ներշնչումներով։ Թիկաւինցի և Ռ. Զար-
դարեան այս սեռի ծանօթ արձակագիրներն են։ Իսկ
Եւրոպական գրականութեան մէջ աւանդավեպը Լա-
ֆոնթէնացուին Շէյքսպիր, կէօթէ, Շիլլէր, Հօֆման,
Պիւրկէր, Վալթըր Սքօթ, Բալըրիճ, Անտէրսըն, Հայնէ,
Վ. Հիւկօ, Իպսէն, Պիօրնսըն և ն., իրենց հրաշալի
գեղոններով, թատերախաղերով և վէպերով։

Ա. Ի Ա. Ն Դ Ա Վ Է Պ

ԼԵՐԱՆ ՄԱՐԴԸ

Ցաւերժական լեռներու գլուխն էր ինկեր,
Կըտրիճ Ղայոն մղելու կեանքի դըժխեմ մարտ,
Դայլն չահու յոյսն էր իր միակ լուրջ ընկեր.
Փերեզակ մ'էր, ահա՛ կոչուի «լերան մարդ»։

Շարժուն կըրպակն չալկած չըրջէր գիւղէ գիւղ,
Գեղջուհիներ անոր ձայնէն հըրճուէին.

Անհամ սիրտեր, զորս պահէ միայն գեղջուկ հիւղ,
Ճըշմարիտ Սէրն ալ հոն կ'ապրէր հետ կոյսին։

Նախշուն բաներ ծախող Ղայոն կ'անցնէր սէգ՝
«Սէր» պատրաստող մեղուներուն պարէն յար.
Ուր Ղայօի սէր տալ սկսաւ ինչ կըսէք
Աննըման Նունուն ջոջի աղջիկն սիրահար։

Ղայօի սիրտն սկսաւ սիրով բըռընկիլ
Լեռներէն վէր գալարող հուր ծովուն պէս։
Ջոջն էր կատաղած, մինչ սիրոյ սայլն կուգար դիլ,
Մայրիկն յանձնեց Նունուն մանչուն գաղտնապէս։

Ղայօ, Նունու, մէկ ձիու վրայ, մէկ սէրով.
Թըռա՜ն գիւղէն «Սէր» երգելով միաբերան,
—Գիւղն՝ երկրաշարժ եղածի պէս էր խլուռտ.
Մինչգեռ ամէն հատաւ քարայր մը լերան։

Թողով Նունուն քարայրին խոր, լինք գընաց
Կրակի հատար չոր փայտ, խըտիւ կըրկտելու,
Ա՜հ, յեղակարծ վըրընկնեց ձին ա՜ռ կանգնած,
Օձ մը վիշապ կըլլէր ձին՝ մի՛ինչ լոր Նունու...։

Սարսուռ աղջիկն. խըրուած՞ էր ձին օձին փոր....
Ջըստմնին մազերն վիմատաւին հոգին, սիրտ։
Բանայ վիշապն իր վիհ երախն լիափըրփուր
Ա՜հ, մէկ չունչով զայն կուլ տուաւ՝ հրեչը բերտ։

Հրեչին աչքերն իրրեւ դըժոխք ժայթքեն հուր,
Եղո՜ւկ... աղջկան արտունքներ ու մէջք, կաթո՜ւածք,
Օձամայն են... երբ Ղայոն ներս մտաւ նոր,
Լսեց «Հէյ, արնաէ՛ր, չուտ օգնութի՛ւն» չի՛ս լըսեր։

Քաշեց դաշոյնն ձեղքեց փորն այն — իր դժո՜խքն էր,
Ջըստմնին մազե՛րը Ղայօի սիրահար,
Հրեչին վիհէն գտաւ ձիուն սըմբակներ,
Իսկ Նունուէ՞ն. — ծամի մը փո՜ւնջ միայն մնար...։

Այդ չինական Հրեչտակին վա՛րդ այտերէն
Ոչ խակ սեւուկ աչուըներէն մի համբոյր,
Քաղած էր ան. եղո՜ւկ վիշապ նետեր են
Սէրին վրայ, որ կոյս էր դեռ զերդ փըրփուր։

«Հէյ արընտէր...» այս աղաղակն կնոջական,
Հոգիին ալք ժայթքեր հրաբուխ մըշտավառ,
Վարեց զանի լեռներու գոգ լո՜ւռ այնքան,
Ծոցը պահեց ծամի փունջն այն, սո՜ւրբ նըշխար։

Ա՛լ անկէ եաք ատե՛ղ աշխարհն ե՛ր չոյսեր,
Վայրենացաւ սէրին համար. սիրտն կար մարտ.
Ամպին, չանթին, վիհին, լերան պատմեց «սէր»,
—Ինչ անհուն սէր ունի եղեր «լերան մարդ»։

ՄՈՒՐԱ

Ծ. ԳԼՈՒԽ

ԵՐԳԻԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՍԵՌ

Երգիծաբանութիւնը (Satire) *բազմաւոր ծանօթ խմբութիւններէն ծնած սեռ մըն է, որուն նպատակն է —ոտանաւոր կամ արձակ— հարուածել մարդոց ծիծաղելի կողմերն ու մոլութիւնները։ Եւ թէ ըստ Դիլցարանութեան՝ Բազոս իր* Սարիր* (Satyre) *անուն բարեկամին հետ նպատակն ունէր խայթել էր, ա՛չ թէ ուղղել, որ երգիծաբանութեան նպատակակէտն է արդէն։ Այս սեռը կը բաժնուի առարկային համեմատ գրական, բարոյական ու քաղաքական ճիւղերու։ Գրական է երբ կը մաքառի գրչակներու, խմաստակ քննադատներու և չարամիտ հեղինակներու ճաշակի ու բանաւարութեան հայեցակէտով գործած զեղծումներուն ու սխալներուն դէմ։ Բարոյական է երբ յանուն առաքինութեան ու բարոյականի կ'ոգորի, ընկերային ընդհանուր մոլութիւններու հոսանքին դէմ։ Այս սեռի ստեղծողն է՝ հռա. Պարսցին Արիքոռոս (Ծն. 710 Ն. Ք.), որուն երգիծանքները (iamb=երգիծական ոտանաւոր) նախատիպարներ եղան։ Երգիծական ճիւղի Յոյն միակ բեղմնաւոր հանճարն է Մենանդր Աթենացի քերթողը։*

---

* Satyre *բառը կը ծագի յն. Satiriէ։ Նոխազոտունք Բազոսի ընկերներն էին, որոնց ներկայացուցիչները իրենց հանդիպած անցորդին կծու եւ հեգնական խօսքեր կ'ուղղէին։ Այծամարդ, Մարդապայ ալ կը կոչուին իրենց այլանդակ ու ու խառնակ կերպարանքին պատճառաւ։ Հելլէն ողբերգակ դերասանին ընկերացող մերկ, նոխազասրուն եւ եղջերաւոր այծամարդերուն միմոսութիւններէն ծնաւ երգիծաբանութիւնը։*

Հռոմայեցւոց մէջ Որատիոս, Յուվնալ և Փերսիոս. Ֆրանսական գրականութեան մէջ անհաւասար է Պուալոյ իր ընտիր երգիծաճիներով (Satires)։ Անգլիական գրականութեան մէջ Լուտանքի Շէքսպիր՝ Սուիֆթի** յաւերժութեամբ երկնած գործերը, Պայրընի Տօճ Ժուանը և Վերջին Դատաստանի Տեսիլքը (Vision of Judgement) Սաութհէյ քերթողին high lifeին դէմ հիւսածը բարձր երգիծանքներ են։ Իսկ Հայ Գրականութեան մէջ արձակագիր երգիծաբան Յակոբ Պարոնեան՝ անմահ հանճար մըն է, որուն գլուխ-գործոցներն են Մեծապատիւ Մուրացկաններ, Ազգային Ջոջեր, Ծիծաղ, Քաղաքավարութեան Վճռագիրք, Առեւելեան Ասպնջաբոյժ։ Տաղանդաւոր երգիծաբան մըն է նաև Յ. Սվաճեան։ Այս սեռին մէջ լինքնուրոյն տեղ մը կը գրաւէ այժմիկ՝ մեր տաղանդաւոր իւմորիստը (humoriste) Ալփիար, իր զաւեշտ ու իմաստալից յօդուածներով՝ որունք միշտ կը փնտռուին։*

Իսկ մեր ժողովրդական երևութասէր երգիծաբանն է Կաւուօճ (Երուանդ Թօլայեան), որուն զաւեշտ յօդուածներուն մէջէն սեմպօլիզմը ճշմարիտ գոհար մըն է, մեր արդի սեռամէջ քերթուածները ծիւծանող։

** *Փերսիոն Հռոմայեցի երգիծաբան մըն է, որուն Satyricon երգիծաբանութիւնը կը ներկայացնէ Հռոմէական ա՛յն արուարկարգ խնջոյքը, որ «Թրիմալխիոնի խնջոյք» անունով ծանօթ է, իբրեւ խորհրդանշան Հռոմէացւոց անկեալ բարքերուն։*

* *Տե՛ս Սուիֆթի* Examiner, Les lettres du drapier, Le portrait de lord wharton, Bickerstaff.

ՀԱՑ ԵՐԳԻՄԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ՅԱԿՈԲ ՊԱՐՈՆԵԱՆԻ «ՄԵԾԱՊԱՏԻՒ ՄՈՒՐԱՅԿԱՆՆԵՐ»ԷՆ

(Գէ. Դ. Էջ 39—50)

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ

Այս լուսաւորութեան վրայ կէս ժամ չանցաւ և Աբիսողոմ ազային ներկայացաւ երիտասարդ մը, որ վաճառականի չէր նմաներ, սեղանաւորի ալ չէր նմաներ, և վերջապէս անանկ բանի մը, որուն նմանը չկայ։ Հազիւ երեսուն տարեկան կը թուէր։ Կապոյտ աչերով, դեղին մազերով, զարգարուած ըլլալով ուշ-նէր նաեւ երկու մատ մօրուք, որ մայրաքաղաքին մէջ կա՛մ ազգ նշան է կամ չքաւորութեան։ Հագուստ-ներն այնքան հին էին որ հնավաճառները զանոնք գնելու համար, մեծաքանակ գումար մը կուտային։ Սակայն եթէ հագուստի մասին վանողական էր՝ դէմ-քի մասին քաշողական գօրութիւնն ունէր այս անձը։

—Ծառայ եմ մեծապատուութեանդ, մեծապատիւ Տէր,

Պօռաց այս երիտասարդն սենեակէն ներս մտնե-լով և մօտենալով Աբիսողոմ ազային։

—Ի՞նչ կայ, ի՞նչ կ'ուզէք, հարցուց Աբիսողոմ ազան վախնալով։

—Վախմախայալ Տէր, ձեր գալուստն լսելով փու-թացի հաս գալ իմ խորին մեծարանացս հաւաստին ձեր ստքերուն տակը դնել։

—Ոտքերո՞ւս տակը, չատ ազէկ, դի՛ր, ըսաւ Աբի-սողոմ ազան որ կը կարծէր թէ մուճակ բերած էր իրեն։

—Շնորհակալ եմ, բարձրապատիւ Տէր, ըսաւ երի-տասարդը, գլուխը բացաւ և սեղանին վրայ եղաւ կանգնեցաւ։

Աբիսողոմ ազա այս տեսարանին առջեւ բոլորովին չուարած՝ անհամբեր տեռնել կ'ուզէր թէ ի՛նչ պիտի ընէր այս պարոնը սեղանին վրայ։ Երիտասարդը նո-ըէն թուղթ մը հանեց և աչերն Աբիսողոմ ազային անկելով բոլոր ձայնովը պօռաց։

—Տեա՛ք և Տիկնայք...

Աբիսողոմ ազան այս ահարկու ձայնէն վախնալով նստած տեղէն երկու կանգուն վեր ցատկեց և չկըր-նալով ինքզինքը զսպել պօռաց,

—Ո՞վ է սա մարդը, յիմարանոցէն փախած խե՞նթ է թէ յիմարանոց երթալու յիմար։

—Հայ եկեղեցին, չարունակեց երիտասարդը, ձայնը քիչ մը իջեցնելով, այսօր այնպիսի մեծ հան-դէս մը կը կատարէ որ մեր եկեղեցական առիւնէն մեծ մարդուն նուիրուած է...

—Մխիթ ի՞նչ է հերսայը...

—Կար ժամանակ մը որ խաւարը լուսոյ դէմ կը կռուէր, տգիտութիւնը գիտութեան դէմ, անցեալն ապառնիին դէմ, հրամայականը սահմանականին դէմ... առելութիւնը սիրոյ դէմ, կրակը ջուրին դէմ, միսը բանջարեղէնին դէմ, իսկ հիմա անցան այն ժամա-նակները, անանք անցեալ են՝ անանք ապառնի, անանք խաւար են՝ մինք լոյս, անանք տգէտ են՝ մինք գիտուն, անանք առելութիւն են՝ մինք սէր, անանք կրակ են՝ մինք ջուր, անանք միս են՝ մինք բանջարեղէն, անանք վարունգ են՝ մինք խնձոր, անանք փուշ են՝ մինք վարդ, անցա՛ն, անցան այն դարերը, ուր մարդ-կութիւնը տգիտութեան օրօրոցին մէջ մէ՛յ մը ասդին, մէ՛յ մը անդին կերթար կուգար ...

—Միտքդ ի՞նչ է եղբայրս, ես քեզի բան մը չըրի, ի՞նչ կուզես ինձմէ, գնա՛ քեզի բարկացնողին զրուցէ այդ խօսքերը...

—Այ՛, մարդկութիւնը կը չարչարուէր, կը նախատուէր անուաներու ձեռքէն և չէր գիտեր որ՛ւ երթալ և որ՛ւ բողոքել:

—Տէր ողորմեա՛... Տէր ողորմեա, ըսաւ լինքնիլեն Աբիսողոմ ազա, քաչէլիք ունինք եղեր... ես կրնամ հիմայ գինքը սեղանէն վար առնել, բայց կը վախնամ որ նորէն ատրճանակ մը կը հանէ և կը զարնէ լինձի, վասն զի խիստ բարկութեամբ կը խօսի:

—Իսկ երբ գիտութիւնը եկաւ, չարունակեց ատենաբանը, և վանեց տգիտութիւնը ինչպէս լոյսն՝ խաւարը, սէրն՝ ատելութիւնը, ապագան՝ անցեալը, այն ատեն. ա՜հ, այն ատեն... այո՛, այն ատեն, այո՛ կ'ըսեմ, այն ատեն միայն հասկցուեցաւ որ...:

—Եղբայր, կ'ազաչեմ վար իջիր, և այնպէս զրուցէ ճառդ...

Ատենաբանը կայնած տեղը այնպէս կը դողար որ Աբիսողոմ ազային սիրտը կը հառնէր թէ կազը գետինը պիտի իյնար:

Ուստի չուզելով այլ եւս համբերել պօռաց լինքնակոչ ատենաբանին երեսն ի վեր...:

—Վար իջիր սըկէ:

—Կ'ազաչեմ, մի սատեր գիս:

—Վար իջիր ապա թէ ոչ...

— Մի՛ կատրիր լսի սիրտս որ գրականութեան համար կը բաբախէ:

— Ի՛նչ ըսելիք որ ունիս եկուր քովս մարդու պէս նստէ և ըսէ. հոնտեղուանքը ելնել ի՞նչ պիտի ըլլայ:

— Կ'ազաչեմ, թող տուր վերջացնեմ. ա՜հ չես գիտեր թէ՝ ո՛րչափ կը յուզուիմ երբ ճառ կարդամ:

— Վա՛ր իջիր:

Ատենաբանը բեմէն կ'իջնայ և կ'երթայ աթոռի մը վրայ կը նստի:

— Հիմա՛ զրուցէ լինձի, միտքդ ի՞նչ է, կ'ըսէ Աբիսողոմ ազա բարկութեամբ:

— Կ'ազաչեմ մի՛ բարկանար:

— Ի՞նչ կ'ուզես, զրուցէ չուտ հիմա:

— Բարկութեամբ մի վարուիր հետս, ոտքդ պագնեմ. սիրտս լեցուած է հիմա կ'սկսիմ լալ:

— Լալու ի՞նչ կայ, եղբայրս:

— Ծառադ կը փափաքի գրականութեամբ մարդկութեան ծառայել, բայց մարդս չատ ապերախտութեամբ կը վարուի իր գրագէտներուն դէմ:

— Ատոր մէջ ես ի՞նչ յանցանք ունիմ:

— Դուք յանցանք չունիք և թերեւս իրաւունք ունիք... ոտանաւորներս ունիմ գրած: Բնաչխարհի վրայ սքանչելի կտորներ, պատուական տաղեր, որոնց մէջ երեւակայութիւնը, աւիւնը, խանդը, հուրն ու բոցը կը սլանան:

— Շատ ապէկ ատոր համար լա՞ւ է:

— Մարդկութիւնը անոնց յարգն ու պատիւը չը ճանչնար, զանոնք տղայական բաներ կը կարծէ եւ թող կուտայ որ զանոնք գրողը անօթի մեռայ:

— Ես ի՞նչ ընեմ:

— Կ'ազաչեմ, քաղցրութեամբ վարուէ հետս:

— Ի՞նչ ըրած ունիմ քեզի:

— Ձեզի պիտի ազաչէի որ...:

— Ի՞նչ, չուտ ըսէ:

— Մի՛ պօռար երեսս ի վար, հոգիդ սիրես. հիմա կ'սկսիմ լալ...:

Նորէն սկսաւ լալ գրագէտը։

—Տէր Աստուած դուն համբերութիւն տուր լինձի, ըսաւ Աբխազոմ աղան մեկուսի։

—Ինդիրքս սա է որ կ'ուզէի տպել տալ քիչ մը առաջ կարդացած ճառս...

—Գնա՛ տպել տուր, քու ձեռքէդ բռնող կա՞յ։

—Պիտի խնդրէի ձեր մեծապատուութենէն որ տպագրութեան ծախքը դուք տայիք։

—Ինչո՞ւ... ի՛նչ պատճառ կայ որ քու ճառիդ համար ես դրամ տամ։ Լսուած բան է որ մեկը իրեն համար գիրք տպէ և ծախքը Աբխազոմը տայ...

—Կը խնդրեմ, սիրտս արդէն լեցուած է, դուք ալ նոր վէրք մի՛ բանաք հոս։

—Ինչու վէրք պիտի բանամ եղեր, գնա՛ բանդ, եղբայր, փորձանք եղար գլխուս։

—Գիտէք, ո՛րքան ծանր է գրագէտի մը առանկ խօսքեր լսելը...

—Ջեմ գիտեր և գիտնալ չեմ ուզեր։

—Բանաստեղծի մը սիրտը շատ փափուկ է, ա-մենաթեթեւ խօսքէ մը կը վիրաւորուի։ Այս նիւթին վրայ ոտանաւոր մը գրած ունիմ, կարդամ մտիկ ը-ընէք։

—Ոտանաւոր մտիկ ընելու ժամանակ չունիմ։

—Կ'աղաչեմ, ոտանաւորիս հետ խստութեամբ մի վարուիք, այն ոտանաւորին համար զոր դուք չէք ուզեր մտիկ ընել երկու ամիս աշխատած եմ ես, երբ անոր նախատուիլը տեսնեմ՝ արժանապատուութիւնս կը վիրաւորուի, կ'աղաչեմ, ոտանաւորիս համար դէշ մի զուրցէք... կը խնդրեմ թոյլ տուէք լինձ կարդալ զայն անգամ մը...

—Շատ լաւ, աղերսգութիւն մը գրած եմ անոր վրայէն անցնինք։

—Ջեմ ուզեր, ես անօթի եմ, հիմա կերակուր պիտի ուտեմ։

—Շատ լաւ, ուտելիքի վրայ առնուաբանութիւն մը ընեմ։

—Ժամանակ չունիմ մտիկ ընելու։

—Կ'աղաչեմ այդ խօսքը ուրիշ անգամ մի՛ ըներ, տակէ աւելի ծանր խօսք չկայ հեղինակի մը համար որ իր մէկ աշխատասիրութիւնն ուրիշի կարդալու փափաք կը յայտնէ։ Կը խնդրեմ բարձրապատիւ Տէր, քաղցրութեամբ վարուեցէք հեղինակներու հետ։

—Գլխո՞ւս վրայ նստեցուներ քեզի։

—Ոտքդ պապնեմ, մի՛ ծաղրէք գիս, ինչո՞ւ ձեր գլխուն վրայ նստեցունէք։

—Ի՞նչ ընեմ հապա, քսակս քեզի՞ տամ հեղինակ-ներու հետ քաղցրութեամբ վարուած ըլլալու համար։

—Ո՛չ, միայն ճառիս տպագրութեան ծախքը։

—Բանի՞ ոսկիով կը լինիայ։

—Բան մը չէ, իմ մեկենասս պիտի ըլլաս, ես ալ քու անունդ ոտանաւորով մը գրքոյկինճակատը պիտի դնեմ։

—Շակա՞տը դնես պիտի։

—Այ՛։

—Ինչո՞ւ համար։

—Որպէս զի ամէն մարդ գիտնայ թէ ձեր տակովը տպուած է այն գիրքը։

—Շատ լաւ, պատասխանեց Աբխազոմ աղան, և քսակէն չորս ոսկի հանեց տուաւ։ Հեղինակը հազար յարգանք մատուցանելով՝ դուրս ելաւ։

Աբխազոմ աղան հեռէն կանչեց գինքը և հար-ցուց։

—Ըսի՞կրնար ըլլալ որ գրքին ճակատը ոտանաւոր-ներուս ալ անուններդ դնես և խմացնես Ազգին որ

Աբիսողոմ աղան կովեր, ոչխարներ, էշեր և ապրանքներ ունի քաղաքին մէջ։

—Ատ ձեր ըսածներըը հովուերգութեան ճիւղին կը պատկանին։

—Ջեմ հասկնար։

—Առանց վրայ ոտանաւոր կը գրուի, եթէ կը փափաքիք ոտանաւոր մը չլինիմ։

—Ի՞նչ ընեմ ոտանաւորը։

—Լրագրի մը մէջ տպել կուտաք։

—Կը տպե՞ն։

—Ինչո՞ւ չպիտի տպեն, եթէ կէս ոսկի տալու ըլլաք, քառասուն անգամ կը տպեն։

—Շատ աղէկ, ատ ըսածդ գրէ՛։

—Գլխուս վրայ։

—Բայց աղուոր բան մը ըլլայ։

—Շատ լաւ։

—Այնպէս որ տեսնողը հաւնի։

—Չարկաւ։

—Վաղ առաւօտ կը բերէ՞ք։

—Վաղ առա՞ւ ... ի՞նչ կ'ըսէք ... մէկ ամիսէն հազիւ կրնամ պատրաստել։

—Մէ՞կ ամիսէն։

—Հազիւ, ոտանաւոր կարդալը դիւրին է, բայց գրելը՝ դժուար։ Գեղեցիկ ոտանաւորի մը համար քիչէն քիչ երկու ամիս պէտք է։

—Ի՞նչ կ'ըսէք...

—Այո, բայց ես կ'աշխատիմ ամիսէ մը լմնցնելու։

—Ատ ի՞նչ դժուար բան է եղեր։

—Ի՞նչ կարծեցիք հապա, երկու ամիս պէտի սպասեմ որ մուսան գայ և ներշնչէ ինծի, որպէս զի գրեմ. առանց մուսայի ոտանաւոր չգրուիր։

—Եթէ այդ մուսան գալու չըլլայ...

—Անպատճառ կուգայ։

—Զկրնա՞ր ըլլալ որ նամակ մը գրես և աղաչես իրեն որ շուտ մը գայ և դուն ալ երկու ամիս չըսպասես։

—Անիկա ինքնիրեն կուգայ. նամակի պէտք չունի, մեծապատիւ տէր։

—Ո՞ւր կը նստի... շատ հեռո՞ւ է։

—Այո՛. շատ հեռու է, բայց կուգայ։

—Ցամաքէ՞ն թէ ծովէն։

—Չէ, մեծապատիւ Տէր, չէ՛։

—Ո՞վ է ուրեմն աս գեանին տակը անցնելու մարդը... ուսկից պիտի գայ... ըսէ որ ճամբայ մը մտմտանք ու բերել տանք... եթէ մէկ երկու ոսկի տանք այս չարքաշ կուգա՞յ։

—Այո, երկու ոսկի տալուդ պէս գործը կը դիւրանայ և մուսայս այս չարաթ վազելով կուգայ. պատասխանեց անմուսայ բանաստեղծը ոսկի բառը լսելուն պէս։

—Գրէ՛ ուրեմն իրեն, իմ կողմէս ալ յատուկ յատուկ բարեւներ ըրէ, և ըսէ՛ որ Աբիսողոմ աղան քեզ տեսնել կ'ուզէ։

—Գլխուս վրայ, ձեայք բարեաւ Տէր, չնորհակալ եմ քեզմէ, ծառայ եմ ձեր մեծապատուութեանը, և կ'աղաչեմ որ ընդունիք...

—Ո՛չ, ըսաւ Աբիսողոմ աղա բարկութեամբ, ա՛լ երկար ըրիր, ահա ինչ որ ըսիր ընդունեցի և դեռ ի՛նչ կուզես որ ընդունիմ։

—Յորին յարգանացս հաւատարիքը, Տէր... արով ձեռամ ձեր մեծապատուութեան ամենախոնարհ ծառայ։

ԺԹ. ԳԼՈՒԽ

ՀՈՎՈՒԵՐԳԱԿԱՆ ՍԵՌ

Հովուերգութիւնը խաղաղութեան և սիրոյ բանաստեղծութիւնն է, որ ազնքանդրեան գրականութենէն ծնաւ։ Այս սեռին ստեղծագործողը եղաւ Թէոկրիտ* անունով բանաստեղծը (320 կամ 315), որուն հովուերգութիւնները դաշտային փոքրիկ թատերախաղեր են։ Անդէորգականքով (Bucoliques) ի հանդէս կը բերէ Եանային հովիտներուն սրտորդները, որոնք գեղջուկ լեզուով ու միամիտ գաղափարներով աւելի կը տրամախօսեն։ Հռովմայեցւոց մէջ այս սեռին ներկայացուցիչն է Վէրգիլիոս, որ Թէոկրիտի հետեւեցաւ «Հովուական»ին մէջ. իսկ «Մշակականք»ին մէջ՝ Հեսիոդի «Աշխատութիւններ և Օրեր» մշակական քերթուածին։ Եւրոպացւոց մէջ անուանի են Անտրէ Շէնիէ և Ֆլօրիան իրենց հովուերգութիւններով։

Հովուերգութիւնը (Idylle ou Eglogue)** հովուական կեանքէ առնուած բանաստեղծութիւն մըն է, որուն անձերն են պարզակենցաղ չինականը, հովիւը, հովուհին, որոնց միամիտ ու հաւատարիմ սէրը, անբասիր զգացումներն ու անեղծ գաղափարները պէտք չէ չփոթել քաղաքի ժխորին հետ, ուր կեանքը և անոր մէկ ուրիշ դէմքը՝ սէրը՝ բոլորովին տարբեր են. անոնց անմեղ ու դիւրեկան կեանքի բնական նկարագրութիւնն ու մանկական հոգեբանութիւնը հարկ է հայելացնել Բնութեան տեսարաններու ընդմէջէն։ Նոյնպէս պէտք է նկարել գեղեցիկ մտածումներով մշակին դաշտային աշխատութիւնները ու հովիւին հօտերը. անոր տաճած խնամքը, հովիւներուն արմկին մրցումները ու անբիծ սէրը հովանաւոր ծառերու տակ կենսունակ ոճով մը կենդանացնել, հովուերգութեան էական տարրերն են։

Այս սեռը կարելի է տասորաժնել երբեակ ճիւղերու. 1. Մշակական, 2. Հովուական եւ 3. Անդեորդական։ Առաջինին ստեղծագործողն եղաւ հելլէն վաղեմի գրականութեան չրջանին Հեսիոդ վարդապետական բանաստեղծը (poète didactique). իսկ երկրորդն ու երրորդը Թէոկրիտի երկունքներն են։ Թէոկրիտի ժամանակակից էր նաև Պիօն հովուերգակը, որուն գործերը կորսուած են։ Այս սեռին մէջ անհաւասար է հռոմէական նախաքրիստոնէական չրջանին՝ Վէրգիլիոս, իր «Հովուականք», «Մշակականք» գործերով։ Ֆրանսական գրականութեան մէջ նշանաւոր են Ֆլօրիան և Անտրէ Շէնիէ, և Գերմանական գրականութեան մէջ Կէսնէր*։ Իսկ մեր մէջ հովուերգական պատառիկներ հիւսած են Հ. Ա. Բագրատունի և Հ. Ե. Հիւրմիւզ։

* Թէոկրիտի ծննդեան ժամանակը կ'երկարածգուի 320 եւ 315 Սիրակուսա քաղաքին մէջ. սա ընդ երկար պտոյտներ եղբայրասէրին արքունիքին մէջ ապրեցաւ, իբրեւ արքունի բանաստեղծ։

** Idylle (eidullion), որուն արմատն eidos=պատկեր որ է փորրիկ գրուածք. իսկ Eglogue (ծն. eglogê) ընտրութիւն, որ է հատորնտիր, ուր աւելի շարժում եւ գործողութիւն կայ։ Հովուական գեղօնը (Eglogue) տրամախօսութեամբ կը հիւսուի. փորրիկ տրամ մըն է, որ իր դերասաններն ու առանձնայատուկ գործողութիւնը ունի. մինչդեռ բո՛ւն Հովուերգութիւնը համակ պատկեր եւ զգացում է որով մեզ կը ներշնչէ անմեղ գուարճութեանց բնական ճաշակը։

* Կլանէր ծնած է (1730—1788) Ցուրիխի մէջ. Սոյն գունեցերցի նկարիչ բանաստեղծին գլուխ գործոցն է «Միրտիլը»։

ՎԻՐԳԻԼԻՈՍԻ ,,ՀՈՎՈՒԵՐԳԱԿԱՆ''ԷՆ

ՄԵԼԻԲԷՈՍ

Տիտիրէ, դու ընդ յարկաւ լայնատարած բազմիցիլ փիճուդ
Ըզմուսայդ վայրենի ի նուրբ եղէգն եղանակես,
Ըզհայրենի մեք զահման թողաք և զանդըս ցանկալիս,
Մեք՝ փախստականք ի հայրենեաց, դու Տիտիրէ՝
Հանգուցեալ ընդ հովանեաւ՝ ըզգեղանուշն Ամարիլլեայ
Ծառոց անտառիդ ուսուցանես կըրկնել զանուն։

ՏԻՏԻՐՈՍ

Աստուած, Մելիբէէ, ետ մեզ զանդորըր զայս կենցաղ,
Զի լինձ միշտ լիցի նա լինքն Աստուած, և ոտէպ
ամիկ մատաղ
Ըզնորայն թացցէ բագին ի փարախէ աստի մերմէ,
Նա իմոցս այսոցիկ թոյլ արջառոց ետ թափառել,
Եւ գեղջուկ եղեգամբ զոր ինչ կամիմըս նըւագել։

ՄԵԼԻԲԷՈՍ

Ո՛չ խանդամ ընդ բախտ քոյին, նա աւանիկ զարմանք են լինձ,
Ուր այսքան յուզի ազմուկ ընդ արտորէքս առհասարակ,
Զայծերաւն, ահա ընդ իս ածեմ տըխուր ճեպով ի բաց,
Եւ զայս իսկ, Տիտիրէ, հազիւ բերեմ մազապուր այծ,
Որ այժմիկ լուծեալ զերկուսն՝ երթող, աւա՛ղ, ի մերձ ժայռին
Եկուորեակս ի յոյս հօտին ընդ տընկախիտ արքա-
կաղնեօք։

Զաղէտըս զայսօրիկ, երթէ չէին մեզ միտք ահեակ,
Ցիչեմ զի գուժեցին յաճախ կաղնիք ամպահարեալք,
Եւ ոտէպ ի փապարեալ սղոցուին ձախող գուժեաց
ազուաւ,
Այլ ասա մեզ, Տիտիրէ, ո՞ւր Աստուածն այն քո իցէ։

ՏԻՏԻՐՈՍ

Ըզքաղաքն զայն որ Հռովմ յորջորջի, ո՛վ Մելիբէէ,
Անմիտըս կարծէի մերումս այսմիկ հանգուանատիպ,
Ցոր հովիւքս ըզխաշանց մատաղ երկունս ածեմք
յաճախ,
Իբր ըզգամիս առ ըսկուռնդ, իբր ուլս առ մարալն
գիտէի,
Իբր ըզջոջ ընդ մանուանց սովորէի համեմատել,
Այլ այնչափ ի մէջ այլոց նա քաղաքաց գլուխ ամբառնայ,
Որչափ նոճիք ի մէջ ճապուկ ուռեաց սովոր են ամբառնալ։

ՄԵԼԻԲԷՈՍ

Եւ ուստի՞ այդքան քեզ հարկ հասեալ Հռովմ տեսանելոյ։

ՏԻՏԻՐՈՍ

Ցըղձից ազատութեան, այն որ թէպէտ և անագան,
Սակայն հաշտ ի պարապորդս յիս ակնարկեաց մինչ
սպիտակք
Ի վիրսալ մօրուացըս վազ կըտուրք ի վայր անկանէին,
Սակայն հաշտ յիս ակնարկեաց, հաս պարագայ նա
զհետ ամաց,
Մինչ երթող Գալատէ, և զմեզ ունի Ամարիլլիս,
Զի ցորչափ գրաւեալ ունէր զիս Գալատէ, ոչ իսկ
ժըխտեմ,
Ոչ լինձ յոյս ազատութեան, ոչ պախրէից էին խնամք,
Թէեւ շատ ի մերմէ զոհք՝ ի բակէ ելանէին,
Եւ մակարդէր պանիր պարարտ վասն ապաշնորհըն
քաղաքի,
Ոչ ալ ծանրաբեռն լինձ պըղընձեօք ի տուն դառնայր։

ՄԵԼԻԲԷՈՍ

Ջարմանայլ, Ամարիլլեակ, հիմ կարդալիս տըխուր առ դիս,
Ում ըզմիրգըս կախեալ զիւրեանց կողերըցըն թողուիր,
Զի ի բաց կայր Տիտիր։ Ըզքեզ չոճիքս խակ, Տիտիրէ,
Ծառքս խակ ըզքեզ, և զքեզ ազիւրքս խակ այսօրիկ հրաւիրէին։

ՏԻՏԻՐՈՍ

Եւ զի՞նչ, Մելիբէէ, առնել էր ինձ, չէր իսկ հընար,
Այլ ազգ ինձ մերկանալ չանձնէ ի բաց ըստըրկութիւն,
Եւ ոչ հաչտս ընդ իս այլուր գտանել երբէք ուրեք ըզդիս,
Անդանօր ըզպատանեակըն զայն եղեւ ինձ տեառնել,
Ում բագինքս ամի ամի կրկին վեցեակ ծըխեն աւուրս,
Անդանօր նախ քան զաղերս ասաց նա ցի՛ս. արածեցէք,
Մանկտի, զնա որպէս յառաջ, և զեղնամոլըն լըծեցէք։

ՄԵԼԻԲԷՈՍ

Ծերունիդ բարեբաստիկ, ծնասցեն ապա քեզ անդք քոյին,
Եւ նոքին լայնալիրք, թէպէտ և մերկ ապառաժուտք
Եւ ի կինլեն ոըզմաթաթաւ զարօտըս չուրջ ծածկեսցէ լիճ.
Մի՛ ի ճարակ անընդել տուժեսցի խաչնըն սազմառիկ,
Եւ մի՛ ժանտք դրացւոյ հօտին վարակեսցին զնա ախտածք։
Ծերունիդ բարեբաստիկ, դու աստ ի մէջ ծանօթ գետոց,
Դու ի մէջ սուրբ ազբերաց վայելեսցես զուլ հովանի,
Աստի ցանկ սահմանակից, ուրանօր չուրջ ճարակաւոր

ի ծաղկանս ուռեստանին պարին յաւերժ հիբլեան մեղուք,
Ըզքեզ մեղմ ի բըզզիւն յորդորեսցէ յաճախ ի նիրհ,
Երգս անտի տերևաքաղն արկցէ հոգմոց բարձր ժայռիւ։
Ոչ կէտկիտեալք, զորըս խնամես, յայնժամ վայրի ազանիք,
Ոչ տատրակն խակ լըռեսցէ ի յերկնաբերձ բարտուոյն հեծել։

ՏԻՏԻՐՈՍ

Եղջերուք ապա թեթեւք ճարակեսցին նախ ընդ երկար
Մերկըս ծովք ըզձկանս արկցին յեզերս արտակիտեալ,
Եւ ի բնիկ սահմանաց մոլորականք՝ պարթևըն նախ,
ԶԱրարիս արբցէ նըժդեհ, և ըզՏիգրիս Գերմանիա,
Քան թէ բնաւ ի սըրտէս մերմէ նորոյն սահեսցին դէմք։

ՄԵԼԻԲԷՈՍ

Իսկ մեք ի ծարաւուտն աստի գնասցուք կէսք յԱփրիկէ։
Այլք ի Սկիւթըս տարադէմք և ի սրընթաց կրետեանն Ովաքս.
Կամ ի բնաւ ախեզերաց տարաշխարհիկն ի Բրիտանէ։
Ոչ իսկ յետ երկայն տմաց լիցի զսահմանս հայրենիս,
Եւ ո՞չ աղքատին հիւղիս գըմբէթ սիղակուտակ՝
Ցետ հընձոց լինչ տեառնել, զիմ պետութիւն և զարմանալ։
Զանդաստանըս զայսոսիկ ըզմըշակեալս ի մէնջ այսպէս,
Զօրակո՞նըն ժանտ կալցի, խուժըն զորայքըս զայսոսիկ,
Ահա՛, ուր հերձուած ըզհէք քաղաքացիս զտաւծեցոյց,

Ահա՛, այց ամանց ի հունձըս զարտօրայս սերմանեցաք։
Գատկինեա՛, արդ ըղտանձի Մելիբէէ, արկ զորթս ի կարդ,
Երթա՛յք, ո՛վ գեղանըսիհ երբեմն իմ հօտ երթա՛յք՝ իմ ուղք,
Ոչ ևս ընկողմանեալ գալարագեղ ի քարայրի.
Տեսից ըզքեզ ի հեռաւոր ըզմացառոտ, կախեալ ժայռէ,
Ոչ երգս արկից ի մըրմունջ, ոչ ևս լինէն դուք ա-
թածեալք,
Ըզծաղկաւէտ այծք, ըզսինձ ճարակեօջիք և զդառն
ուռի։

ՏԻՏԻՐՈՍ

Այլ դու ասա ի գիշերիս հանգիր առ իս, Մելիբէէ,
Ի գալար ակերեւակոյտ ևն իսկ հասուն մեզ ասա խըն-
ձոր
Իմ ըքընքուշ ասա չագանակք, է մեզ կաթին կիթ յօր-
դառատ,
Բարձրածայրք ի բացէ ահա ծըխին գըմբէթք չինից,
Եւ ձըգին երկայնին ըստուերք լերանց ահա բարձանց։

Թարգմ. լատիներէնէ Հ. Ե. ՀԻՒՐՄԻՋ **ՎԻՐԳԻԼԻՈՍ**

ՀՈՎՈՒԱԿԱՆ ԳԵՂՕՆՔ

Ա.

ՄԱՑՔ ԵՒ ԳՅՈՒՐԻՆ

Մերձ յարեգդէմն յայն ի մարմանդ,
Ուր ըզդրախաին աւանդեն վայր,
Բազմազըւարճ էր դարեւանդ։

Եւ ի ստորատ նորին խըրճիթ,
Հիւսեալ նոճիւք էր վաղեմի,
Ջոր չուրջ թանայր վըտակ վըճիտ։

Արտասուաթոր ուռեաց* կողերք,
Մինչ ի յալիս անդ վայրահակ,
Յօրինէին լուռ եղերերգ։

Ըզհովուական անդ երջանիկ,
Կէին կենցագ ի միասին,
Որը և այրի մայր և զըստերիկ։

Ի խանդակաթ մխիճանց ի սէր,
Էր ըսփոփումն երկաքանչիւր,
Դըստերն ի մօր, մօրն ի զըստեր։

Յաճախ գերկայն գիշերն ի բուն,
Դըստերիկն ի լուր և ի հարցուած,
Առաւօտէր ընդ մօրն անուն։

ԴՈՒՍՏՐՆ

Ասա ինձ մայր իմ սիրելի,
Յառաջագոյն մինչ ևս ծընայ,
Եւ ի յորրանս յորժամ էի։

Մեր անդաստանս աւ՞յ էր կալուած՝
Որ ըզբըլբուս ընդարձակի,
Թէ բախան յետոյ այսր ըզմեզ ած։

ՄԱՅՐՆ

Վաղ հայրենին մեր ասա էր հիւղ,
Եւ աստանօր ընդ հայլս եղբարց,
Սընայ ի մեզը ևս և ի յիւղ։

---

* Սալզըմ սէօյիւտ։

Այլ յորժամ հարան եղէ քումմ հօր,
Այլուր եղեն մեզ անգաստանք,
Որ ոչ սահի էր հեռաւոր։

Զարտեւանուշս ապա զնորին,
Ո՛վ յիշատակ դառնակըսկիծ,
Մինչ կափուցի արտասուագին։

Դըստրիկ իմ, ա՛յր արարաք դարձ,
Այր և զաճիւն նորին ածաք,
Հանգուցանել ի հիրման հարց։

Յորմէ հետէ զնա աչխարեմ,
Ամք են տասնեակ, ծածկէ գչիրմին,
Նորա զառամ բաղեղն ըզվէմ։

Վիշաք ըզվըշտաց հասին ըզհետ,
Որպէս ալիք մըզին զալիս,
Կոծեալ ի ծով մըրըրկաւէտ։

ԴՈՒՏՐՆ

Էր լինձ, գիտեմ, եղբայր մանկիկ,
Քեզ սիրելի հաւատար լինձ,
Զոր կորուսի վաղամեռիկ։

Այլ արդեօք նա՞ էր միայնակ,
Ինձ հարազատ սիրակըցորդ,
Թէ քեզ և ա՛յլ գոյին որդեակք։

ՄԱՅՐՆ

Ո՛հ, մի զուր զսիրտ իմ կարեվէր,
Դըստրիկ իմ, մի՛ ազխատրեմ,
Դարձեալ հարցմամբդ այդ կեղեքէր։

Արդէն մեզ օրս է տարաժամ,
Արեւն ի մայր իւր արդ հմուտ,
Վաղ լըռեցին հաւուց երամ։

Ատեղք ի նուաղ իւրեանց ի չող,
Եւ զովարար թառամ ծաղկին,
Ազօտաջահ լուսնակին ցօղ

Մեզ քաղցր ի նիրհ առնեն հրաւէր,
Օ՛ն երթիցուք լինել ի քուն,
Բարի, դըստրիկ իմ, քեզ գիշեր։

ԾԲ ԳԼՈՒԽ

ՓԱԽՍՏԵԱՑ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ԹԵԹԵՒ ՍԵՌԸ

Թեթեւ սեռը հակիրճ քերթուածի ձեւերուն գաղարիկ փունջն է, ուր՝ սիրուն, գեղեցիկ ու վսեմ գաղափարներ եւ զգացումներ ներշնչուն վրձինով մը պէտք է նկարագրուին: Այս բանաստեղծական ծաղիկներուն գլխաւոր անուններն են:

Հանելուկ (l'Enigme), Բառահանելուկ (le Logogriphe), Բառեղծուած (la Charade), Ծայրանուն (l'Acrostiche), Երգիծանք (l'Epigramme), Մանրերգ (le Madrigal), Քառեակ (Le sonnet), Գեղօն (la Ballade), Կրկներգ (le Rondeau), Ութեակ (le Triolet), Հարսներգ կամ Նուէրգ (l'Epithalame), Տապանագիր (l'épitaphe), Վերատառութիւն (l'Epigraphe):

Առեղծուածը կամ հանելուկը (Enigme)* բանի մը նկարագրութիւնն է, իր ներքին ու արտաքին պատճառներով, արգիւնքներովն ու բնորոշ յատկութիւններով. բայց երկդիմի բառերով հիւսելու չէ զայն:

Բառհանելուկը (logogriphe) տեսակ մը հանելուկ է, որ բառի մը վանկերը հակառակէն գրուելով, կամ նոյն բառին մէջէն տառեր հանելով կը կազմուի, որով թէ՛ բուն բառը և թէ անոր հակառակը հարկ է առեղծուլ այսպէս, հրեշտակ=հուր, հրէշ (ներելի է ձայնաւորի մը փոփոխումը) մարդ= դրամ, արդ, ամ: Բառհանելուկը բան մը գուշակելու չի ծառայեր, այլ բառ միայն:

Բառեղծուածը (charade)* կը կազմուի բառով մը, որ եթէ մասերու բաժնենք ուրոյն բառեր կը կազմէ. այն անդամատուած վիճակին մէջ պէտք է առեղծուլ բառին ամբողջութիւնը:

Ծայրանուն (Acrostiche)** քերթուածի ձեւ մըն է, որուն տողերուն սկզբնատառերը գրողին կամ որուն որ ուղղուած է, անոր անունը կը կազմէ:

Մինաւոր վայրեր միտիկ երգ մ'ունին,
Իրապաշտ միտքն հոն՝ կ'երազէր լըռիկ,
Հոգին սաւառնի սիրտը անհունին,
Բարեւնական մռայլն իրր ներքին մըրրիկ,
Այդ անըրջողին կատաղ յոյս անքնին,
Նուիրական քընա՞ր մ'է յղութիւնն ինքնին:

Երգիծաճիր (Epigramme)*** երգիծաբանութեան մանրանկարն է, որ յաճախ կը բաղկանայ երկու կամ աւելի տողերէ, ուր խայթիչ բառ մը կամ գաղափար մը խառցուած է:

ՏԻՆՋԵՐԱԿԱՆ ԿԱՏԱԿԵՐԳ

Կատակերգութիւն մ'է սէրը մարդուն,
Զըկա՞յ ճըշմարիտ սիրտ մ'ուր սէր կենայ,

---

*Enigme որ կ'ածանցի ծն. ainos=առակ բառէն: Դիտելի է որ Հանելուկը իր բոլոր ձեւերով մտքի զբօսանք մըն է սոսկ, եւ ո՛չ երբեք բանաստեղծութիւն:

* Charade=խօսակցութիւն, ասուլիս, արմատն է charar—շաղակրատել:

** ծն. Acros—ծայր, stichos—ոտանաւոր:

*** Epigramme հին ժամանակ մէջ գերեզմաններու արձաններու եւ յիշատակարաններու վրայ գրուած արձանագրութեան կ'ըսուէր:

Ամէն ինչ կեղծիք, մարդն է մեքենայ,
Այդ կատակերգին մէջ Սէրն իրր զուարթուն,
Կուգայ ի հանդէս, այլ պատրանք արթուն,
Շուտ կըզգայ դիտողն այս կեանքի թատրէն,
Ուր դիւթուած խաժանն մոլութեան յանգի։
Ամէն մարդ իր դերն ներկայացնէ հոն,
Կը ծափահարեն պատրաստի խընդրագին,
Կը պաշտեն Անդունդն կարծելով երկին։

ՄԻԹՐԱ.

Մատրեդր (Madrigal) *կարճ ու սիրուն տաղիկ մըն է և թէ ինչ որ հաճելի, նրբին զգացական* (sentimental) *ու չնորհալի է, անոր սեպհականուածքիւնը կը կազմէ։*

ԴԱԲՆԻՆ

Ես մայրիին պէս չեմ հըսկայ,
Շուքովս անտառն չեմ պարուրեր,
Բայց չուքիս տակ գան հանճարներ,
Սաղարթս անոնց վհոհ փառքն կըզգայ։

Ա. ԴԱՄԱՆԴԻ

Ես անդունդի խարակը չեմ,
Կոհակներու մարտին յաղթող,
Ո՛չ ալ լերան ժայռն՝ սէգ կոթող,
Որ կ՚ոգորի փոթորկին դէմ,
Իրրեւ Տիտան խաժռադէմ,
Բայց թանկագին բեկորիկ մ՚եմ,
Երկինքն անգամ լսելի եգեմ
Կը ցոլացնեմ, զի եմ բիւրեղ,
Ջոր երբ գըտնէն դիտոն բիւ՚ր հեղ։

Քառեակը(sonnet)* *Միկիէլիոյ մէջ ծաղկեցաւ ԺԴ. Դարուն։ Այս շատ յաճախուած ձեւը, երկու քառեակէ եւ երկու երրեակէ կը բաղկանայ։ Երկու քառեակները կրնան ըլլալ գիրկընդխառն, զուգընթաց և հիւսեալ յանգերով. իսկ մէն մի երրեակ երեք յանգերով որոնցմէ Ա. և Բ. զուգընթաց կամ Ա. և Գ. հիւսեալ կրնան ըլլալ, իսկ մէն միշտ ընդհատ է։ պէտք է նաեւ առաջին երրեակին երրորդ տողը երկրորդ երրեակին երրորդ կամ երկրորդ տողին հետ յանգի, սակայն անխուսափելի է որ քառեակին չորս մասերէն իւրաքանչիւրը ինքնուրոյն գաղափարի և զգացման բիւրեղացումն ըլլայ։ Քառեակը միջակութիւն չընդունիր, վասն զի գեղեցկին ու վսեմին արտայայտիչ միակ ձեւն է այն։*

ՔՈՒՌԱԿՆԵՐ

ՀՈԳԻՆ ԱՆԷՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ...

Անէութեան ալքն է հոգին փախըստեայ.
Ամէն երազ հոն յանգելով արբշմագին
Մոռացօնքի կանգնէ մըռայլ մի բազին.
Ուր բարեպաշտն զըրախտ գըտնել կը յուսայ։

Ունայնութեան ոգին է իմ սեւ Մուսայ.
Անոր փարիմ հուր աենչերով կաթոգին,
Դըժխեմ Դանդխուն մոռցնել ինձի իմ հոգին,
Տայ անիծել կեանքի ծագումը հուսա։

---

* *Քառեակի բո՛ւնը գիւտը կը վերագրուի ԺԴ. դարուն ապրող Ժիրաւ տը Պօռնէյլ անուն Ֆրանսացի Թրուպատուրին, որուն հետեւեցան իտալացի բանաստեղծները, որոնք յետոյ խրթապէս մշակելով զայն՝ հիմնակաւեցան դարձին շորեցին անոր ժառանգներ։ Գրեթէ ամէն բանաստեղծ քառեակ գրած է, բայց ո՛չ Լիոնցի ժօզէֆին Սուլարիի չափ, որ իր մասնագիտութիւնն ըրած էր զայն։*

Անդունդին խոր կ'իջնեմ սակումը ճակտիս,
Կ'ըսեմ «Աստուա՛ծ, մահուան դէմ Դուն՝ չճակատիս,»
—«Որդեակ, Հոգիդ ալ իմ երազսէ թըրթռուն.

Հոգիս առկախ գահավէժէն ցոյսերուն,
—Որոնք ըսին, «մի՛ յուսար բնաւ թէ կայ կեանք...»
Արփիներուն կը նայի լուռ, վերն՝ հեռա՛ւն:

ՄԻԹՐԱ.

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻԻՆ ՍՏՈՒԵՐԸ

Տաճարին մէջ լուռ կ'աղօթէր Ուրուն,
Աստուածածնի լոյս պատկերին յառած,
Չէր ըզգար բընաւ մահը յոյսերուն,
Գըրկեց իր երազն որ դարձաւ Աստուա՛ծ:

Անհունութեամբ լի Հաւատքն զըւարթուն,
Տաճարի լոյսէն չէր տեսաւ կասկած,
Այլ Հաւատք, Ցոյս, Սէր, մի երրորդութիւն,
Որուն՝ Աղօթքն էր անդուլ հըսկած:

Այդ աղօթանուէր Ուրուականն անմահուն,
Լուծուեցաւ այն տեղ իբրեւ լոյսի փունջ,
Աստուծոյ Հոգւոյն ովկէանին մէջ:

Տաճարն էր բնութիւն, ուր՝ պուէտներ գացին.
Ուրուականն — Գրիգոր՝ վեհ Նարեկացին,
Որուն համար ծո՞ղն էր աղօթքի մ'էջ:

ՄԻԹՐԱ.

ՍՏՈՑԻԿ

Ցամքա՛ծ է ցամքած հաւատքին աղբիւր,
Բայց հոգին պատսա՛ք չըզգար բընաւին,
Կը դիտէ թռիչքն կեանք գըժխեմ Նաւին,
Չըզգար վիշտ իժին խայթոցն, աւա՛ղ բիւր...:

Ստոյիկ մ'է ան տոկուն՝ անհամբոյր,
Վիշտն է իր երկինքն, ուր՝ ես չկայ բնաւին,
Մահն է իր դաբնին, հանգիստ՝ վիհ կաւին,
Նիւթի գեղեցիկն չունի, կ'ըսէ բոյր:

Ցուրտ վերաբերում մ'ունին հեշտ կեանքին,
Ամէն ինչ մահուան, նո՛յն խակ մեր հոգին,
Աւաւա՛նդն են Անոր մըռայլ, ահալի:

Վիմատառ հոգին նոճիներուն տակ,
—Կը տեսնէր վախճանն՝ որ զերդ ոսկր հալի,
Անհունութիւնն վի՛հ մ'էր լուռ անյատակ:

ՄԻԹՐԱ.

Գեղօնը (Ballade) բարձր քերթուած մըն էր, առ ա-ռաւելն տաս և տասներկու տողեր պարունակող երբեակ տուներով ու մէկ հնգեակով (հինգ տողերով) կը յօրինուի. իսկ յանգերը զուգընթաց, գիրկընդխառն ու հիւսեալ միասին ընդելուզելով կը կազմուին: Բայց արդի Ռուագը (Ballade) գերման անուանի քերթող Պիւրկէրինն** է, որ վեցեակներէ և ութեակներէ կը կազ-

*Ballade—պարերգ արմատն է ballare—պարել, ուրկից կը ծագին bal—պարահանդէս, ballet պալէթ (chanson bachique) աւելի ճիշտ է Քարգմանել ՊԱՐԵՐԴ, բայց ընդհանրացած ըլլալով (ballade) - ԳԵՂՕՆը, նախընտրեցինք զայն:

** Պիւրկէրի Լէնոր գեղօնը սիրոյ եւ դիւցազնական մահ-բոյր զգացման հրաշակերտն է, որ ամբողջ գրականութեան մը ծնունդ տուաւ իբրեւ ճշմարիտ տիպար ծառայելով բոլոր գեղօններուն, Գերմանիոյ մէջ սկսաւ մեծ, միջակ ու փոքր բանաստեղծներու միջեւ գեղօնամարտ մը, որուն բոլոր գեղօնները դիւցազնական եւ միանգամայն դիակ ու կմախք բուրող երգեր

մուխ, այսպէս. Ա=Գ, Բ=Դ, Ե=Զ, Է=Ը։ Իսկ վեցեակով ձեւը Ա=Գ, Բ=Դ, Ե=Զ զատ յանգերով։

էին, միջնադարեան տեսակ մը վերածնուելու էր այն, որուն ռահվիրան կը հանդիսանար Կէօթէի եւ Շիլլէրի մրցակիցն՝ Պիւրկէր (1748–1798)· սակայն Պիւրկէր չէր գեղօնը ստեղծողը, այլ հետեւող մըն էր ան. վասն զի իրմէ դարեր առաջ կ'ապրէր գեղօնը. ստուգիւ, գեղօնին այն մռայլ ու ողբագին ոգին անգլիական գրականութեան վաղեմի շրջանի գեղօններուն մէջ փնտռելու էր, ինչպէս հաստատ ու խորին հմտութեամբ մատնանշ կ'ընէ Պօնէ-Մորի իր «Bürger et les origines anglaises de la Ballade littéraire en Allemagne» լիակատար ուսումնասիրութեամբ, ուր՝ Հիւսիսի բանաստեղծութեան դէմ նկարագիրը խտացուցած է։ Ինչպէս վերեւ համառօտակի ցոյց տուինք, գեղօնը նախապէս զուարթ դրուագ մըն էր, ինչպէս են մեր նախագրական շրջանի ցոյցերն ու հմայքները եւ արդի գաւառական երգերը, որոնք բազոսեան ցուցքը (chanson bachique) կը յիշեցնեն։ Տանիէ ալ կը ճանչնար զայն իբրեւ դրուագ եւ ոչ երգիք՝ մահերգ. որպէս է անգլիական արմատէն բխած՝ գերմանական գեղօնը, որ նախ Իտալիայէ, Բրովանսէն մուտ գործեց Ֆրանսա, ուր եւստաքիոս Տէշան զայն նոր օրէնքներու եւ կանոններու ենթարկեց, եւ այդ ուղղութեամբ էր որ, Վիլլոն քերթողը գեղօններ գիւսեց· բայց ֆրանսական հին գեղօնները տակաւ ծայրայեղ կնամեծարութեան եւ հուսկ ուբեմն անհամութեան յանգելով՝ մոռացութեան դատապարտուեցան։ Մինչդեռ Անգլիոյ մէջ եղիսաբեթեան դարաշրջանին (1560—1610) գեղօնը ամէնէն ժողովրդական երգն էր· սակայն հոն ալ տակաւ միտքերը ուծանալ սկսան անկէ. ԺԸ. դարուն վերապահուած էր գեղօնին վերածնունդը, որ տեղի ունեցաւ շնորհիւ Պէրսի (Percy) եպիսկոպոսի «Վաղեմի գեղօնները եւ դիւցազնական երգերը» բեղուն հաւաքոյթին. Անգլիոյ մէջ Վոլթըը Սքօթի եւ Պըրնզի (Ռ–ուրտ Ռ–ըրնզ դ–ըլէնէ 1780-1815) ներշնչման իւրեանց աղբիւրը եղաւ Պէրսիի գործը· իսկ Գերմանիոյ մէջ՝ Պիւրկէրի, որ մեծ քննադատ Հէրտէրի ներգործութեամբ, ժամանակ եղաւ գեղօն գրելու. Հէրտէր կը գրէր Պիւրկէրի, որպէս զի իր երկրին ընծայէ «դիւցազնական երգ

Այսպէսով կը քերթուին առաւելապէս աւանդավէպերը։ Նկատելի է որ, Համաշխարհական Գրականութեան հայեցակէտով Պալլատի անհատասար վարպետն է Ուլանդ գերմանիմեծ բանաստեղծը։

ԳԵՂՕՆԸ

ԴԻՐՇՆԶՈՒՄԸ

Մըմականխատ ծործորէն դուրս հլած էր,
Ոգի մը լուռ, լուսնի լոյսո՛վը հագուած,
Իր աչերէն ցոլան ցոյտեն բիւր կայծեր.
Ըսաուեր, Էրազ բըղխեն ջահերն, ո՛վ Աստուած.
Հո՛ն հիւ կուգայ հեչտին Ոգին անձկայրեաց,
Բնութեան խորհուրդն ունի չըքնաղ գանկին տակ։

մը, Ֆր-ըդ երգ մը, որ անգլիական երգերուն կորովն ու ծռիչքը ունենայ։» Ինչպէս է վեցեակով երկնած վսեմ գեղօնը «ՎԱՁՐԱԳ ՈՐՍՈՐԴԸ»։

Գերման գեղօնը անգլիականին հարազատ որդին է. բայց միաժամանակ Պօնէ–Մորի չի մոռնար դիտել տալ թէ՝ գերման liedները գեղօնին հողը պատրաստած էին արդէն. վասն զի գերման լէտն ալ նո՛յն զգացման ժողովրդական արտայայտութիւնն էր։ Պօնէ–Մորի հիւսիսի այլազան ժողովուրդներու երգերը հետազօտելով ի վեր կը հանէ Պիւրկէրեան գեղօնի ոգին, որ Սկովտիոյ, Կալլէսի, Բրիտանիոյ, Տանըմարքայի եւ նոյն իսկ Իսլանտիոյ շինականներու երգերուն սառն տխրութիւնը կը բնորոշէ. մինչ հարաւի որդիները անոնց պէս երկար ձմեռներու տխուր բնութիւն մը չունենալով՝ բնական է թէ՝ չպիտի յօժարէին Պիւրկէրեան հրաշալի, այլ անհունապէս տխուր դիւցազներգութիւն մը կամ որ նոյն է գեղօն մը երկնել։

Խոր տարրերուն, երեւոյթներն անյատակ,
Դիւթեն իր սիրտն, ուր՝ զգացմունք թաւալին,
Խոկի, յոյզի, խէալի են քանդակ.
Իբր հեչտ ծովու ծաւի, ծըփին թաւ ալին։

Սարաւանդէ մը լուռ Ոգին թըռաւ վեր.
Ուր՝ են լուսնին դեղձան մազերն կոհակուած,
Սիրով արբշիռ սիրտերու պէս կարեվէր,
Պուրակներու մէջ ցոլար Գեղն՝ միակ Աստուած,
Աներեւոյթ զօրութիւններ իբրեւ կայծ,
Վար կը սահին արփիներէն անյատակ,
Անմռունչ տարրեր չեն դողար մեծ Մոգին տակ,
Ոգին ապչած դիտէ զանոնք ու հալի,
Որ չահերէն երկնուած կ'երգեն Սէրն հրիտակ,
Իբր հեչտ ծովու ծաւի, ծըփին թաւ ալի։

Լռութեան ծոց ոգին նետուց յուզումներ,
Ծով, լեռ, անտառ Սիրտերու պէս ա՛լ դիւթուած,
Գերին դարձան Ոգւոյն, որ երգ չա՞տ ունէր,
Բոլոր տարրեր եղան հնազանդ ձոյլ քերթուած։
Ամէն բոյսէ երգ կ'ընձիւղէր, ո՛վ Աստուած,
Հրաւալից էր մարմնառած լուսնի տակ.
Մեղոյշ չահերն լողան ծովուն մէջ յըստակ.
Ուր՝ հեչտ Ոգին իր բըժժանքներ երգով լի,
Ծոյց տար Լուսնին, որ էր սիրոյ հրեշտակ.
Իբր հեչտ ծովու ծաւի ծըփին թաւ ալի։

Վերէն լոյսերն, վարէն լեռ, ծով կ'երգին դեռ,
Կախարդ Ոգւոյն հիւսած երգերն զերդ թիթեռ.
ՆԵՐՇՆՁՈՒՄՆ էր այդ լուռ Ոգին անձկալի,
Որ այժմ բնութեան մէջ խըրեցաւ զերդ ըստուեր,
Իբր հեչտ ծովու ծաւի ծըփին թաւ ալի։

ՄԻԹՐԱ.

ԲԱՐԵԿԱՄԻՍ ՀՈՂԱԿՈՑՏԻՆ ՎՐԱՑ

Իմ Բարեկամս նոճերուն տակ,
Ա՛լ չի տեսներ կեանքի Հրեշտակ։

Իր գարուններն հոս թաղուեցան,
Վերածնութեան Ցոյն տըւաւ խոյս,
Դէպի սեւ գոգն ունայնութեան..
Ինծի հրիտակ թողլով սո՛ւտ Ցոյս.
Արցունքներէս խօսի ուցայց,
Կոծի գըլուխս վիշտերու ծոց,
Ուր՝ պարարեմ վըշտիս ժանտ բոց,
Եղո՞ւկ ոտքիս տակ է գամբան...,

Իմ Բարեկամս նոճերուն տակ,
Ա՛լ չի տեսներ կեանքի Հրեշտակ։

Դալարիքին ներքեւ իր կեանք,
Ոսկրակոյտի է փոխարկուած,
Հողով լեցուն է իր լա՜յն Գանկ,
Հոն ալ չկայ վըսեմ քերթուած.
Ես կը լըսեմ գերեզմանէն,
Ուր Ծաղիկներ իբր ըզձանոյշ,
Ինձ մըրմընջին ձայնով անոյշ,
—Վըշտիս Մըռայլն է որ մանեն։

Իմ Բարեկամս նոճերուն տակ,
Ա՛լ չի տեսներ կեանքի Հրեշտակ։

Ծորին ցօղեր խոտերու վրայ,
Գեղերփնեն վիշտս իմ յարաճուն,
Սիրտ եւ ողեան քնարս թըրթռայ,
Չի մտերիմս այժմ է աճիւն...

Խոր հըծծիւններէ նոճերէն գան.
Իբր սառեալ սիր՛ս սէր երգեր,
Ձոր Բարեկամս երբեմն կ՛երգէր...
Եղե՛ւկ սիրաս էր, որ լար ա՛յնքան։

Իմ Բարեկամս նոճերուն տակ,
Ա՛լ չի տեսներ կեանքի Հրեշտակ։

Ըսէ՛, ֆերթող, թէ զիս տեսնե՞ս,
Սէս նոճերուն հովանւոյն տակ,
Չի Ցուչերդ զիս հանուն քունէս,
Ու բերուն հոս՝ Մա՛յլ անյաւակ,
Այսպէ՞ս կ՛անցնին բոլոր յոյսեր,
Ցոյսն ալ ահիւն դառնայ, Աստուա՛ծ...,
Բայց գարուն է կեանքն է դիւթուած,
Կ՛երգէ ընկերս, վիհէն անոէր։

Իմ Բարեկամս նոճերուն տակ,
Ա՛լ չի տեսներ կեանքի Հրեշտակ։

Մեր հէք մայրեր, մեզ ուսուցին,
Թէ ա՛յս փոխին տակ կը բացուի
Դրախտին տունն մեզ առանձին,
Ո՞ւր է այդ դառն Ցոյն մահացուի։
Շուրջս կը նայիմ, զիս կը ծաղրեն...
Բոյս ու ծաղիկ, թըռչուն, ամպեր...
«Անդըրշիրմէն չըկա՛յ բանըեր,
Մի՛ խընդրեր լոյս կեանքի Ծաղրէն։»

Իմ Բարեկամս նոճերուն տակ,
Ա՛լ չի տեսներ կեանքի Հրեշտակ։

ՄԻԹՐԱ.

Կրկներգ (Rondeau) երկու տուներով և 13 տողերէ կազմուած ֆրանսական տաղ մըն է, որ զուգեակ յանգերու վրայ կը կերտուի. այսպէս ութեակ տողերուն Ա. տողը Բ, ե, Զ և է տողերուն հետ կը յանգի ներդաշնակօրէն, իսկ Գ, Դ և Ը տողերն ալ իրարու հետ կը յանգին նոյն յանգերով, բայց առաջին տողի առաջին բառը ութեակ մը վերջը պէտք է կրկնել, նմանապէս երկրորդ տան հնգեակին վերջն ալ։

ԿՐԿՆԵՐԳ

Պարզութիւնն լինէ ուսոյց բարդ,
Դարերու խոր բարդիւքարդ,
Հովուուհի մ՛եմ հոլանի,
Հեշտ, արագոտն պարմանի,
Որուն գեղն է միակ զարդ։
Աղբերակն է հայլիս հարթ,
Այտիս բոսորն իմ միակ վարդ։
Երկինք, սիրոյս՝ Հովանի,
Պարզութի՛ւն։

Երկինքին տակ լազուարթ,
Պարեմ, ժըպտիմ հեշտ, զըւարթ,
Ֆըրանսուհւոյն գեղանի,
Սէրն սըրտիս մէջ զեղանի,
Ռօնսօ կոչուիմ, սիրեմ արդ՝
Պարզութի՛ւն։

ՄԻԹՐԱ.

ՌՈՆՏՕ

ՆԱՒԱԿԷՆ

Նաւակէն՝ թէ՛ւ առած ածիւն
Սէրըս ճախրէր՝ անմա՛հ թըռչուն,
Դալար կեանքի ալիքին պէս,
երկնակապոյտ ժըպտէր այնպէս։
Սիրտս՝ երկինքին հարցնէր «ինչուն».
Եսէս բըխի յար իմ ողջոյն,
Արփիի Ծով մը յարաճուն,
Կ'օծուիմ սէրով, կաւս՝ հեչտ ափէս.
Նաւակէն։

Խորհըրդածեմ ժայռէն «ինչուն».
Սահին ամպերն միատիկ թըռչուն,
Տանին վիշտերս՝ խօլ, սեւ այնպէս,
Ուր չոգիանան՝ կոհակի պէս,
Կեանքն ու Սէր լուրթ, չառաչուն
Նաւակէն։

ՄԻԹՐԱ

Ութհակր (Triolet) ոտքը տողերէ կազմուած ոտանաւոր մըն է, որ խառն յանգուած մը ունի. այսպէս Ա.=Գ=Դ=Ե=Է տողերը միեւնոյն յանգուածն ունին, իսկ Բ=Զ=Ը իւրաքանչիւր հետ կը յանգին և թէ՛ Ա. տողը Դ, և Է տողերուն մէջ կը կրկնուի. իսկ Բ տողը Ը տողը կը լրացնէ։

ԹՐԻՕԼԷ

ԿԵՐԹՈՒԱԾՍ

Աղուոր Մանկիկ մ'է նըստած,
Կանթեղիս մօտ հըրագէս,
Մաւի աչերն են միշտ թաց,
Աղուոր Մանկիկ մ'է նըստած,
Զըքնա՞ղ պատկեր, վեհմ քերթուած,
Ունի յոյզեր իմ վարդգէս,
Աղուոր Մանկիկ մ'է նըստած,
Կանթեղիս մօտ հըրագէս։

ՄԻԹՐԱ

ԾԼԱՏԸ

Ծըլա՛տ, հոգի չունիս դուն,
Ըստրուկն ես միշտ լուսային,
Ընչաքաղց սիրտ եւանդուն,
Ծըլա՛տ, հոգի չունիս դուն.
Թէ կարենաս ի՛ժ արթուն,
Փոխուիս ոսկւոյ գժոխային,
Ծըլա՛տ, հոգի չունիս դուն,
Ըստրուկն ես միշտ լուսային։

ՄԻԹՐԱ

ԲՆՈՒԹԵԱՆ ԼԵԶՈՒՆ

1.

Ինչո՛ւ համար տարբերէն սիրտս կ'ազդուի միշտ,
Արդեօ՛ք ներքին աստուածային կա՞պ մը կայ,
Մարդը զոդող բընութեան հետ վեհ, անվիշտ,
Ինչո՞ւ համար տարբերէն սիրտս կ'ազդուի միշտ,

Վսեմ լեզու մ՚ունին տարրերն սա՛ հրսկայ,
Ես այդ լեզուն տենչամ սորվիլ, մոռցած վիշտ,
Այբուբենն այն զոր ինձ ուսոյց Սեր նաժիշտ,
Արդեօք ներքին աստուածային կա՞պ մը կայ։

2.

Դեռ քերական կը կարդամ ես մանուկ մ՚եմ,
Այդ Սըրբազան Լեզուին հանդէպ խո՛ր, անհուն,
Լայնէջ ծովեր են մատեաններն լեզուին վսեմ,
Դեռ քերական կը կարդամ ես մանուկ մ՚եմ,
Իմ մանկութեանս փախչէի գիրկ տարրերուն,
Թողլով դպրոցն, ուր Ծեծն սպասէր ժանտ, դըժխեմ։
Բայց արո՞ւ հոգ դաշտն էր Դպրոցս ու եդեմ,
Այդ Սըրբազան Լեզուին հանդէպ խո՛ր, անհուն։

3.

Անհո՛ւն Լեզու, հրաշալիքի բանալի,
Ջահերն համայն են Գրադարան հոյակապ,
Թըռչին իղձերս հոլաթև հո՛ն անձկալի,
Անհո՛ւն Լեզու, հրաշալիքի բանալի,
Իցի՛ թէ հոն կանչէին զիս գաղտ, ըշտապ,
Ուսանելու ծարաւով սիրոս կը հալի,
Օ՛ն, թեւ տուէք ինձ, թեւ սիրայրեաց հաւիտալի,
Ջահերն համայն են Գրադարան հոյակապ։

4.

Ջի՛ն կանչեր հոն, բայց ներչընչեն հեռուէն,
Հըրաշալիք, գեղեցկութիւն, ամէն կողմ,
Եղո՛ւկ... հեռուն ինկած կ՚այրուինք տենչերէն,
Ջի՛ն կանչեր հոն, բայց ներչընչեն հեռուէն,
Գիտեմ թ՚իղձերս պիտի անցնին իրը բուռն հողմ,
Ո՛չ ովկեան, ո՛չ լեռ զանոնք կը սարսռեն,
Քանի որ Հոգն պիտի կուլ տայ մէ՛կ օրէն,
Հըրաշալի՛ք, գեղեցկութիւն, ամէն կողմ...

ՄԻԹՐԱ.

Հարսնեզը (Epithalame) Հարսնիքի մը առիթով բանահիւսուած երգ մըն է, որ երկու անջատ մասեր կը պարունակէ. Ա.— Գովեստ՝ որ ամոլներուն կ՚ուղղուի, և Բ.— Բարեմաղթանք անոնց երջանկութեան համար։ Այս ալ հին ատեն եղանակի կ՚առնուէր։

ՀԱՐՍՆԵՐԳ

ՇՆՈՐՀԱՒՈՐԱԿԱՆ

ԻՄ ՄՏԵՐԻՄ ՍՈՒՐԱԿԻՍ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻԻ

Հիմէ՛ն, իմի՛ր Դըրախտէն,
Սըփռէ՛ սուրբ սէրդ այս տան մէջ,
Թող ամոլներն «Սէ՛ր» ուխտեն
Թեւերուդ տակ, լո՛յս անշէջ.
Հիմէ՛ն, իմի՛ր Դըրախտէն,
Սըփռէ՛ սուրբ սէրդ այս տան մէջ։

Իցի՛ թէ Դրախտն վերածնէր,
Գրկախառնմամբ սըրտերուն,
Երանութիւնն չէ՛ հեռուն,
Ջեր մէջ է ան, Սմոլնե՛ր,
Ներդաշնակ սէրն է Թըրթռուն,
Հեռ կոչուած Դժոխքն ամուլ էր,
Երբ Սէր երկինքն էր բեզուն։

Հիմէ՛ն, իմի՛ր Դըրախտէն,
Սըփռէ՛ սուրբ սէրդ այս տան մէջ,
Թո՛ղ ա՛մոլներն «Սէ՛ր» ուխտեն
Թեւերուդ տակ լո՛յս անշէջ.
Հիմէ՛ն, իմի՛ր Դըրախտէն,
Սըփռէ՛ սո՛ւրբ սէրդ այս տան մէջ։

ՄԻԹՐԱ.

Տապանագիրը* (épitaphe) *չիրիմներու վրայ եղած արձանագրանն է, ուր՝ հանգուցեալին կեանքին դէպ-ուառները, ծննդեան և մահուան թուականը, սեղմ ու իմաստալից տողերով կը քանդակուին։*

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

ՓԵՐԹՈՂ

Ատ հանգչի մարմին Պետրոսի Դուրեան,
Որ քըսանամեայ էջ ի գերեզման,
Երկաթագործի սա ծընաւ որդի,
Բանաստեղծ թըռեաւ ի կենաց աստի,
Ի տարաժամ Ցուն[ե]վար քսանի,
Հազար ութ հարիւր հօթանասուներկի,
Աւրեւըն իւր էր դեռ առաւօտին,
Օրհասին սեաւ ամպք ըզնա ծածկեցին։
Մահ նորա բնաւից իւրոց սիրելեաց,
Սուգ անմխիթար և կըսկիծ էած։
Վըշտըմբեր կենաց իւրոց սոսկ վըկայ,
Կըճեայ մահարձանս աւասիկ ատ կայ։

Ծնեալ 1852

Որն անդունդ մը կարծես
Այստեղ, որն ալ բարձունք մը,
Մէկը ծաղիկ մը դրաւ
Միւսն ալ անխօս արցունք մը։

Ու այդ երկուքը գալար
Թող պահեն այդ հողը ուր՝
Ծաղիկ հասակի մը հետ
Կը հանգչի կեանք մը մաքուր։

1867—1893

---

* Ծն. Epi=վրայ, taphos=տապան։

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ

ՎԱՂԱՄԵՌԻԿ ՄԱՆԿԱՆ

Ի գրկաց գիրգ գորովոց թռեաւ, հրեշտակդ անմեղուկ,
Անչաղաս ի յերկրէս պահեալ զոտկունսըդ փափուկ,
Ի դառըն բաժակէ կենաց մխայն զանուշակ,
Մայրենի կաթին առեալ և գդուանացն զճաշակ,
Հանգի՛ր աստ՝ զերդ յօրրոցիդ, քեզ երանի՛, ո՛վ մանկիկ,
Ոչ ծանեար զարտասուս զոր մեզ հեղուլ տաս այժմիկ։

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ

1902

ԾՆԵԱԼ 1 ՅՈՒՆՎԱՐ, 31 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻՆ ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ

Ատ հանգչի տարին հազար ինն հարիւր
Երկու։ Ըսպառած՝ թէեւ ինքնակ հիւր.
Սա իր նախորդին նըման մըտադիւր.
Տըւաւ մեզ յոյսեր ու պատրանքներ բիւր...
Թանկագին խոհե՛ր ալ անչահ ու թիւր...
Անդարձ օրերու այս ցամաք աղբիւր
Արդարեւ կ'արժէր մահարձան պորփիւր,
Անցեալն ընդունի անոյշ հոգին իւր։

ԱԼՓԱՍԼԱՆ

Վերնագիրը (Epigraphe) չէնքի մը, յիշատակարանի մը, կիսարձանի մը ու կենդանագրի մը վրայ գրուած արձանագրութիւն մըն է։

Կենդանագիրս նուիրեմ քե՛զ,
Պահէ՛ զայն ծոցդ սըրտիդ մօտ.
Թերեւս պատմէ սէրս հըրակէզ
Մի՛ համբուրեր, կըզգայ ամօթ։

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

Ա Ր Ջ Ա Կ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԱՐՋԱԿ

ԱՐՋԱԿՆ ՈՒ ԻՐ ԲՈԼՈՐ ՍԵՌԵՐԸ

Ա. ԳԼՈՒԽ

ԱՐՋԱԿԸ.— Մարդուս խօսակցութեան բնական ձևն է ան, որ նախ սկսաւ քանդակուիլ մեհենադրուշմ ու բեւեռագիր արձանագրութեանց մէջ, ուր՝ դեռ այսօր կանգուն կը մնայ վաղեմի Արձակը։ Սակայն այս արձանագրական սաղմնային շրջանը, փիւնիկեցիներու յաւիտենական գիւտին շնորհիւ սկսաւ յեղաշրջուիլ, վասն զի քաղաքակրթութեան ընդունակ ժողովուրդները Փիւնիկեան գիրերուն վրայ ձեւելով նոր նշանագրեր՝ անոնցմով սկսան արձանագրել իրենց հաշիւները, թագաւորներն գրուշմեցին իրենց յաղթութիւնները. լակ ուսուցիասէր մարդիկ ալ միջամուխ եղան իրենց աւանդութիւնները, տեսածն ու զգացած

յոյզերը գրի առնելու։ Այսպէս՝ հին Արձակը բնաշրջման (évolution) օրէնքով դարերու հոլովման մէջ ծնող՝ մեծ խորհողներու չնորհիւ, ճշմարիտ կամ բո՛ւն գրական Արձակը լուս աշխարհ եկաւ։ Աւելորդ չպիտի թուի ըսել թէ՝ Արձակը գրական նրբութեան հասնող դարերու ծնունդ Ոսանաւորէն՝ չատ հին ու բնական է, քանի որ մարդը իր մտայլ ծագման վայրկեանէն խօսեցաւ արձակ, որով կը խօսի ու կը գրէ համօրէն աշխարհ, որ բեղմնաւորեց զայն գաղափարներու, զգացումներու նորանոր արտայայտութիւններով, որոնցմէ ծնունդ առին հետեւեալ ԱՐՁԱԿ ՍԵՌԵՐԸ, որոնք մարդկային մտքի յաջորդական յայտնութիւններն են։

Արձակ սեռերուն գլխաւորներն են.

1. — Ատենական Սեռ (le genre oratoire)
2. — Վարդապետական Սեռ (le genre didactique)
3. — Պատմական սեռ (le genre narratif)
4. — Նկարագրական Սեռ (le genre descriptif)
5. — Վիպական Սեռ (le genre romanesque)
6. — Մանկավարժական Սեռ (le genre pédagogique)
7. — Նամակագրական Սեռ (le genre épistolaire)։

1.— ԱՏԵՆԱԿԱՆ ՍԵՌ

ԱՏԵՆԱԿԱՆ ՍԵՌԸ ատենախօսելու արուեստն է, որով ատենախօսը կրօնական, գիտական, գրական, դեզարուեստական և կամ քաղաքական ճշմարտութիւններ հրապարակաւ կը պարզէ։ Ատենական սեռն ալ կը ճիւղաւորուի այսպէս.—

Կրօնական պերճախօսութիւն (Eloquence Sacrée)
Քաղաքական պերճախօսութ. (Eloquence politique)
Զինուորական պերճախօսութ. (Eloquence militaire)
Դատական պերճախօսութիւն (Eloquence judiciaire)
Ակադեմական պերճախօսութիւն (Eloquence académique)։

Կրօնական պերճախօսութիւնը.— Քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ ծնաւ Առաքելական Դարուն (Ա. դար), ուր՝ անդրանիկ եկեղեցւոյն Աշխարհամատրան մէջ (=Վերնատուն) առաքեալները Աստուածանի բարոյական ճշմարտութիւնները հաւատացեալ եղբայրներուն կը քարոզէին իրենց Միած Վարդապետին հետեւողութեամբ։ Պետրոս, Յակոբոս և Յովհաննէս առաքեալներու Կաթողիկեայց հակիրճ թուղթերը, մանաւանդ Գործք Առաքելոցը, Պօղոս Առաքեալի թուղթերը Սրբազան Գրականութեան մը առաջին հիմնաքարերը եղան։ Առաւելապէս Պօղոս գրագէտ Առաքեալին բազմիմաստ թուղթերը, որոնք ապագայ եկեղեցական հայրերու ներշնչեցին Քրիստոնեական իմաստասիրական Գրականութեան մը պէտքը, որ հաւատացեալներու յարաճուն հոսանքին բարոյական անկումը

կամ հեթանոսութեան գիրկ գահավիժումը պիտի արգիլէր։ Տարսոնեան փոդին ձայնը Աւետարանի ոգիին հետ ձուլած էր Հելլէն Գրականութեան գեղանուրբ ճաշակը, զոր գրկաբաց ընդունեցին եկեղեցւոյ հայրերը։ Այս ներշնչումով խօսեցաւ մեր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ (247)։ Ցունաց մէջ խօսեցան և գրեցին Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացի (296—373), որ հակառակ իր խմաստասիրական ու դիցաբանական խոր հմտութեան՝ խոպառ կը մերժէր Հեթանոսական ճոխ Գրականութիւնը։ Ս. Գրիգոր Նազիանզացի (Կապադովկիա) (328—380), Կեսարիա կապադովկիացի Ս. Բարսեղ (329—379) Սիրահարն հին գրականութեան, «հեթանոս հեղինակներու ընթերցման մասին» գրած համառօտ գրութեամբ իր հիացումը յայտնելէ վերջ՝ կը պատուիրէ ողջամտօրէն ուսումնասիրել զանոնք, և իր Գլուխ Գործոցն է «Ճառ յաղագս վեցօրեայ արարչագործութեան» կամ «Վեցօրէից»ը։ Նշանաւոր է նաև՝ անոր եղբայրը՝ Գրիգոր Նիւսացի իր «Դամբանականներ»ով և «Ներբողեաններ»ով։ Այսպէս քրիստոնէական եկեղեցւոյ բեղմնաւոր Դարագլուխը՝ քրիստոնէական գրականութեան Ոսկեդարն եղաւ, այն է Զորրորդ կամ Ցաղթական Դարը, որուն հրաշալի Ներկայացուցիչն է Ս. Յովհան Անտիոքացի (347—407) որ իր պերճախօսութեան պատճառաւ ոսկեբերան (chrysostome) կոչուեցաւ, սա 388ին Կ. Պոլսոյ պատրիարքական աթոռը բարձրանալով՝ խաղաղեցուց խլրտումները, և մխիթարեց ողողումներէ ու երկրաշարժներէ սարսափահար ժողովուրդը։ Ոսկեբերան հայրապետի գլուխ գործոցն է «Ճառ Ցաղագս Եւտրոպեայ»։ Հայ Ոսկեդարու թարգմանիչները թարգմանեցին Ոսկեբերանի բոլոր ճառերը, նո՛յն իսկ բնա-

գիրը գերազանցելու աստիճան գեղեցիկ լեզուով մը, որ աւելի եղնիկ կողբացիին կը վերագրուի։ Իբրեւ քերթող նշանաւոր են շարականաստեղծ Եփրեմ Ասորին (313—378) եւ Պաղեմայիսի եպիսկոպոս Սիճեսիոս, որուն «Հոգեւոր Երգերը» կարեւոր տեղ մը կը գրաւեն կրօնական բանաստեղծութեան մէջ։ Լատին եկեղեցւոյ մէջ հռչակաւոր են Օգոստինոս (354—430) Հիպպոնիոյ (Ափրիկէ) աստուածաբան և իմաստասէր եպիսկոպոսը, որուն Գլուխ Գործոցն «Քաղաք Աստուծոյ»ն. Տերտուղիանոս (160—240) կարկեդոնի խստակրօն վարդապետը, որուն գործերն են «Ճառ զՀոգւոյ» «Ճառ գՄկրտութենէ» և. ին. իսկ մեր մէջ ոսկեղէն լեզուով թարգմանեցին ու խօսեցան Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպ, եղնիկ և բոլոր երէց թարգմանիչները, որոնց օրինակին հետեւեցան գաղափարի տեսակէտով կրտսեր թարգմանիչներն ու անոնց ժառանգորդ Հայ Հոգեւորականները, որոնցմէ կը պահանջուի ուղղափառ գրականութիւն մը։

Կրօնական պերճախօսութիւնն ալ կը բաժնուի երկուքի.

Ա. Քարոզ և Բ. Դամբանական։

Քարոզը քրիստոնեայ հօտին կը բացատրէ Աւետարանի բարոյական ու աստուածաբանական բոլոր ճշմարտութիւնները եւ զանոնք պատմականօրէն հաստատող Ս. Գիրքը վկայութեան կը կոչուի. իսկ վառ գոյներով կը պատկերացնէ սրբոց վարքը, հոգեշահ բարոյական մը հետեւցնելով անկէ։

Դամբանականը արժանաւոր անձի մը մահուան վրայ խօսուած կամ գրուած ա՛յն ճառն է, որով աշխարհիկ կամ կրօնական դամբանախօսը մեռնողին ընկերային գիրքը, գործունէութիւնը, բարոյական արժանիքն

ու սիրելիներուն վիշտը գաղափարներու և զգացումներու սուր հայեցողութեամբ չհետևելով կը մխիթարէ։ Դիտելի է որ դամբանականը նախաքրիստոնէական դարերու ծնունդ մըն է։ Հին ժամանակ Եգիպտոսի մէջ քուրմերն ալ փարաւոններու մահուանէն վերջ կը կարդային դամբանական մը, ուր մեռեալին բարոյական արժանիքը կամ գործունէութիւնը մատնանիշ կ'ըլլար բարեպաշտ ժողովուրդին ներկայութեանը։ Հին Յոյներուն քերթողներն ու տրիբուններն ալ մեռնողներուն վրայ դամբանականներ կը խօսէին, ինչպէս է Պերիկլէսի խօսած դամբանականը ի յիշատակ Սամոսի մէջ մեռնողներուն (441 Ն. Ք.)։ Հռոմէական պատմութենէն ծանօթ է մեզի Վաղերիոս Պուբլիկոլայի դամբանականը՝ Բրուտոսի վրայ, Ցուլիոս Կեսարինը՝ իր հօրաքրոջ Ցուլիայի և կնոջը Կուռնելիայի վրայ, որոնք մեզի հասած չեն. իսկ Վիրգիլիոսի եղերերգը՝ Օգոստոս կայսեր քեռորդին կզդիտոս Մարկեղոսի վրայ. երբ Վիրգիլիոս Օգոստոսի եւ Մարկեղոսի մօր՝ Ոկտաւիայի ներկայութեանը կարգաց ճշմարիտ բանաստեղծի յատուկ չեշտով մը.

Ո՛վ հեf մանկիկ, դու գխիսս բախիճ քե զհարկաւ
Այսպես ի բաց դու Մարկեղոս լիցիս բնաւ *

Այս տողերը լացուցին ինքնակալը ու Պատանիին մայրը՝ Ոկտաւիա։

Իսկ Քրիստոնէական շրջանի մէջ նշանաւոր են Գրիգոր Նազիանզացիի Դամբանականները իր եղբօրը ու մօրը վրայ, Ս. Ամբրոսիոսի դամբանականը՝ Թէոդոս կայսեր վրայ եւն.։ Բայց Գաղիոյ մէջ գագաթնակէտին կը հասնի ան՝ Պօսիւէի ձեռքով, որուն գլուխ գործոցն է Անգլիոյ Հաներիէդայի վրայ գրած դամբանականը։ Մեր աչխարհիկ Գրականութեան մէջ յիշատակելի են Ներսէս Վարժապետեանի դամբանականները Ճէզայիրլեան Մկրտիչ Ամիրայի և Շահնազարեան Կարապետ Վարդապետի վրայ, Գ. Օտեանի Մեծ բժիշկի յիշատակին ուղղած «Ո՛վ իմ բարեկամ»ը և արդի խմաստասէր Պաորիարքի դամբանականները, որոնց նշանաւորներն են Տիկ. Նալլը Վահանի և Հ. Կղեմես Սիպիլեանի, Ուենճեան էֆ.ի և Ռ. Պէրպէրեանի վրայ խօսածներըը, որոնցմէ առաջին երկուքը գրուած ալ են։

Քաղաքական պերճախօսութիւնը պետական գործերու վրայ ճառող սեռ մըն է, որ առաջին անգամ Ցունական Ակոռայի մէջ ի հանդէս կուգայ և յետոյ Հռոմէական Փորոնին։ Այս սեռը իր ծայրակէտին հասցուցին հռետորացի դիւանագէտները պետական դահլիճներու մէջ, և անով իրենց աչխարհավարութեան չահերը պաչտպանեցին հռուատես ուսումնասիրութիւններով։ Գլխաւորապէս Անգլիոյ Parlementի մէջ հռչակաւոր եղան Փիթ, Ֆօքս, Կլատսթընն եւն.։ Գերմանիոյ Reichstagին մէջ Պիզմարք, իսկ Ֆրանսական դահլիճին մէջ նշանաւոր հանդիսացան Թիէր, Կիզօ, և մանաւանդ Կամպէթթա, եւայլն։

Զինուորական պերճախօսութիւնը ծնաւ բանակներու մէջ, ուր՝ հին ժամանակ Յոյն ու Հռոմայեցի զօրապետներ իրենց զինուորները խրախուսելու համար կը խօսէին։ Իսկ Եւրոպայի մէջ տիեզերահռչակ վարպետն է Ն. Պոնապարթ։

Դատական պերճախօսութիւնը դատարաններու մէջ

* Տես ենէականի Գիրք Զ. տող 1300։ — Քանդվեց տողերէն իւրաքանչիւրին մէկ սեստեր, որ կ'ընէ 32,500 գաղիական ոսկի, ինքնակալը հրամայեց տալ բանաստեղծին։

գործադրուած սեռն է, որով պարտք և իրաւունք կը պաշտպանուին իրաւաբանութեան պարզած օրէնքներով։ Այս սեռը կը բաժնուի երբեակ ճիւղերու խաղաթային, առեւտրական ու եղեռնային դատեր։ Հին ազգերու մէջ պէտք է փնտռել այս օգտակար սեռին արմատը, զոր յունական պատմութիւնը ճարտասանութեան հայր Դիմոսթենէսի (385—322 Ն. Ք.) Փիլիպեաններով, Ոլինթեաններով կը նուիրագործէ. իսկ Հռոմ իր անվիճելի կիկերոնի (106—43 Ն. Ք.) Փիլիպեաճով և Յունաբուզանդական գրականութեան մէջ՝ Յուստինիանոսի օրինագիրով։ Դատական հանճարեղ պերճախօսներ արդի եւրոպական դատարաններու մէջ ալ փայլած են։ Մեր մէջ նշանաւոր տեղ մը կը գրաւեն հանգուցեալ Աղեքսանդր Մէրլէմգուլի, և գրագէտ կարապետ Ստեփանեան, Տիգրան Եուսուֆեան, Թընկլը Սիմոն և Գրիգոր Զօհրապ էֆէնտիները. իսկ իբրեւ խորհրդատու հմուտ անուանի են հանգուցեալ Յարութիւն էֆ. Մէրլէմգուլի և կեդր. վարժարանի ուսուցիչ և Ուսումն. Խորհրդոյ անդամ Հրանտ էֆ. Ասատուր։

Ակադեմական պերճախօսութիւնը ակադեմիայի կամ կաճառի գիտնական ընկերութեանց և լսարաններու յատուկ բեմասացութիւն մըն է, որուն առաջին մղումը տուողներն եղան Յունաստանի մէջ վիճող ու խաբող Սոփեստ անուն հռետորները։ Իսկ Ֆրանսայի մէջ այս սեռին նուիրագործումն եղաւ ակադեմիան, զոր հիմնեց Ռիշլիէօ (1635)։ Յետոյ մեծ մարդիկ Անգլիոյ, Գերմանիոյ և Ֆրանսայի(*) մէջ մասնաւոր ա-

(*) Այսօր հնգեակ կամ վեցեակ ակադեմիաները կան.—
Ա.— Ֆրանսական ակադեմիան 40 անդամներով

կադեմիաները ալ բացին։ Նկատելի է որ այս սեռն ալ վեցեակ ստորաբաժանումներ ունի։

Ա.— Ընդունելութեան ճառեր (Discours de reception).— Գիտական կաճառի մը մէջ ընդունուող անդամի մը ընդունելութեան ճառն է, ուր աւագ կաճառպրի մը կողմէ կը յիշատակուին հանգուցեալ կաճառպրին հեղինակութիւններն ու գործունէութիւնը դրուատական ոճով մը։

Բ.— Գիտական, գրական կամ բանասիրական մրցանակներ.— Գիտական ու գրական մրցումներու տեղեկագիրներն են, որոնք մրցանակի արժանացող գիրքերը հրապարակելու առթիւ կը կարդացուին։ Այս ճճնական սեռը մեր մէջ ալ նուիրագործուած է Իզմիրլեանցի կտակով։

Գ.— Հանդիսախօսութիւններ եւ շնորհաւորութիւններ (Harangues et compliments).— Մեծ անձնաւորութեան մը մէկ հանդիսաւոր օրը շնորհաւորելու և կամ անոր վիշտը ամոքելու համար խօսուած ճառեր են, որոնց մէջ պէտք է դասել դպրոցական մրցանակաբաշխութեանց առթիւ, ընթացաւարտներու ուղղուած յորդորականները. մեր մէջ նշանաւոր են Ռ. Պէրպէրեանի «Դաստիարակի մը խօսքերը»*։

Դ.— Դրական, գիտական եւ արուեստագիտական

Բ.— Գեղեցիկ դպրութեանց ակադեմիան 40 անդամներով
Գ.— Գիտութեանց ակադեմիան 60 անդամներով
Դ.— Գեղարուեստից ակադեմիան 40 անդամներով
Ե.— Քաղաքական եւ բարոյական գիտութեանց ակադեմիան 40 անդամներով
Զ.— Բժշկական ակադեմիա
Իսկ ամբողջութիւնը կը կազմէ Institutն=կաճառը կամ անմահներուն Երախանը։

* Այս սեռին կը պատկանին նաեւ՝ Օրմանեան Ս. Պատրիարք Հօր անգիր բազմաթիւ քանախօսութիւնները։

ճառերը կը խօսուին, գրական, գիտական, աշխարհաբրական, պատմական, բանասիրական, լեզուաբանական նորանոր յայտնութիւններու առթիւ, իբրեւ հրապարակային գովեստ հեղինակներու անխոնջ տքնութեանց: Մեր մէջ այս օրինակ ճառախօսութիւնները բազմաթիւ են, ինչպէս Տ.քթ. Շիշմանեանի, Պէրպէրեանի ու Տէմիրճիպաշեանի տպուած ու արտասանած ճառերը ևն. որոնք ճոռոմաբանական (emphatique) սեռին կը պատկանին քան ճշմարիտ և կամ գրական քննադատութեան, որուն մեր եկեղեցական ճշմարիտ ներկայացուցիչն է կրօնական մեծ բանաստեղծ Եղիշէ եպիսկ. Դուրեան:

2. ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ՍԵՌ

Վարդապետական սեռը ճշմարտութիւններ ուսուցանելու տեսական դրութիւնն է, որ իսկապէս կը բովանդակէ գրականութիւն, իմաստասիրութիւն, բնազանցութիւն(Métaphysique) իրաւագիտութիւն, բարոյագիտութիւն, քաղաքական գիտութիւն և գեղարուեստական ուսումնասիրութիւններ: Սոյն համապարփակ սեռը ամէնէն բազմաճղի ու յարաճուն դրութիւնն է, մարդկային մտքի բոլոր արտադրութիւնները միահաղոյն ընդգրկող. վասն զի միտքը ճշմարիտ դիտողութեամբ(observation)ինչ որ կը կորզէ բնութեան ծոցէն, այս աճիուն սեռին կը պատկանի: Ստուգիւ վարդապետական գրուածքներ են, այն ուսումնասիրութիւնները, որոնք գիտական ու գեղարուեստական սկզբունքներ ի վեր կը հանեն փորձառական իմաստասիրութեամբ: Սոյնօրինակ գրուածքներ են, Արիստոտէլի ճարտասանութիւնը, և մեր աշխարհիկ դպրութեան մէջ բեղմնաւորուած ճարտասանութիւնները: Առաւել կամ նուազ վարդապետական են նաև՝ քննական գրուածքներ, բարոյական տրամախօսութիւններ, եւրոպական իմաստասիրութեան մէջ յաճախադէպ փորձեր (essais), նկարագիրներ, առածներ, խոկումներ և հրապարակագրական գրուածքներ ևն. որով ինքնին ի հանդէս կուգան վարդապետական սեռի մէջ աշխատող վեց դաս մշակներ:

Ա. — Իմաստասէրներ. Բ. — Գիտաւններ. Գ. —

Տնտեսագէտներ. Դ. —Բարոյախօսներ. Ե. — Բնագէտներ. Զ. — Հրապարակագիրներ։

Ա.—Իմաստասէր է այն խորհողը, որ կը գիտէ մարդը ինքն իր ես-ին մէջ ու այդ ես-ին Աստուծոյ եւ բնութեան հետ ունեցած յարաբերական աղերսները։ Նկատելի է որ հնութեան մէջ, երբ փիլիսոփայութիւն անունով կը ճանչցուէր ամէն գիտութիւն՝ փիլիսոփայ կը կոչուէին այն մարդիկ, որ տեսակ մը համալնագիտական սէրէ մղուած մտաւորական գործունէութեան յատուկ ամէն ճիւղերու մէջամտել կ'ըլլային, բայց երբ Աթենացի ճշմարիտ իմաստասէրն Սոկրատ (470—400 Ն. Ք.) ապարէզ իջաւ ազատագրեց իմաստասիրութիւնը «Ծանի'ր զքեզ» թաղէսեան վճռով, որով իմաստասիրութիւնը իբր մարդկային ես-ի միակ գիտութիւնը կը գաւանէր։ Սոկրատի արժանաւոր աշակերտը՝ Պղատոն ու յետոյ իր սանը՝ Արիստոտէլ իմաստութիւնը նախասոկրատեանհամասփիւռ դրութեան (syncrétisme) վերածեցին թէև, բայց վերտին Սոկրատի «Ծանի'ր զքեզ»ը յաղթականակը տանելով ինքնուրոյն գիտութիւն մը եղաւ Իմաստասիրութիւնը, որ կը բաժնուի վեց մասերու, *Ա.* —Տրամաբանութիւն (logique) *Բ.* Հոգեբանութիւն (psychologie) *Գ.* բարոյական (Moral) *Դ.* Բնազանցութիւն (Métaphysique) *Ե.* Աստուածաբանութիւն (Théologie) *և Զ.* իմաստասիրութեան պատմութիւնը։

Ա. — Տրամաբանութիւնը մտածման գործարանին օրէնքներուն գիտութիւնն է, որուն միակ նպատակն է գատողութեան բանաձեւի քօղին տակ ճշմարտութիւն մը ցոյց տալ մարդին։

Բ. — Հոգեբանութիւնը մարդկային հոգւոյ օրէնքներուն իտէալ գիտութիւնն է, որ միայն փորձառական (empirique) երեւոյթներու միջոցաւ կ'ըմբռնուի։ Մեծ հոգեբաններ են Պէյքըն, Տէքարթ, Լայպնից, Քանթ, Հէկէլ ևն։ և.ն.։ Մեր հոգեբաններն են Պրոյհերեխոս, Դաւիթ Անյաղթ։ Բազմահմուտ Օրմանեան Պատրիարքն և իր մեծ ամբակիցը՝ Դուրեան եպիսկոպոս. իսկ աշխարհականներէն Ռ. Պէրպէրեան, Ե. Տէմիրճիպաշեան, և Ա. Տէր Յակոբեան էֆ.ները ևն։

Գ. Բարոյականը Բարիին կամ որ նոյնն է իրաւունքներու և պարտքի նրբին գիտութիւնն է, վասն զի իրաւունքի ու պարտքի վրայ խարսխուած է։

Դ. — Բնազանցութիւնը վախճանական պատճառի (cause finale) գիտութիւնն է, որ մարդուն ծանօթութեանց ու տիեզերական գաղափարներու առաջին սկզբունքները կը հետազօտէ բնութեան ու բարոյական աշխարհի մէջ, ուստի պատճառախոյզ գիտութիւնն է այն։

Ե. — Աստուածաբանութիւնը Աստուծոյ գոյութիւնը բնական օրէնքներով հաստատող գիտութիւնն է, որ կ'ուսումնասիրէ անոր ատրոգելիքները մարդուս յարաբերական ատրոգելիքներուն հետ բազդատելով։ Բնական Աստուածաբանութեան յատուկ է բնութեան ու մարդուն անուրանալի գոյութեամբ հաստատող այն ԲԱՅՅԱՐՁԱԿԸ՝ որուն հետ բնութիւն ու մարդիկ յարաբերաբար կապուած են։ Հայ Եկեղեցւոյ Աստուածաբանութեան խորհրդատ աշխատասիրութիւններ գրած են Օրմանեան Պատրիարքը, որուն գլուխ գործոցն է «Բնական Աստուածաբանութիւնը» և Տէր Սահակ քհն. Սարգսեան, որուն գլուխ գործոցն է «Բննական կրօնագիտութիւն» հայկական գործը, որ մեր կրօնական գրականութեան առաջին ու վերջին գործն ըլլալու սահմանուած կը թուի։ Երեւելի

Աստուածաբաններ են նաեւ՝ Ջուղայեցի, Գիւտ քահանայ Ագանեանց, Էջմիածնայ աստուածաբանութեան բրոֆէսէօր կարապետ վարդապետ և Տ.ք.թ. Թօփճեան և ն.։

Զ.— Իմաստասիրութեան պատմութիւնը.— Բոլոր իմաստասիրական հին ու նոր դպրոցներու պատմական քննադատական ու համեմատական ուսումնասիրութիւն է, ուր՝ հին ու նոր իմաստասէրներ իրենց առանձնայատուկ տեսութիւններով ու վարկածներով (hypothèse) ի հանդէս կուգան շատ մը կորսուած իրենց երբեմնի վարդապետութիւններէն։ Սոյն բարձրագոյն քննադատութեան անվիճելի հաստատման (sanction) արժանացած են Յունաց հռչակաւոր իմաստասէրներէն՝ Պիւթագոր, Սոկրատ, Պղատոն, Արիստոտէլ, Եպիկուրոս, Զենոն։ Իսկ Հայոց մէջ՝ Հայկազն, Պրոյերեսիոս կամ Պարոյր, Դաւիթ Անյաղթ։ Հռովմայեցւոց մէջ գլխաւորաբար Կիկերոն, Սենեկա։ Սակայն հերոպացւոց մէջ յաջորդաբար երեւոյ իմաստասէրներ յեղաշրջեցին իմաստասիրութիւնը նորանոր վարդապետութիւններով (թէև միշտ Հինն էր Նոր) յիշենք Պէյքըն, Տէքարդ, Սբինոզա, Լօք, Ռուսօ, Ֆիխթէ, Մալըպրանշ, Լայպնից, Քանդ, Հէկէլ, Շէլլինկ, Սէն Սիմոն, Լիդրէ, Հօլպախ, Օկիւսթ Քոնթ, Պէնթամ, Եագոպի, Շոբէնհաուէր, Ջարլզ Տարուին, Հարթման, Պիւհնէր, Նիչէ, Հէրպէրթ Սբէնսըր, Հէքէլ, Ռիպօ, Ֆուիյէ, Քարօ, Թէն, Կիւյօ, Պինէ, Ռընուվիէ, և ն.։

Հին իմաստասէրներէն ու նորերէն ոմանք տրամախօսութիւնը գործածեցին իբրեւ իմաստասիրական արտայայտութեան ամէնէն դիւրըմբռնելի միջոցը, որով իրենց գաղափարները մէկ երկու անձերու խօսակցութեան առարկայ ընելով ճչմարտութիւնը կը

հետազօտէին։ Արդի մեր աշխարհիկ գրականութեան իմաստասիրական տրամախօսութեան գլուխ գործոցներն են աննման Պարոնեանի Խիկարն ու Ծիծաղը։

Գրական պատմութեան առարկաներն են գեղեցիկ դպրութիւնները ու գեղարուեստները, որոնց ծագումը աստիճանական զարգացումը, ոսկեդարերը, ձեւափոխումներն ու միջավայրի ճակատագրական կամ խաւսափելի ազդեցութիւնները գրական պատմաբաններու գրիչէն դուրս կուգան։ Գրական պատմութիւնը կ'ընդգրկէ նաեւ՝ գրագէտին կամ արուեստագէտին կեանքը, որուն երեւոյթները բացորոշակի կը չեշտուին հրատարակուած գործերուն մէջ։ Եւրոպացւոց մէջ գլխաւոր տեղ մը կը գրաւեն Johnsonի «Անգլիացի բանաստեղծներուն կեանքը» Thomas Wartonի «պատմութիւն անգլիական բանաստեղծութեան»ը։

Մեր մէջ առաջին կը հանդիսանայ Հ. Սուքիաս Սօմալ՝ որ իտալերէնով գրած է իր Հայ. Գրական. Պատմութիւնը, իսկ յետոյ Հ. Գարեգին Զարբհանէլեան գրած է Հին եւ նոր դպրութեան երկու հատոր պատմութիւնը և եւրոպական մատենագրութիւնը. Նշանաւոր է նաեւ՝ եղիչէ եպիսկ. Դուրեանի Պատմութիւն հայ մատենագրութեան դասական երկը։

Գրական քննադատական պատմութիւն.— Գրական իրողութիւններն ու գրագէտներու կեանքն ու գործը բաղդատական ուսումնասիրութեան մը բովէն անցնելով կը գտնէ անոնց օրէնքները։ Այսպէս համեմատական քննադատութեամբ մը քննադատը գրական մէն մի գործ իր յայտնուած դարուն ու միջավայրին մէջ վերադրուելով կ'իմաստասիրէ կրօնքը, բարքերը, սովորութիւններն ու գեղեցկագիտական ճաշակի զարգացումը։ Գրական քննադատին աչքէն չեն վրի-

պիր ա՛յն արտաքին ազդակները, որոնք ուղղակի և կամ անուղղակի ներգործած են նոյն գրական առարկային վրայ։ Քննադատին պարտականութիւնն է կարդալ ու կրկին հոգեբանօրէն պրպտել ա՛չ թէ միայն քննելի հեղինակին բոլոր գործերն, այլ և անոր գեղեցկագիտութեան վրայ ազդող օտար հեղինակները, և եթէ կարելի է, քննելի հեղինակներուն ծննդավայրներն ու ապրած վայրերն ալ երթալ ու տեղւոյն վրայ ուսումնասիրել, որպէս զի միջավայրի եւ օտար ազդակներու համեմատական ուսումնասիրութեամբ կարենայ յանգիլ բուն ճշմարտութեան։ Եւրոպացւոց մէջ գրական քննադատներ են Տրայտըն, Մաքօլէյ, Շլէկէլ, Լէսսինկ, Թիք, Քարլայլ, Կէօթէ, Հէրտէր, Մատամ տը Սթալ, Վիլլըմէն, Սէնթ Պէօվ, Կ.Պրանտէս, Ֆ. Պրիւնեթիէռ, Թաթիւլ Մէնտէս, Ժիւլ լը Մէթր, եւ որ գլխաւորն է Թէն, որուն Անգլիական Գրականութիւնը միջավայրի հայեակէն դիտուած քննադատութեան միակ հրաշակերտն է։ Մեր մէջ անվիճելի են Ց. Մրմըրեանի, և որ աւելին է Դուրեան Սրբազանի և Ռուսահայ Լէօի գրական խորաթափանց ուսումնասիրութիւնները, իսկ մեր Թուրք Գրականութեան զուգեակ քաջահմուտ քննադատներն են Ս. Կուրտիկեան և Ս. Թապագեան էֆ.ները։

Դրախօսութիւնը նոր հրատարակուած գիրքերու համառօտութիւնն է քննադատական ակնարկներով համեմուած, ինչպէս են «Մասիս»ի, «Ծաղիկ»ի, «Հանրագիտակ»ի, «Լոյս»ի, «Արեւել. Մամուլ»ի, «Բիւրակն»ի և Ռուսահայոց «Լումայ»ի, և Մխիթարեանց «Հանդէս Ամսօրեայ»ի ու «Բազմավէպ»ի հիւթեղ գրախօսականները։

Էջմիածնի «Արարատ»ը, Վենետիկի «Բազմավէպ»ը,

Վիէննայի «Հանդէս Ամսօրեայ»ն, Բարիզի «Բանասէր»ը, Ս. Դաւթեանի հրբևնիի բանասիրական «Բիւրակն»ը, — բանասիրական պրբիւրներ —, որոնք մինչեւ իսկ Եւրոպացի գիտուններուն ուշադրութիւնը գրաւած են։

Բ. — Գիտուցներ բնութեան ու մարդկային կազմութեան գաղտնիքները հետազօտողներն են, որոնք իրաւամբ բնութեան առաքեալ կը յորջորջուին տիեզերքի գաղտնիքները իրենց նմանները ուսուցանելնուն համար. ինչպէս են Նիւթըն, Պիւֆոն, Բիւվիէ, Բլօթ Պէրնար, Տարուին, Վիրխով. Էտիսըն, Մարգոնին Բիւրի են., սոնք իրենց խորաթափանց դիտողութեանց (observation) արդիւնքները սեղմ ոճով մը գրի առնելով խմաստասիրական գրականութեան կը ցոյց՝ լուսաշխարհ բերին գիտական գրականութիւն մըն ալ՝ որ բնութեան երեւոյթներուն ու անոնց ուրոյն օրէնքներուն ա՛ն չափակարանն է, զոր իրենց անխոնջ յաջորդները կատարելութեան հասցնել կը ճգնին։

Գ. — Հրապարակագիրներ կամ լրագրողները այն օրը օրին գրողներն են, որոնք ժողովուրդին այլազան խաւերուն կրօնական, բարոյական, մտաւորական և որ գլխաւորն է, տնտեսական երեւոյթները իրենց յօդուածներով կ'ուրուագծեն եւ միաժամանակ կը պատկերացնեն քաղաքակիրթ աշխարհի, տնտեսական, գրական, գիտական և ճարտարարուեստական նոր հոսանքները։ — Մեր մէջ ճշմարիտ հրապարակագիրներ եղած են Կ. Իւթիւճեան իր «Մասիս»ով, Սվաճեան իր «Արշալոյս»ով, Մ. Մամուրեան իր «Ա. Մամուլ»ով, Ե. Տէմիրճիպաշեան իր «Իմաս. և Գրկ. Հանդէս»ով։ Արդի Թուրքահայ հրապարակագրութեան

անհատատար վարպետն է «Բիւզանդիոն»ի տէր եւ անօրէն խմբագիր՝ Բիւզանդ էֆ. Քէչեան, նաեւ՝ իր մշակած սեռին մէջ բազմարդիւն վիպագիր-հրապարակագիր մըն է «Մանզումէ»ի խմբագրապետ Միսաք էֆ. Գօչունեան՝ աւելի՛ ծանօթ Քասիմ կեղծանունով. «Մանզումէ»ի բազմահմուտ խմբագիրներէն մին ալ է Երուանդ էֆ. Տէր Անդրէասեան. սոյն յառաջապահ կարգէն նաեւ՝ Տիգրան էֆ. Արփիար. «Արեւելք»ի համալսարանական խմբագրապետն է Տաքթ. Թօփճեան էֆ. որուն գործօն խմբագիրներն են Արթաքի Սանասարեան, Զարեհ Նեմցէ, ծանօթ երգիծաբան Գրիգոր Թորոսեան էֆ.ները. իսկ երբեմնի «Սուբհանդակ»ի եւ այժմ՝ միայն «Ճէրիտէի Շարգիյէ»ի գործօն խմբագրապետն է Սբիկ էֆ. Մուպահեճեան եւ իր տիպար լրաբերն է Յակոբ էֆ. Վարժապետեան: Իզմիրի մէկ Հայ օրաթերթի՝ «Արշալոյս»ի խմբագիրն է Վահան էֆ. Թօշիկեան. յիշատակութեան արժանի են նաեւ՝ «Բիւզանդիոն»ի խմբագիրներէն՝ Պարոյր Քէչեան, Գեղամ Բարսեղեան եւ «Մանզումէ»էն Յակոբ Տէր Յակոբեան էֆ.ները: Բայց գրեթէ այս ամէնուն մէջ կեն-դանի լեզուաց վարպետ Թարգմանիչն է Երուանդ էֆ. Տէր Անդրէասեան. չմոռնանք նաեւ՝ յիշել «Արեւելք»ը օտար գրականութեամբ օժտող ծանօթ թարգմանը Զաքեհ էֆ. Նեմցէ: Իսկ սալօնի՛ խմբագիր մըն է Տիգրան էֆ. Արփիարեան, գրագիտուհիներէն՝ Տիկ. Զապէլ Եսայեան, քերթողուհին Սիպիլ եւ Զարուհի ևն., հոս՝ դժուարին է դասաւորել նորելուկ խմբագիրներու բազմերանգ հոյլը, որ տարուէ տարի կ'ածի, մեր յօդուածական գրականութիւնը բարգաւաճելու խեա-լուվ արբչիւ: Մեր արդի գրական եւ գեղարուեստա-կան միակ պատկերազարդ հանդէսն է «Լոյս», խմբա-

գիրն է Արամ Անտոնեան. նոյնպէս գրական հանդէս-ներ են «Մասիս», խմբագիրն է Ենովք Արմէն, «Փունջ» խմբագիրն է Սիմոն Ալաճաճեան, արդի ան-նախընթաց վաճառականական հանդէսն է «Բիւրակն» խմբագիրներն են Սիմոն Զէօմլէկճեան եւ Արտաշէս Գալբաքճեան էֆ.ները. իսկ մեր մանկանց յատուկ հանդէսն է «Մշակ», գլխաւոր խմբագիրն է Յակոբ Տէր Յակոբեան:

Դ. Տնտեսագէտները ա՛յն խնամատարներն են, որոնք քաղաքական տնտեսագիտութեան տար-բերը, աշխարհի երկրագործական, հանքային ու ճարտարարուեստական արտադրութիւնները, երկրի մը արտածութիւնն ու ներածութիւնն ու այս ամէ-նուն պատճառները լրութեամբ ուսումնասիրելով կը հետեւցնեն մարդկային թշուառութեան ու հարստու-թեան սկզբնապատճառները պատմական տուեալներու (donnès) վրայ հիմնուելով: Տնտեսագիտութիւնը մարդ-կային ընդհանուր յառաջդիմութեան ճշմարիտ սա-տարներէն մէկն է, քանի որ բովանդակ աշխարհ դրամին շուրջ կը դառնայ: Եւրոպացւոց մէջ նշանաւոր տնտեսագէտներ են ձոն Սթուարթ Միլ, մարդոց նուազելուն պաշտպան Մալթուսը, Ատամ Սմիթ, Բարլ Մարքս, ժան Պաթիսթ Սէ, Հոմ, Վոպան ևն., իսկ մեր մէջ Զօրայեան «Բազմաքական տնտեսու-թիւն» մը հրատարակած է 1849ին: Այս ճիւղին հմուտ էին Գ. Ալպաճեան, Յակոբ փաշա, Միքայէլ Փորթուգալ փաշա, իսկ այժմ՝ անուանի են վսեմ. Գաբրիէլ էֆ. Նորատունկեան, Յովհաննէս բաշա Սագըզ եւ Բիւզանդ էֆ. Քէչեան:

Ե.— Բարոյախօսները մարդկային հոգին դէպի գերագոյն բարին առաջնորդող խմաստասէրներն են,

որոնք անհատական ընդհանուր բարոյականութեան օրէնքները կը հետախուզեն մարդուս եսին մէջ փորձառական (empirique) դպրոցի յատուկ դիտողութիւններով (observation)։

Այսպէս բարոյագէտներն սուր ակնարկներով մարգկային հոգւոյն բարի կամ չար հակումները կը պատկերացնեն ու միեւնոյն ատեն համայնքներու բարքերն ու սովորոյթները իբրեւ (donnees) տուեալներ նկատելով՝ կը թափանցեն ընկերութեան վրեմ ձըգտումներուն, ազնիւ զգացումներուն խորը, որոնց դէմ կը հակադրուին մոլութիւններն ու ծաղրելի կողմերը։ Դարձեալ բարոյախօսներն են որ, մարդուս բարոյական միտումները կը վերածեն դրութիւններու, որոնց գլխաւորներն են եսասիրութիւն (égoisme), որով անհատը ինքզինքը արտաքսիչ կերպով տիրզերքի իբր կեդրոն կը դաւանի։

Այլասիրութիւնը եսասիրութեան դիմաբաժանեալն է, որով անհատը Գերագոյն բարին ուրիշին ու ի մէջ կը փնտռէ, իսկ Հէրպէրթ Սբէնսըր բարոյախօս անգլիացի իմաստասէրը, այս երկու դրութիւնները միաձուլելով ստեղծեց ես-այլասիրութիւնը, որուն նպատակն է նախ՝ ես ու ապա ուրիշը, որովհետեւ մեծ ես չըլլամ, այլը չեմ կրնար սիրել, ըլլալու եմ որ սիրեմ։ Այս գերազանցապէս անգլիական դրութիւնումն է որ, կը յատկ մարդս դէպի գերագոյն բարին։

Անհատական բարոյախօսներ եղած են եւրոպացւոց մէջ Քանդ, որ բարոյականի ամէնէն նուրբ պըրպտումներ կ'ընէ։ Խորութեամբանց բարոյագէտներ են նաեւ՝ Մոնթէնը, Լապրույէր, Բասքալ, Լայպնից. իսկ Նիչէ բարոյական եւ իմաստասիրական բոլոր վարդապետութիւնները վերիվայր շրջելով մեր ներքին գեր-

մարդուն վրայ կը կեդրոնացնէր բարոյականը, միշտ առաջին տեղ տալով այդ ներքին ատաւածութեան։ Իսկատիպ բարոյախօսներ են մեծ կատակերգակներն ու երգիծաբանները, քանի որ յատկութիւն չէ որ կը նկատեն, այլ նկարագիրներ։ Մեր մէջ երգիծական բարոյախօսութեան ներկայացուցիչներն են, զուգեակ հանճարներ՝ Յարութիւն Սրվաճեան եւ Յակոբ Յ. Պարոնեան, որոնց առաջինը իր «Մեղու» թերթին մէջ հրատարակեց ժողովուրդին կեանքը ցոլացնող հրգիծական յօդուածներ, զորս 1872—874 չարունակեց Յ. Յ. Պարոնեանի հետ միանալով. սակայն Յ. Սրվաճեան Ղ. Պալթազարեանի «Արշալոյս»ին մէջ աւելի՛ արդասաւոր եղաւ, իսկ վերջինը իր «Թատրոն» թերթին մէջ գրեց խոր բարոյախօսական երգիծականներ. բայց անոր հանրածանօթ գլուխ-գործոցներ են «Ազգային ջոջերը», «Մեծապատիւ մուրացկանները» եւ «Խիկարները», որոնք Հայ երգիծաբանութեան մուսէոնին հրաշակերտները պիտի մնան յաւէտ։ Երգիծաբան հրապարակագրութեան այս խիզախ ու անխոնջ ամրնները ժողովրդական բարոյախօսութեան մը ստեղծագործողներն եղան Հայ Գրականութեան մէջ։

Զ. — Քննադատները այն պաշարապինդ գրագէտներն են, որոնք գեղարուեստն ու գրական հեղինակութեանց մէջ կատելին՝ անկարելիէն, գեղեցիկը՝ տգեղէն, ճաշակաւորը՝ անճաշակէն եւ որ գլխաւորն է ճշմարիտը կեղծիքէն կը տարորոշեն խոր հմտութեամբ ու գերանուրբ ճաշակով, որոնք քննադատի մը պատմական, արուեստագիտական ու իմաստասիրական վերլուծումներուն զուգեակ դիտակներն են։

Հին Յունաց մէջ քննադատութեան ստեղծագործողք են (Աղեքսանդրեանները - Պատմական վարժարա-

նէն) Զոյլոս և Արիստարքոս, որոնց առաջինը՝ Հոմերի վրայ կծու ու տարամերժող քննադատականներով, չարամիտ ու ամէն բան ձաղկող ու չքացնող քննադատի անուն ձգեց, իսկ վերջինը՝ իր ողջամիտ քննադատի ոգին հրիտակեց։ Իտալիա ունեցաւ Սքալիկէր և իր որդին Յովսէփ Սքալիկէր, երեւելի հմուտները։ Անգլիա՝ իր Պէնթլէյը, Տրայտընը Ուօրթընը, որ իր History of English poetry (Պատմ. Անգլ. Գրականութեան) գործով բանաստեղծները դէպի Օսիանի սաւառնող հանճարին երկունք՝ Ֆինկալն կ'առաջնորդէր։ Աւելի նշանաւոր հանդիսացաւ Տոքթ. Ճոնսըն։ Եւրոպացւոց մէջ իմաստասիրական ճաշակի միակ ստեղծագործողն եղաւ Քանդ։ Ֆրանսացւոց մէջ նշանաւոր են քննադատութեան վերանորոգիչ Սէնթ Պէվ, Ֆրանսացւոց՝ Ռուս գրականութիւնը ծանօթացնող Մելքիօր ալ Վոկիւէ, Ռընան, Լիթրէ, Հիպպոլիտ Թէն, իսկ այժմ Ժիւլ լը Մէթր, Գաթիլ Մենտէս, Էմիլ Ֆակէ, Ֆէրտինանտ Պրիւնթիէռ, ևն.։ Գերմանիոյ մէջ Էմոն Շէրէր, Բաուլ, Լինտաու, Մաքս Նորտաու, Շուէտացի կէօրկ Պրանդէս ևն.։

Արուեստագիտական ճաշակը (La critique d'art) գեղարուեստի վերաբերեալ գործերու (արձան, նկար, երաժշտութիւն) իսկ գեղեցկին բնութեան հանդէպ ունեցած տպերներուն վերլուծումն է, որով կը կշռադատուի իւրաքանչիւր նկարի կամ արձանի և կամ երաժշտական արտադրութեանց ներքին արժէքը, որ միաժամանակ բացառնակ գեղեցկին ձգտող յարաբերական գեղեցկին քննանիչն է։ Այս տեսակին ստեղծագործողն եղաւ Գերման երեւելի հանճարը՝ Վինքէլման, որ ոչ թէ միայն իբր բնախօս՝ անուանի ու Հնութեան արուեստներուն ալ վերա-

ծնողն եղած է, այլ և՝ բովանդակ աշխարհի աննման արձակագիրը Բանաստեղծն է։ Վինքէլմանի միակ Գլուխ-Գործոցն է «Հիներու արուեստին պատմութիւնը», որուն վարդապետութեանց խիզախ քննադատը հանդիսացաւ Լէսինկ։

Արուեստագիտական ճաշակաւորութեան իտէալը արուեստներուն ու բնութեան մէջ խակատիպ գեղեցիկը հետազօտող գերագոյն ճիգերուն վախճանն է (cause). սակայն Վինքէլման արուեստագէտին մէջ կը գտանէր իտէալ գեղեցիկը, որ արձանին կամ նկարին վրայ յարաբերաբար կ'իրականար, ըստ որում, մեր զգայարաններուն տակ ինկած գեղեցիկը բացարձակին հանդէպ յարաբերական կը մնար միշտ։ Վինքէլման խազաղութեան մէջ, կ'ըսէր, Յոյն արուեստագէտները մեծութիւն և անդորրին մէջ՝ արժանիք կամ բարոյական կը փնտռէին «Հիներու քով արուեստին պատմութիւնը» այս պղատոնական միջոցէ, ժամանակէ եւ շարժումէ դուրս, գեղեցկին ըմբռնումն էր, որուն դէմ պայքար մղեց Լէսինկ, որ ընդհակառակն կը պնդէր իր Dramaturgieին մէջ թէ՝ արուեստին իտէալը պարզ արտայայտութիւնն է բնութեան.» իր «Լաոկոնի» կամ աւելի՛ ճիշտ է ըսել «բանաստեղծութեան և ստեղծական (plastique) արուեստներու ուսումնասիրութեան» և «Նաթան իմաստուն»ին մէջ կը շեշտէր թէ՝ «Հին Յոյներուն քով մարդկայինը չէր որ կը վերանար դէպի աստուածայինը, այլ աստուածայինն էր որ, կը խոնարհէր մարդկայինին մէջ։» Այս սկզբունքին իբրև երաշխիք մատնանիշ կ'ընէր կրօնի մարդակերպականութիւնը (anthropomorphisme), միաժամանակ ցոյց տալով, Ապոլոնը, Աստղիկը, Հերան

և Արամազդը։ Վինքէլման իր «Լաօկոոնին» մէջ կը շեշ-
փոթէր բանաստեղծութիւն և նկարչութիւն. Լէ-
սինկ նկարագրական բանաստեղծութիւնը (poésie descriptive) բնաջինջ կ'ընէր, բանաստեղծութեան տալու համար ժամանակը (le temps). իսկ նկարչին ու արձանագործին կուտար միջոցը (espace), ըստ ո-
րում ստեղծական արուեստները վայրկեանն է որ կ'արտայայտէին և ոչ թէ մոլեգնած Ա.քիլլէսի մը վերջին զղջումը. իրրև եզրափակութիւն կը չեշտէր թէ՝ ինչ որ ստոյիկ է, հակառակ է բուն տառապին։ Այս հայեակներով բարոյախօսը (Moraliste) կը վերնար Լաօ-
կոոնի արձանէն, հետեւաբար ստեղծական արուեստնե-
րէն։ Այս կուռ և ստեղծող նկարագրի մարմնացում միտք եղաւ ստեղծագործող մը տառապին մէջ, զի ինքն էր որ ստեղծեց գրական ճնճղուսութիւնը (critique littéraire), և յայտնութիւն մը եղաւ գեղեցկագիտու-
թեան (esthétique) մէջ։ Նոյնպէս անուանի է քրիս-
տոնէութեան ջատագովութեան հայեցակէտով (apologie du christianisme)։ Գեղարուեստի նշանաւոր քննադատներն են նաև՝ Անգլիացին Ճօն Ռըսքինը, Ֆրանսացի՝ Գուզէն, Թուֆրուա, Հ. Թէն և գերման Քանթ, Շէլլինկ, Հէկէլ, Կէօթէ, Ա.նդօ Հօլց, եւն։։

Բանասիրները այն հետազօտող հմուտներն են, որոնք փոչիներու տակ մաշած ու եղծուած ձեռա-
գիրները կ'ուսումնասիրեն քերականական, ոտուգա-
բանական, ժամանակագրական, գրական, պատմա-
կան և իմաստասիրական բարդ հայեակներով, որոնց ժամանակագրական գոյութիւնը կը ժխտեն և կամ կը հաստատեն. եթէ պատահի որ, գրչագիրը իր նա-
խորդներն ունի, անոր հետ կը համեմատեն նոյն դարերու լեզուն, օտար ներմուծումները և բոլոր ազ-

գերու թիւնները նկատողութեան առնելով, և թէ՝ գրչա-
գիրները իրարու հետ բաղդատելով՝ սխալ ընդօրինա-
կութիւնները, քերագիրները (palimpseste) կը լուսա-
բանեն։ Հեղինակներուն ոտուգութիւնը նոր տարբե-
ներ կրկտելով կը գտնեն. իսկ եթէ թարգմանութիւնն Աստուածշունչն է, ցուներէն բնագրին հետ բառ առ բառ կը համեմատեն. մինչև որ խոկութիւնը երեւան հա-
նեն. մէկ խօսքով՝ բանասիրութիւնը երկարօրէն տըք-
նութեամբ ստեղծուած դիտութիւն մըն է, որուն նը-
պատակն է համեմատութիւններէ ծնած ոտուգա-
թիւնը։ Եւրոպացւոց մէջ նշանաւոր բանասէրներն են Նէօյման, Ֆէտտէր, Վինտիշման, Վիքտոր Լան-
լուա, Բոնվէչ, Հառնակ, Վէրներ, Կաթայրեաս, Կո-
նիբըր, Նիկ—Մառ, Գելցէր, եւն. եւն.։

Մեր մէջ ալ այս կարեւոր ճիւղը նշանաւոր ներ-
կայացուցիչներ ունի, ինչպէս Հ. Յովսէփ Գաթըրճեան, Հ. Յ. Տաշեան, Հ. Գ. Մէնեվիշ, Հ. Գալեմքեար, Մ. Գա-
րագաշեան, Հ. Բարսեղ Սարգսեան և Մկրտիչ Էմին, Եղիշէ Եպիս. Դուրեան, Տրդատ Եպիս. Պալեան, Նա-
րայր Բիւզանդացի, Գրիգոր Խալաթեանց, կարապետ Եզեանց, Կ. Դադրաշեան, Կ. Պատմաճեան եւն. որոնք իրենց բանասիրական յօդուածներով և առանձին եր-
կերով մեր նախնեաց գրական, պատմական ու լեզ-
ուական հարստութիւնները լուսաբանեցին վերոյիշ-
եալ եւրոպացի հայագէտներու ուղղութեամբ։

Բանասիրութեան (philologie) եւ Լեզուաբանու-
թեան (linguistique) տարբերութիւնը. — Լեզուաբանը կ'ուսումնասիրէ յօդուածոր լեզուի մը երեւոյթները բնախօսի մը պէս, որովհետեւ ինչպէս բնախօսը կ'ու-
սումնասիրէ մարմնի մը կազմը, հիւսուածքը, շար-
ժումը, հոտոտելիքը, տեսանելիքը, մարսողութիւնը,

արեան շրջանը իրենց առանձնայատուկ օրէնքներով ու կեանքի ընթացքին մէջ ցոյց կուտայ այդ օրէնքներուն ախտաբանական յեղակերպութիւները՝ նոյնպէս լեզուաբանն ալ կը հետազօտէ համեմատական ուսումնասիրութեան ճամբով լեզուական կամ ձայնական երեւոյթները և անոնց բնական օրէնքները, որոնք ախտաբանական այլանդակութիւնն իսկ չեն վրիպիր իր տեսութենէն։ Աւկուստ Շլայխէր իր «Die deutche sprache»ի Ներածութեան մէջ վճռականապէս կը տարորոշէր Լեզուաբանութիւն և Բանասիրութիւն. թէ լեզուաբանը բնախօս մը կամ բուսաբան մըն է, իսկ բանասէրը պարտիզպան մը, որ բոյսի մը արտաքին թոյրովն ու բոյրովը կը հետաքրքրուի միայն։ Այս վերջինը արտաքին գեղով գինքը չհետաքրքրող անշնան ծաղիկը կամ խոտը արմատախիլ կ'ընէ և կամ զանոնք իր ջերմոցներուն մէջ չընդունիր։ Աբէլ Հովլաք ալ կը շեշտէ թէ՝ բանասիրութիւնը պատմական գիտութիւն մըն է, որովհետեւ պատմութիւնը և հետեւաբար գրականութիւնը իր կրկնակ աղբիւրներն են, մինչդեռ լեզուաբանութեան կալուածէն խօսած դուրս են ասոնք։ Աբէլ Հովլաքի la linguistiqueը կը խտանայ սա՛ երկու բառերուն մէջ, բանասիրութիւն պատմական գիտութիւն մըն է, իսկ լեզուաբանութիւնը՝ բնական գիտութիւն մը. այս է տարբերող նըշանագրութիւնը։

Լեզուաբանութիւն.— Այն գիտութիւններն են, որոնք լեզուները կ'ուսումնասիրեն յօրինուածական (structure) կերպական (morphologique) ձայնական (phonétique) ժամանակագրական և ստուգաբանական (étymologique) օրէնքներուն ու իրարու հետ ունեցած աղերսներուն տեսակէտներով։ Արդի համեմատական լեզուաբանութիւնը, այդ դրութիւններէն առաջնորդուած հայերէն, պարսկերէն, սլաւերէն, աղուաներէն, յունարէն, գերմաներէն, կեղտերէն, իտալերէն եւն. եւն. լեզուները Սանսկրիտ մայր լեզուին ձեւափոխութիւները (transformation) կ'ընդունի։ Այդ ձեւափոխման վարդապետութեամբ տակաւ կը պարզուի ծագումնաբոյ առեղծուածը, նոյն իսկ ոչ—արիական կամ տուրանեան լեզուախմբին նկատմամբ, զոր առաւելապէս հետազօտեց գերման լեզուաբաններու իշխանը Հիւպշման, որուն Armenische Grammatikը մատնանիշ եղած դրութիւններուն հոյակապ յիշատակարանը պիտի մնայ յաւէտ։ Լեզուաբանութեան մէջ յիշատակելի են նաեւ՝ Բօլ տը Լակարտ, Պուդկէ, իր Հայ լեզուի ուրոյն նկատողութիւններով, Ֆր. Միւլլէր, Մաքս Միւլլէր, Պարթոլէմի, Պրուկման, Քարթհաուզէն, Վինտիշման, Քարտա, Բեզեռսըն, Մէյեէ եւն. եւն.։ Իսկ մեր մէջ նշանաւոր են Յ. Ա. Այտընեան իր էքսպերիական theoryականութեամբ, Հ. Վ. Յովհաննեան «Հետազօտութիւնք նախնեաց ումմկօրէնի վրայ»ով. Հ. Գ. Մէնէվիշեան իր լեզուաբանական ուսումնասիրութիւններով և անզուգական հանճարն՝ Հ. Յ. Տաշեան։

Ազգագրագիտութիւն (Ethnographie) այն գիտութիւններն են, որոնք կ'ուսումնասիրեն ժողովուրդներու ոգին կազմող կրօնքները, սովորութիւնները, աւանդապաշտութիւնները, աղօթքները, անէծքները, բարքերը, ցեղերը, ամուսնութիւնները, հէքեաթները, երգերը և խաղերը, որոնցմով մէկն մի ժողովուրդի յատկանիշը կը պարզուի։ Մեր մէջ նշանաւոր են Գ. եպիսկ. Սրուանձտեանց, Տ. Տրդատ եպիս. Պալեան, Երուանդ Լալայեան, Ռուսահայ վիպասան Պերճ Պռօշեանց։

Մարդաբաններ. — (Anthropologiste) կ'ուսումնասիրեն մարդուն կազմութեան դարաշրջաններն ու միջավայրէ միջավայր կրած, ոսկրի, մսի, գոյնի եւն. փոփոխութիւնները, որոնք երկրաբանական խաւերու մէջ թաղուած անդրջրհեղեղեան մարդոց գանկին ու միւս ոսկրներուն վրայ դիտախոյզ տեսութիւններով լուս աշխարհ կը հանեն մարդկային ծագման՝ մարմինի յօրինուածքին վաղեմի գաղտնիքները։ Ինչպէս ըրած են Բլեվիէ, Լամառք, Տարվին, Վիրխով, Լոմպրոզօ, Պրօքա, Պիւհնէր, Լըթուրնօ, Ֆէրի, Հէքել եւն.։

3. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՍԵՌ

Պատմութիւնը. — կ'արձանագրէ մարդկութեան կեանքի կրօնական, քաղաքական, մտաւորական, արուեստական ու անտեսական կեանքն ու դարէ դար, միջավայրէ միջավայր կրած յեղաշրջումները։ Վաղեմի Արեւելքի մէջ ծնունդ առաւ արձանագրական պատմութիւնը, որ դեռ կանգուն կը մնայ Եգիպտոսի բուրգերուն, Նինուէի ու Բաբելոնի Թրծուն աղիւսներուն մէջ և այլուր։ Քուրմերը կ'արձանագրէին նշանաւոր դէպքերը։ Այդ քուրմերուն յաջորդներէն մէկը՝ Մանեթոն Քրիստոսէ երեք դար առաջ գրեց եգիպտական պատմութիւն մը. սակայն ճշմարիտ պատմութիւնը Յունաստանի մէջ խանձարուրեցաւ Հերոդոտոսի ձեռքով, բայց աւելի կատարելագործուեցաւ Թուկիդիտէսի հեղինակութեամբ։ Պատմութիւնը Հերոդոտի օրով համայնագիտարան մըն էր, զոր Թուկիդիտէ հարապատ պատմութեան վերածեց իր «Պելոպոնէսի պատերազմին պատմութիւն»ովը, որ իրրև պատմական գրուած համայնապատում Հերոդոտէն գերազանց է, ծոյն պատմահայրը ընդհանուր տեսակէտով առասելապատումներէ (logographe) կարի՛ օգտուած է. յետոյ կուգայ Cyropédiesի հեղինակ Քսենոփոն։ Հռոմայեցւոց ճշմարիտ պատմաբանն է «Տարեգրութեանց» հեղինակ Տակիտոս։

Պատմութեան աղբիւրներն ու պատմութիւնը կազմող տարրերը երկուքի կը բաժնուին. Ա. — Աւանդութիւններ, Բ. — Ցիշատակարաններ։

1. — Աւանդութիւնները դարէ դար փոխանցուած զրոյցներն են, որոնց մէջ ճշմարտութեան մը կորիզը կը բեղմնաւորի:

2. — Աւանդութիւնները պատմութեան երբեմնի գանձարաններն են, զորս Շամպոլիոնի մեհենադրոշմներու գիւտէն և Ռոլինսընի սեպագրերու յայտնութենէն առաջ՝ հիանալի պատմաբան Հերոդոտի հատորներուն մէջ կը փնտռէին պատմաբանները: Բայց այդ անցեալ դարու գիւտերուն շնորհիւ, ա՛լ հիմա արձանագրութիւններն են որ կը հետազօտուին հին ժողովուրդներու պատմութիւնները ուսումնասիրելու համար: Նոյնպէս յիշատակարաններն են հին յաղթակամարները, հրովարտակները, դրամներն ու շիրիմները, որոնք գիտուններու (savant) համար աւագ կարեւորութիւն մը ունին. իսկ արդի պատմութիւնը ուսումնասիրելու աղբիւրներն են, լրագիրները, որ խղճամիտ յուշարձաններն ըլլալով իրենց ժամանակին, պատմութեան գործին մեծապէս կը նպաստեն, եթէ ճշմարտութեան չատագով:

Պատմագրական ձիրքերը այն կարողութիւններն են, զորս պատմագիրը պէտք է ունենայ. և ասոնք երկուքի կը բաժնուին բարոյական ու գրական ձիրքեր:

Բարոյական ձիրքը իրողութիւնները իրենց բնական վիճակով ու կարգով արձանագրելուն ու բազմակողմանի նկատողութիւններով ճշմարտութիւնը հայելացնելուն մէջ կը կայանայ:

Գրական ձիրքը պատմագրողին անսեթեւեթ ու սեղմ ոճով մը միայն պատմական իրողութիւնները պատկերացնելուն մէջ ի յայտ կուգայ: Այս զուգեակ անհրաժեշտ յատկութիւններէն զատ պատմագիրը

պէտք է ունենայ բազմակողմանի հմտութիւն մը աշխարհագրական, ժամանակագրական, կրօնական, քաղաքական, ելմտական, իրաւաբանական ճիւղերու, որոնք ժողովուրդի մը կեանքը գծած ատեն իրարու հետէ կը յայտնուին: Նորահմուտ պատմագիրներ են Հերոդոտ, Թուկիդիտէս, Քսենեփոն, ևն.: Հին Հռոմի պատմագիրները՝ Թիթլիվ, Տակիտոս, Սալլուստոս, ևն.: Նոր պատմագիրներէն Իտալիոյ մէջ Մաֆիավէլ, Ֆրանսայի մէջ Կիզո, Թիէր, Միշլէ, Վ. Տիւրի, Լավիս, ևն.: Պատմական սեռի հոյակապ ներկայացուցիչներն են Գերմանիոյ մէջ Նիէպուհր, Վէպէռ, Մոմսըն. իսկ Մաքուլէյ, Քարլայլ, Հում, Կիպպըն, Պըքըլ, Ֆրիման՝ Անգլիոյ մէջ:

Պատմութեան տեսակները, ի սկզբան պատմութիւնը իրողութիւններու ու զրոյցներու պարզ նկարագրութիւն էր, սակայն ցորչափ քաղաքակրթութիւնը շարժուն վիճակի մը մէջ մնաւ, դէպքերն ու անոնց ազերսները յիշատակելու արուեստն ալ ճիւղաւորելով, պատմական նորագոյն տեսակներ առաջ եկան և են իմաստասիրական ու ճնճաղատական պատմութիւն:

Պարզ կամ բուն պատմութիւնը միայն իրողութիւնները կը յիշատակէ. ինչպէս են բոլոր հին պատմաբանները՝ Հերոդոտ, Թուկիդիդէս: Մեր մէջ՝ Ագաթանգեղոս, Ղ. Փարպեցի, Կորիւն և Ցովհան պատմաբան, Թովմա Արծրունի, Վարդան և Կիրակոս պատմիչները, Ստեփաննոս Ասողիկ, Ստեփաննոս Ուռպէլեան, Թովմա Մեծոփեցի, Առաքէլ Դավրիժեցի, Միքայէլ Ջամիչեան, Ա. Տէր-Պետրոսեան:

Իմաստասիրական պատմութիւնը ժողովուրդներու յեղաշրջման պատճառները կ'իմաստասիրէ տիեզերական պատմութիւնը ընդգրկող տեսութիւններով: Ար-

դիւցիի ու պատճառի պատմական այս նոր դրութեամբ է, որ ազգերու կեանքին բարձրացման ու անկման օրէնքները մի առ մի ի՛ւսումնասիրութիւն։ Այդ գիտութիւնն է որ, մտաւորական, բարոյական, քաղաքական, մակընթացութեան ու տեղատուութեան երեւոյթներուն օրէնքները վերլուծելով կը հասնի բուն ճշմարտութեան. ինչպէս Պոսիւէի կրօնական հայեակով գրած՝ տիեզերական պատմութեան ճառը։ Անգլիացի անուանի պատմաբան Պըքլի «Պատմ. Անգլ. քաղաքակրթութիւնը։ Իմաստասէր պատմաբաններ են Քարլայլ, Մաքօլէյ և Մէզըրէյ, Վօլթէռ, Հէրտէր ևն.։

Քննադատական պատմութիւնը հին ու նոր պատմութիւններու գժուարին կէտերը նորագոյն յայտնութիւններով կը ճշգրտէ ու պատմական անձերու գործունէութեան սահմանները ճշդելով՝ անոնց բարոյական հատուցումը (sanction) ցոյց կուտայ մեզի։ Անգղիոյ մէջ նշանաւոր են Հում, Իսպերրըն, Կիպպըն այս վերջինը պատմութեան գիտական (scientifique) առեղծողը եղաւ։

Մեր մէջ այս ճիւղի առաջին ռահվիրան եղաւ Հ. Ցովսէփ Գարթըրճեան ու յետոյ Մատաթիա Գարագաշեան իր հոյակապ «Քննական պատմութեամբ», որ թերութիւններուն կից՝ գերազանց առաւելութիւններ ալ ունի. նոյնպէս քննադատ պատմաբան մըն է նաև՝ Միքայէլ վարդապետ Փորթուգալ. որուն «Եղիշէ»ի վրայ՝ կատարած «քննադատութիւնք»ը * անխոնջ հետազոտութեանց և արդիւնաւոր հմտութեան հոյակապ յի-

* Տե՛ս եղիշէ վարդապետի «Քննադատութիւնք»ը տպագրուած Վինետիկ 1903։

չատակարանն է։ Քննադատական հմտութեան հայ յուշարձան մըն են ե. Դուրեան Սրբազան Հօր քննական պատմութիւնները (անտիպ). իսկ Ռուսահայոց բազմահմուտ քննադատ պատմաբաններ են Աղեքսանդր Երիցեանց, Կ. Եզեանց, Մատիսան Պալասանեան և Հայ Հէրդէրն՝ Լէօ։

Պատմութեան առարկաներու բարդութիւնը երեք տեսակ պատմական ճիւղերու ծնունդ տուաւ. Ա. Տիեզերական, Բ. Ընդհանուր, Գ. Մասնաւոր։

1. Տիեզերական պատմութեան առարկան ընդհանուր աշխարհն է, ուր՝ ամէն ժամանակի ազգերու իրողութիւններ կ'արձանագրուին համայնապիտական հմտութեամբ։

Աշխարհի ժողովուրդներու բոլոր յիշատակարանները, պատերազմները, հարստութիւնները, կրօնները, սովորոյթները, աւանդավէպերը ու ասոնց ամէնուն ծագումն ու յեղաշրջումները պատմական ստոյգ հիմերու վրայ կը խարսխէ։ Եւրոպական գրականութեան մէջ նշանաւոր են,—Իտալիոյ մէջ՝ Սկկուբի Mémoiresը, որ տիեզերական պատմութեան մը գեղեցիկ մանրանկարն է. իսկ կիպպընի վեց հատոր հոյակապ «Համայնագիտական պատմութիւն»ը՝ անբաղդատելի և նորանշան հրաշակերտ մը։

Ընդհանուր է պատմութիւնը, երբ մասնաւորի կ'ընէ ժողովուրդի մը ծագումը, յառաջդիմութիւնը, խոնարհումն (dècadence) ու անկումը եւ անոնց պատճառները։ Հին Յունաց մէջ ընդհանուր պատմիչներ են Հերոդոտ. Հռովմայեցւոց մէջ՝ Թիթլիվ և Տակիտոս. իսկ Անգլիացւոց մէջ՝ Լինկարտ, Հալլամ, և Սըր Նէբիըր, վերջերս գործը հրաշակերտ մըն է ռամմագիտական հմտութեան։ Ֆրանսացւոց մէջ վ. Տիւրի, Սէնեէպոյ,

Պուասիէ, Ժիւլ Ջելլէր, Լավիս ևն. ևն., իսկ մեր մէջ Հ. Ղուկաս Վ. Ինճիճեան բազմահմուտ հնախօսը և Հ. Ցովսէփ Ս. Գաթըրճեան գրած է հոյակապ «Տիեզերական պատմութիւն» մը։

Մասնաւոր է պատմութիւնը, երբ պատմագիրը կը խօսի քաղաքի մը, նահանգի մը մանրակի յառաջդիմութեան ու անկումին վրայ, ինչպէս են հին Ցունաց մէջ՝ Թուկիդիտէսի Պելոպոնէսի պատերազմը, Քսենոփոնի Վարք Կիւրոսին, Նահանջ բիւրուցը. Հռովմայեցւոց Սալլուստոսի Յուգուրդայի և Կատիլինայի պատմութիւնները. Ֆրանսացւոց մէջ՝ Միշոյի, Գլարէնտընի (History of the Great rebelion)ը ևն.։ Իսկ մեր մէջ Կորիւն (ե. դար), Եղիշէ (է. դար), Ցովհան Մամիկոնեան (Զ. դար), Ղեւոնդ երէց, Թովմա Արծրունի (թ. դար), Ուխտանէս Եպիսկ., Մաղաքիա Աբեղայ ևն. ևն.։

Պատմութեան երկու գլխաւոր բաժանումները.— *Պատմութիւնը երկու գլխաւոր բաժանումներ ունի պատմական, կրօնական ու աշխարհիկ տարրերու տեսակէտներով։ Կրօնական տարրէն կը ծագի կրօնական պատմութիւնը, որ աշխարհի աւանդական ստեղծումէն մինչեւ մեր օրերը կը հասնի, սա ալ կը ստորաբաժնուի.*—

1. Սրբազան պատմութիւն, 2. Եկեղեցական պատմութիւն եւ ընդհանուր կրօնից պատմութիւն։

1.— Սրբազան պատմութիւնը *Աստուածաշունչը կը պատկերացնէ առանց քննական հայեացքներու. բայց երբ գիտական դիտողութիւններով լուսաբանուի Ս. Գիրքը, իսմաստասիրական պատմութեան բաժնին մէջ կը մտնէ, ինչպէս է Էռնեստ Ռընանի Իսրայէլի ժողովուրդը հոյակապ գործը։*

2.— Եկեղեցական պատմութիւնը *կը պատկերացնէ Եկեղեցւոյ հաստատութիւնը, ճշմարիտ վարդապետութիւնը, հալածանքները, նուիրապետութիւնները և մինչեւ մեր օրերը կրած յեղաշրջումները։ Քրիստոնէական ծաւալման հետ պատմութիւնն ալ կը սկսի ճիւղաւորիլ, որով ամէն քրիստոնեայ համայնք կ'ունենայ իր առանձնայատուկ պատմութիւնը, որ քրիստոնէութիւնը ընդգրկած թուականէն մինչեւ մեր օրերը կրած բազմադիմի կրօնական ու քաղաքական ազդակները կը բնորոշէ։*

Այս ճիւղին մէջ յիշատակելի են Մկրտիչ Էմինի համառօտ «Պատմ. Հայ. Եկեղեցւոյ»ն, Մելիքսեդեկ Արքեպիսկ. Մուրատեանի «Եկեղեց. Պատմութիւն»ը որ իր բազմադիմի թերութիւններով առաջին տեղը կը գրաւէ, Զարմայր Մոսէեանցի «Պատ. կաթողիկոսացն Հայոց»ը, Օրմանեան Պատրիարքի ընդարձակ «Եկեղեցական պատմութիւն»ը եւ Դուբեան Սրբազանի այս մասին առանձին ուսումնասիրութիւնները. Հայ Եկեղեցւոյ ճշգադատական ընդարձակ պատմութեան մը հեղինակութիւնը կը վիճակի նաեւ՝ այս տողերը գրողին (որ դեռ չէ ունեցած իւր մեկենասը իր այդ եռամեայ տքնութեանց արդիւնքը ի լոյս ընծայելու համար)։

3. Կրօնից Պատմութիւնը.— *Աշխարհի քաղաքակիրթ ազգերու կրօններով չէ որ միայն կը զբաղի, այլև՝ անքաղաքակիրթ ցեղերու նախնական հաւատալիքներով, որոնք են կենդապաշտութիւն, մարդապաշտութիւն, նախահարց պաշտամունք, ոգեպաշտութիւն, փեթիշապաշտութիւն, դողեմապաշտութիւն, բազմաստուածութիւն, համայնաստուածութիւն, մենաստուածութիւն (monisme), և միաստուածութիւն։ Այս*

վաղնջական բնապաշտութեան երեւոյթները կ'ուսումնասիրէ կրօնից գիտնական պատմութիւնը:

Եւրոպացւոց մէջ նշանաւոր են Լիւպօք, Ռէվիլ, Միլովէ, Ֆիւսթէլ, Լըթուրնօ, Պիլ (Beal), Էտըլ, Կօվալևսկի: Մեր մէջ կրօնից պատմութեան միակ ներկայացուցիչն է բազմահմուտն Եղիշէ եպսկ. Դուրեան, որուն ընդարձակ ու դասական «կրօնից պատմութիւնները»ը դեռ անտիպ մնացած են: Կրօնից պատմութեան հոյակապ հատորներով մնած է նաեւ՝ մեր նիւվանայապաշտ ե. Տէմիրճիպաշեան՝ արդի աշխարհիկ գրականութեան Նարեկացին:

Աշխարհական պատմութիւնը.— Աշխարհի ժողովուրդներու քաղաքային, քաղաքական և քաղաքակրթական ընդհանուր երեւոյթներուն նկարագրութիւնն է, որ երեք գլխաւոր ճիւղեր ունի ինչ, միջին, նոր և ժամանակակից:

1. Հին ազգաց պատմութիւնը.— Կը բովանդակէ մարդկային ծագման անլուծելի առեղծուածներու, ընկերութիւններու, հարստութիւններու, պատերազմներու, բարձրացումներու և անկումներու համապատկերը, որ կը հասնի մինչեւ Հռովմէական կայսրութեան նուաճումը բարբարոսներէն (8. ք. 476)

2. Միջին դարու պատմութիւնը.— Հռովմէական մեծազօր պետութեան քայքայումէն (476) մինչեւ Կ. Պոլսոյ առումը (1453) կ'երկարաձգուի:

3. Նոր պատմութիւնը.— Պոլսոյ առումը կը փակէ միջին դարն ու կը բանայ նոր դարը (l'histoire moderne) որ կը տեւէ մինչեւ 1789 կամ վերածնութեան դարէն (Renaissance) մինչեւ 1789, ուրկից կը սկսի ժամանակակից պատմութիւնը (histoire contemporaine) որ կ'երկարաձգուի մինչեւ մեր օրերը: Պատմութեան

աստրաբաժանումներն են. ժամանակագրութիւն • կամ hրոնիկագրութիւն, յուշագրութիւն եւ կենսագրութիւն:

Ժամանակագրութիւնը պատմական սեռի այն չորս ցամաք մասն է, ուր՝ միայն կարեւոր անցքերու ամփոփումը, տեղն ու թիւը կ'արձանագրուին: Հնութեան մէջ առաջին ժամանակագիրները քրմապետները եղան. իսկ Հայ մատենագրութեան մէջ կան բազմաթիւ ժամանակագրներ, որոնց անդրանիկն է Անանիա Շիրակացի (է. դար) իր ժամանակագրութիւնով. յետոյ տոզաբաթ կուգան Սամուէլ Երէցի (ԺԲ. դար) քրոնիկոնն կամ ժամանակագրութիւնը, Մատթէոս Ուռհայեցւոյ (ԺԲ. դար) ժամանակագրական պատմութիւնը. բայց Ֆրանսացի անուանի հայագէտն Պրոսէ, ամենէն գերադաս կը համարի Մխիթար Այրիվանեցին (ԺԴ. դար), որուն ժամանակագրութեան մեծ յարգ կ'ընծայէ: Բանասիրական աշխարհի մէջ այս սեռին կը վերաբերին նաեւ՝ Վենետիկի Մխիթարեան Հ. Ներսէս Վ. Ճնտոյեանի առձեռն ժամանակագրութիւնը, Աւետիս Պէրպէրեանի պատմութեան վերջին մասը և Հ. Ասատուրի ընդարձակ «օրացոյց»ներուն կրօնա-պատմական մասերը:

Յուշագրութիւնը.— Անձնական կենսագրութիւններ է, ուր՝ մարդս իր կեանքի կարեւոր գիծերն ու տեսած անցքերէն կրած տպաւորութիւնները, մերթ համառօտակի և մերթ ընդարձակօրէն կ'արձանագրէ: Այսօրինակ յուշագրութիւններ օտար գրականութեանց մէջ բազմաթիւ են, բայց գլուխ-գործոց մըն է Սէն-Սիմոնի յուշագրութիւնը: Իսկ մեր մէջ նշանակելի են Մ. Մուրատեանի, Նուպարեանի և Կ. Իւթիւճեանի մանկական յիշատակները:

Կենսագրութիւնը անհատական կեանքի մանաւոր

պատմութիւնն է, որ ընդհանրապէս նշանաւոր անձնաւորութեան մը ծնունդէն մինչեւ մահը երկարաձգուած իրողութիւններուն ժամանակագրական կարգաւ թուարկումն ու միանգամայն գնահատումն է, որով բարոյական նկարագիրը որոշակի կը չեշտուի անհատին մէջ։ Ցունական գրականութեան մէջ գլուխ գործոց մըն է Պլուտարքոսի Զուգակիռ երեւելի առածը, Հռովմայեցւոց մէջ՝ Տակիտոսի Ագրիգոլայի կեանքը, Ֆրանսացւոց մէջ՝ Վոլթէրի Կարոլոս ԺԲ ի կեանքը։

Masonի Կրէյի կեանքն ու ճամակներ, Boswelleի Ձօնսընի կեանքը, Կարլայլի Շիլլէրի կեանքը, բայց կենսագրութեան մեծ վարպետն է Ճոն Մորլի, որուն Րիչըրտ Կոպտրնի վարքը այս սեռի յիշակերտն է։

Մեր մէջ իրրեւ ամփոփիչ կենսագիր կը հանդիսանայ Սմպռնչեղիս Կորիւն՝ Մեծին Մեսրոպայ կենսագրութեամբ։

Իսկ աշխարհիկ գրականութեան մէջ յիշատակելի են.— Մահէսան Փափազեանի Պզճեաճ ամիրայի կենսագրութիւնը, Յովհաննէս քհն. Մկրտեանի Մեսրոպ Թաղիադեանցի կենսագրութիւնը, Տ. Հմայեակ Էքսէրճեանի Պետրոս Դուրեանի կենսագրութիւնը, Ա. Հովիւեանի Պետրոս Դուրեանի ընտիր կենսագրութիւնը, Յ. Մրմրեանի Խաչատուր Միսաքեանի և Տէրոյենցի կենսագրութիւնները, Հ. Գ. Մէնէվիշէի Ազգաբանութիւն ազնուական տոհմին Տիւզեանցը, Հ. Հայսմնիի Պետրոս Ադամեանի կենսագրութիւնը, Ս. Թիւթիւնճեանի Հայ Դերասաններու կենսագրութիւնները, Աբրահամ Այվազեանի Շատ հայ կենսագրութեանը. այս տողերը գրողին Քիչի և Գ. Շահինեանցի (անտիպ) կենսագրութիւնները եւն. եւն., իսկ Ռուսահայոց մէջ Ազէքսանդր Երիցեանցի կենսագրութիւն Ներսէս Ե. Աշտարակեցւոյ՝ հրաշակերտ մըն է։

4. ՎԻՊԱԿԱՆ ՍԵՌ

ԵՒ

ԻՐ ՅԵՂԱՇՐՋՈՒՄՆԵՐԸ

Վիպական սեռի ծագումը կը վերանայ մինչեւ գիւցազնական չրջանը, ուրկէ՝ դարերու ընթացքին մէջ բազմաթիւ դիմայեղումներ (phase) կրելով, կը հասնի մինչեւ ԺԹ. դար, ուր՝ իր կատարելատիպ հանգամանքներով ի յայտ կուգայ։ Վէպը դեռ իր գիւցազնական ոլորտէն դուրս չելած՝ ունեցաւ Ոդիսականը։ Լոնկիւսի Տաֆնիս Քլոէնց ու Միլեսականը (Milésienes) և Լիւսիէնի գործերը, որոնց միակ ազբիւրն էր սէրը, զոր այնքան բնապաշտօրէն կը ներկայացնէ Լոնկիւս Դ. դարու Ցոյն վիպասանը։ Եւրոպացւոց մէջ ալ վէպը ծնաւ ասպետական կեանքի այն ցնորական գրուագներէն, զորս կը ձափկէ Սէրվանթէս իր անմահ Տօն Փիւօրին մէջ։ Այդօրինակ մինչնադարեան վէպեր են. Amadis, Roman de la Rose, Tables rondes, Legend of good Woomen, Canterbury tales, Great geste of Arthur եւն. եւն.։ Իսկ մեր մէջ նշանաւոր է Մհերի հէքեաթը։ Բուն վէպը, որ գրականութեան վերջին ձեւն էր կրնայ արտայայտել մարդս չահագրգռող բոլոր հոգեկան ու բնական երեւոյթներն ալ, որովհետեւ ստեղծական գործողութեան հետ միախառնուած՝ կեանքի, նկարագիրներու, զգայութիւններու, զղացումներու, կիրքերու, բար-

քերու երեւակայական ու իրական արկածներու պատկերն է ան: Այդ բազմամասնեայ սեռը կարելի է դասաւորել այսպէս. Արկածավէպ (Roman d'aventure), Հովուերգական վէպ (Roman pastoral), հնարամտական վէպ (Roman d'intrigue), Բարոգիտական վէպ (Roman de moeurs), Պատմական եւ հնախօսական վէպ (Roman historique et archéologique), Հոգեբանական վէպ (Roman psychologique), Իմաստասիրական վէպ (Roman philosophique), Կատակերգական վէպ (Roman comique) և այս ամէնուն մանրանկարներն են նորավէպերը (Nouvelles):

Արկածավէպը (Roman d'avanture) երեւակայական արկածներու վիպումն է, որ Հոմերի կամ հեղինէն սկսեալ չորս հազարամեակ մինչեւ մեր դար, ուր՝ Բարդերու, Թրուպատուրներու, Թրուվէրներու և Սքանտինաւեան Սկալտներու և Անգլօ-Սաքսոն Մինոտրէլներու հիւսած ասպետական զրոյցներով կ'ընդհանրանայ: Արկածավէպերու հրաշակերտն և միանգամայն անոնց անմահ երգիծանքն են Սպանիացի Սերվանթէսի (1647—1616) Տօն Գիշօրը և Պայրընի Տօն Ժուանը:

Հովուերգական վէպը (Roman Pastoral) հինական միամիտ կենցաղի ու բնական տեսարաններու ծոց ըմբոշխնուած սիրոյ պատկերացումն է, ինչպէս է Լոնկիւսի Տաֆնիս Քլոեն: Դիտելի է որ այս սեռին մէջ կէօթէի Հերման եւ Տորոթէա և Վերթեր զուգակ անոտգիւտ ռահվիրաներն են: Նաեւ՝ ժթ. դարու անզուգական վիպասանուհի ժորժ Սանի nօմանդիկ ոճով հրաշակերտուած վէպերն ալ այս հեշտին սեռին կը պատկանին. ինչպէս են Լէլիա, Ճնտիանա, Վալանթին, Ժակ, իսկ հրաշակերտ մըն «Lucrezia Floriani»ն: Ծովային տեսարաններէ ծնած վէպն ալ այս սեռին կը պատկանի, զոր դարուս մէջ իր գագաթնակէտին կը հասցնէ Բիէռ Լօթի՝ մեծ վարպետի յատուկ վրձինով, որով կը նկարէ ցամաքային և ծովային տեսարանները, ինչպէս են Pécheur d'Islande, le Désert ևն.: Վիքթոր Հիւկոյի «Les travailleurs de la mer», բայց այս սեռի անմահ երգիչը պիտի մնայ Լորտ Պայրընն իր ալեկոծ և անմահ «Զայլտ Հարոլտ» քերթուածով:

Տարաբախտիկ վէպը (Roman exotique) արկածական, հովուերգական և պատմական վէպերու միախառնումէն առաջ կուգայ: Այս սեռով է որ կը նկարուին բանաստեղծի վառ երեւակայութեամբ՝ օտար երկիրներ թափառող վիպագիրներու տպաւորութիւնները, ինչպէս է հանրածանօթ Դանիէլ Տէֆոյի Ռոպէնսոնը (ԺԸ. դար), որուն ազդեցութիւնը իր ժամանակին չատ մեծ եղած է. Մարիվոյի «Les avantures et voyages de Jean»ը, Լըսաժի «Les avantures du chevalier de Beauchêne»ը, Պէռնարտէն տը Սէն Բիէռի «Պօղ և Վիրգին»ը, իսկ այժմեան հզօր ներկայացուցիչն է, Julien Viaud որ Բիէր Լօթի կեղծ անունով կը գրէ: Jérusalem, la Galilée, Japoneries d'automne, Propos d'Exil, au Maroc, Madame Chrysanthème, Fantômes, Le mariage de Loti ևն.:

Հնարամտական վէպը (roman d'intrigue) կը կոչուի այն վէպը, որուն մէջ վիպական յօդուածոյ գործողութիւնը գերակշիռ հանգամանքով մը կը ներկայանայ: Այս սեռի Գլուխ-գործոցներն են Պալզագի Eugénie Grandet և Ջօլայի «Vérité»ն ևն. ևն.: Պերճ Պռօշեանցի «Շահէն»ը (պէտք չէ չփոթել Շերենցի «Շահէն»ին հետ), ըստ մեզ այս սեռի հայերէն Գլուխ-

գործոցն է «Հացի խնդիրը»: Նկատելի է որ, հնարամտական վէպը կատակերգութիւնն իսկ է, որով ամենէն աւելի մարդկային վէպը՝ ուր մարդը, —կին թէ այր— ի տես դրամին ամենէն ստոր ձեւափոխութիւններն և կամ աւելի ճիշտ պիտի ըլլար որակել, ամենէն նողկալի հոգեփոխութիւնները կը ստանայ. ուստի իրապաշտ դպրոցի յատուկ սեռ մըն է, ուր յաջորդաբար կ'երեւին Պալզագ, Ֆլօպէռ և Զօլա ևն.: Սլաւներէն՝ Տոլսդոյ և Տաստէվսքի, Տուրգենեվ, Ուսպէնսքի, Գարշին, ևն.:

Բարսգիտական վէպը (roman de moeurs) կը կոչուին այն վէպերը, որոնց մէջ նկարուած են տեղական բարքերը, ընկերաբանական բազմակողմնակի վերլուծումներով, ինչպէս են Տիքընսի pickwiek papersը, Զօլայի* քսան հատորէ բազկացած Rougon Maquartները և գրեթէ միւս բոլոր գործերը: Ալֆոնս Տօտէի Fromont jeune et Risler aîné. Sapho, Jack ևն.: Լըսաժի «Ժիւլ Պլասը» Պալզագի հոյակապ «մարդկային կատակերգութիւնը», որ 40 հատորներէ կը բազկանայ, կամ պատրանքի ովկիանը, ուր՝ կեանքն է որ իր մոլութիւններով, կիրքերով և փախստեայ առաքինութիւններով կը կոհակուի: Ֆլօպէռի «Մատամ Պօվարի»ն ևն.: Մեր մէջ համեստ դիրք մը կը գրաւեն Օր. Ալիսի (Սիպիլ) «Աղջկան մը սիրտը» Գ. Զօրպալի «Անհետացած սերունդ մը» և Կամսարականի Վարժապետին Աղջիկը: Տաղանդաւոր վիպասան Բասիմի տեղական կեանքէ հիւսած ուշագրաւ վէպերէն «Խոր-

* Այդ հատորածոյին գլխաւոր գիրքերն են Assommoir, Germinal, la Terre, la Bête humaine, le Rêve, l'Argent, la Débele.

հըրդաւոր Աղջիկը», «Բախտախնդիրը», «Ժառանգորդը», «Կնճռոտ Հանգոյց մը», «Ոսկիներու համբուն վրայ» ևն.: Բայց գլուխ գործոցներ են Ռուսահայ անմահ վիպասանին «Զահրումարը», Պերճ Պռօշեանցի «Ցունօն», և Շիրվանզատէի «Նամուսը» և «Բաօսը»:

Պատմական եւ հնախօսական վէպ (roman historique et archéologique) կը կոչուին այն վէպերը, որոնց մէջ անձերու և իրողութիւններու գրուագները հետ միահառնուած են պատմական և հնախօսական անխզելի արդիւնքներն ու պատճառները, որոնք վէպին ոգին կը կազմեն միշտ: Այս սեռին մէջ անհատապար հանճար մըն է Ուօլտըր Սքոթ անգլիացին, որ Ռիչառ առիւծասիրտէն մինչեւ ԺԸ. դարու վերջը ճշգրիտ նկարագիրն ու մեծ մարդոց հոգեբանութիւնն րրած է իր բազմաթիւ գործերով, որոնց նշանաւորներն են Իվանհօէ, Waverley. Սքոթի հետեւեցան Գերմանիոյ մէջ՝ Ֆուգէ, Իտալիոյ մէջ՝ Մանցոնի և Ֆէրնան Քաուալլէր՝ Սպանիոյ մէջ, Ֆրանսայի մէջ՝ Էօժէն Սիւ, ինչպէս «Թափառական Հրէա» ևն. Վ. Հիւկոյի Notre Dame de l'aris և Թուսաոնեռը, Աղէքսանդր Տիւմա իր բազմաթիւ վէպերով: Իսկ պատմական վէպ մըն է Ալֆրէտ տը Վինիեի Cinq Marcը ևն.: Կ. Ֆլօպէռի ոճի ու յղացման հրաշակերտներն են «Salambo» և Madame Bovary: Բոլոնիացի վիպասան Սէնքիէվիչի* «Quu va dis» ևն. Ժան Պէրթոյի Կղեոպատրան: Մեր մէջ՝ ոսկիէ Ակաղոպի, խաչագողի յիշատակարանի մեծանուն հե-

* Տե՛ս մեր «Quo va dis»ի վրայ կատարած ընդարձակ ուսումնասիրութիւնը (անտիպ):

ղինակը առաւել կամ նուազ ազդուած կը թուի Սքօթէն: Այս կարգի վէպ մըն է նաեւ՝ Տ. Սարգսեանի «Շահէն». իսկ Ռուսահայոց մէջ պատմական վէպը առաւելապէս կը մշակէ Բագրատ իր գեղեցիկ գործերով, որոնք են Երկաթը և Հիւսիսի Ուրիէլը են.:

Հոգեբանական վէպը (roman psychologique)ը գաղափարներու և զգացումներու վերլուծումն է, ինչպէս են կէօթէի «Վէրթէր»ը, Ապպէ Բռէվոյի «Մանօ Լէսքօ»ն. սիրոյ հոգեբանութիւնն են Պալզագի «Séraphita»և «Modeste Mignon», Մատամ տը Սթալի «Corinne»ը, Ժօրժ Սանի «Elle et lui», «Horace», գրեթէ Ներա բոլոր վէպերը, որոնց մէջ խմաստի տեսակէտով ամէնէնէն խորունկն է «Valvédre». իսկ «la Mare au Diable»ն գաղափարապաշտութեան ծայրալիր ճառագայթումն է ի հակառակն Պալզագի, որ «Pére Goriot»ի մէջ տառապանքներէ հիւծած մարդկային հոգին կը տարրալուծէ, ըստ Պրանգէսի այս անգամ մրցելով՝ Շէյքսպիրի «Լիր»ին հետ, ուր՝ կիրքերն ու մոլութիւնները այնքան դիւային աչքով վնռուած չէին երբեք: Ժօրժ Սան «Սէրը» կը հովուերգէր Վիրգիլեան չեշտով, մինչ Պալզագը «Դրամը» կը տրամերգէր. բախտին դէմ դիւային ընդվզումով մը կը նկարագրէ մարդկութեան սեւ նկարագիրներուն ու մոլութիւններուն գեհենը: Բօլ Պուրժէի (Mensonges) «Սուտիւններ», Փիլիսոփային ատակերտ*, une Idylle tragique ևն. Թոլստոյի Կրէյցէրեան սոնատը, ցաւութիւնը. Կարալէնկոյի «Կոյր երաժիշտը»**

* Բօլ Պուրժէի այս վէպը Թարգմանեց Օննիկ Զիֆճէ Սարաֆ:
** «Կոյր երաժիշտը» Թարգմանեց Մուշէ վարդապետ՝ Տփղիս:

ևն.: Տոբրոլեանովի Օրամուտին, Ուսպէնսկիի Բաստերեաեվչեան փողոցի բարեկը: Մեր մէջ Ռուսահայ Շիրվանզատէի «Խելագար»ը, Շանթի «Երազ օրերը», «Վերժին»ը, «Դուրսեցիները», «Դարձը» ևն.:

Հոգեբնախօսական վէպը հոգեբանական վէպին բնապաշտիկ և խորհրդապաշտ գաղափարներու, զգայութիւններու և զգացումներու միախառնումէն ծնաւ: Մաուպէյ, «կիներու ջղային գրականութիւն» (Littérature neurasthénique des femmes) կոչուած այն ճշմարիտ սեռն է, զոր Ժ. դարուն Ռուսօ հիմնեց, Ժօրժ Սան Ժ. դարու «Վիպականութեան մայրը» կամ «Հեշտասէր Մուսան» իր «Indiana», «Lèlia», «Valentine», «Jacques», «la Mare au Diable», «Elle et Lui», «Lucrezia Floriani» և «Valvèdre», զգայացունց վէպերով գաղափարապաշտութեան անմահ մարզերը վերացուց: Մինչ Իպսէն՝ սիրոյ ճշմարիտ զգացման, Պրանտեաց կամքի և պարտականութեան խորարմատ և բացարձակ գիտակցութեան վրայ խարխլեց այս ներաշխարհիկ գրականութիւնը: Իսկ այժմիկ՝ Իտալացի մեծ վիպասան-բանաստեղծ՝ Գապրիէլէ տ'Անունցիօ, իբրեւ ապրող ազնուական հանճար, բոլորովին արդի կենդանի զգայութիւններու, զգացումներու, կիրքերու և կամ մէկ խօսքով՝ արդի քաղաքակրթական բուռն և բազմապահանջ հոսանքներուն դէմ դրուած կնոջ անյագուրդ հոգին կամ զգայութիւնը կը տարրալուծէ բնութենէն և կնոջ այլազան գեղեցկութիւններէն ներշնչուն՝ հրաշալի պատկերներու մուսէոնի մը մէջ:Ու աւելի ցոյց կու տայ սիրոյ և կիրքի կնոջ ջիղերուն վրայ ըրած անխուսափելի ազդեցութիւնները, որոնց ճարտար ու դիտախոյզ նկարագրութեան մէջ կը կայանայ արդէն այս

կնճռոտ սեռի յաջողութիւնը, որուն գաղտնիքը գիտէ ա՛Աննունձիօ՝ սիրոյ և կիրքի այս գերազանց ՆԿԱՐԻՉԸ։ Ցիշենք միայն իր հրաշակերտներէն «Տարփասէր Տղան», «Մահուան Ցաղթանակը» և «Հուրը» և ողբերգութիւններէն՝ «Մեռած Քաղաքը», «Ընդհատած Ցաղթանակը», «Ժորիոյի Դուստրը» և «Նաւը», որոնք հոգեբնախօսական գրականութեան մըշտընջենական և գաղակերտ կոթողներն են։

Իմաստասիրական վէպը (roman philosophique) այն բարձր յղացումն է, որուն իմաստասէր վիպասանը իմաստասիրական մրցանիւթ մը (Thése) ի հանդէս բերելով անձնաւորութեանց միջոցաւ կը ջատագովէ զայն ու միաժամանակ հակոտնեայ սարբերն ալ բնաբարձ ընելով կը հռչակէ ճշմարտութեան յաղթանակը։ Այսօրինակ վէպեր են., Վոլթէռի «Candide»ը ժ. ժ. Ռուսոյի «la Nouvelle Héloïse»ը, իսկ Պալզագի իմաստասիրական վէպն է «la Peau de Chagrin» ուր՝ աշխարհ մը կը գալարուի. Տօսթէյէվսքիի գլուխ-գործոց «Ոճիր և պատուհասը», Մատամ Լաֆայէթի «la Princesse de Clèves» (ԺԷ. դար). Պէյլի գլուխ-գործոցը «rouge et Noir»ը, Մէրիմէի «la Double Mèprise» ևն.։ Տալստոյի «Դրամը» ևն.։

Մեր մէջ Սրբուհի Տիւսաբ «Մայտա»* «Սիրանոյշ» և «Արաքսիա» վէպերով կնոջ դատը կը պաշտպանէ նոյն գեանին վրայ։

Կատակերգական վէպը (roman comique) ծաղրելի բարքերու և սովորոյթներու վերլուծումն է, որ կատակի քողին տակ կը ձգէկ անհատական ու ընկերային յոռի նկարագիրները, որոնց այլանդակ պատկերները կ՛արեւագրուին կատակավէպին մէջ։ Այս մոռցուած սեռին հրաշակերտներն են Սէրվանթէսի «Տօն Գիշօթը», Ռապլէյէ «Կարկանթուա և Բանթակրիւէլը», Սուիֆթի «Կիւլիվէրեան ուղեւորութիւնները» և Թէօֆիլ Կօթիէի «Capitain Fracasse» ևն.։

Հեքեաթը կատակերգական և դիւցազնական վէպին ժողովրդական ձևն է որ զբօսցնելով կ՛ուսուցանէ իմաստասիրակ. բարոյական ճշմարտութիւններ։ Հէքեաթին էական տարրերն են. հրաշալին, ոգիներ, պարիկներ, հսկաներ, թզուկներ, չատուկ վհուկներ, հրաշալի մանուկներ, օրիորդներ, թեւաւոր պէքասներ, վիշապներ, հրաշալի թռչուններ, էլտօրատօներ ևն. ևն., Այս սեռին հրաշակերտն է «Հազար ու մէկ գիշերները», Մհերը, Ղոլարի աւանդավէպը, Լեռան ոգին։ Մեր գաւառացի եղբայրակիցը՝ Թլկատինցին և Զարդարեան՝ Արձակի մէջ, այս սեռը ճոխացուցին իրենց թովիչ աւանդավէպերով։ Բայց հէքեաթը իր համերական բարձրութեան հասցուցին Կէօթէ, Հօֆման, Վ. Հիւկօ, Շարլ Նօտիէ, Էտկար Գինէ, Թէօֆիլ Կօթիէ ևն. այս հրաշավիպական սեռին հոյակապ յիշատակարաններն են Կէօթէի պալլատները, «Ֆաուստ»ի Վալբուրկիսեան գիշերները և «Westöstliche Divan» ևն. Հօֆմանի «Պատմուածքներ», Վ. Հիւկօի «Դարերու աւանդավէպը», Շ. Նօտիէի «Ines de las Sierras», «Semiramis» իսկ ատոնց պատրիկավայել պսակն է «la Fée aux Miettes», Ե. Գինէի «Ahasvérus»ը, Թ. Կօթիէի «romans et Contes»ը եւայլն։

Նորավէպը (Nouvelle) կամ վիպակը վէպին մանրանկարն է, որուն նպատակն է զբօսցնել և ուսու-

* Տես մեր դեռ անտիպ «Մայտայի ստուգաբանասիրութիւնը»։

ցանել, սա կը նկատէ անհատական ու ընտանեկան լաւ կամ յոռի բարքերն ու սովորոյթները. բայց ա-նոնք լրացուցիչ մասն են ա՛յն ամբողջին, որ է սէրը, զոր իւր ամէն արկածներուն մէջ կը պրիսմակէ վի-պակը: Այս ճիւղի տիեզերական ներկայացուցիչն է ֆրանսացի կին մը Մօբասան, որուն գլուխ-գործոցն է «Bel Ami»ն. բայց միաժամանակ անկարելի է զանց ընել ժօրժ Սանի հրաշակերտն՝ «la Marquise», Միւ-սէի «Emmeline», «Frédéric et Bernerette», «le Fils de Titien», Կ. տ'Անուենձիոյի «Annales d'Anna», «les esquisses»: Եւրոպական գրականութեան մէջ Ռո-րավիպը այսօր ա՛յնքան յարաճուն և ա՛յնքան բազ-մերանգ է որ, հոս՝ դժուարին է անոր գեղեցիկ ար-դիւնքները դասաւորել: Իսկ Հայոց կին մը Մօբա-սանն է Գ. Զօհրապ, որուն գլուխ-գործոցը կը թուի «Փոթուրլուն»: Արժան է յիշել նաեւ՝ «Տունէն ներս»ը որ տոհմիկ կեանքի ընտանեկան վէրքերը մատնանիշ ընող 24 վիպակներու միաձոյլ փունջ մըն է. իսկ Օ. Զիֆթէ Սարաֆի «Միամիտի մը արկածները» Եւ-րոպական ցուի հոսանքէն վարուած մեծամոլ երի-տասարդի մը չհատակուելուն ողբերգական ծաղ-կեփունջն է:

Նկարագրութիւնը բնական բազմերանգ տեսա-րաններու, չէնքերու, արձաններու, մարդկային դէմքերու, մարմիններու, կենդանական մարմիննե-րու չարժուձեւերու նկարչութիւնն է, որ բանաս-տեղծին ու վիպասանին միակ գանձն է:

Գաղափարապաշտ դպրոցի անմահներէն՝ յիշենք Շաթօպրիան, Մատամ Սթալ, ժօրժ Սան և վ. Հիւ-կօ ևն. իրապաշտ դպրոցի դիտախոյզ տիտաններէն՝ Ռօլաները Սքօթ, կէօթէ, Նօտիէ, Պալզագ, Պէյլ, Մէրիմէ, Ֆլօպէռ և Էմիլ Զօլա, Սլաւ՝ կորքի, Գարշին:

Զորս տեսակ նկարագրութիւն կայ:

Ա. Դիմագրութիւնը անձերու, կենդանիներու եւ առհասց չարժուձեւերուն նկարագրութիւնն է:

Բ. Բարպիտութիւնը կը նկարէ անձի մը բարքերը, զգացումները, բարի ու չար կիրքերը եւ բոլոր ֆի-զիկական ու բարոյական միտումները, որոնց ամբող-ջութենէն կը կազմէ նկարագիրը:

Գ. Տեղագրութիւնը (topographie) տեղերու պատկերացումն է, որ յաճախ՝ բանաստեղծական կ'ըլ-լայ, ինչպէս են բոլոր քերթողներուն ու վիպասան-ներուն գրած տեղագրութիւնները, որոնց մէջ առաջին տեղը կը գրաւեն Ժ. Ժ. Ռուսօ, Ռօլաները Սքօթ, կէօ-թէ, Լորա Պայրըն, Շաթօպրիան, Լամարթին, վ. Հիւկօ, Թէօֆիլ Կօթիէ, Զօլա, Բօլ Պուրժէ և Բիէռ Լօթի: Մեր մէջ՝ Մ. Չերազ, Ե. Տէմիրճիպաշեան, Ա. Զօպանեան, Շանթ, իսկ Րաֆֆի անհաւասար դէմք մըն էր: Արժա՛ն է յիշել նաև Ա. Եարճանեան:

Դ. Գեղեցկագիտական նկարագրութիւնը մեհեանի մը, ապարանքի մը և տրձանի մը տրուեստագիտա-կան հայեցողութիւններով պատկերացումն է, որ տր-ուեստի քննադատութեան կարեւոր տարրը կը կազ-մէ: Այս տեսին ճշմարիտ ստեղծագործողներն եղան երկու գերմանացի հանճարներ, Վինքէլման, գերմա-նացին և իր խլզպախ ախոյանը՝ Լէսսինկ: Ուշագրաւ են Ա. Ինպիկիեռի Ապոլոնին ու Լաոկօճի նկարագրու-թիւնները. իսկ երկրորդին՝ Լաոկանի վրայ կատարած քննադատութիւնը. անգլիացւոց մէջ Օ. Ուայլտ և ճօն Բըսքին՝ իրենց արուեստագիտական բազմաթիւ նկա-րագրութիւններով նշանաւոր հանդիսացած են. Ֆրան-սացւոց մէջ եզական հանճար մըն է Հիպպոլիտ Թէն իր «Արուեստի փիլիսոփայութիւն» երկհատոր Գլուխ-գործոցով:

Վէպի յեղաւերջումներու վրայ ընդհանուր տեսութիւն մը. — *Վէպը ասպետական կեանքի ծաղրանկարը ըլլալէ կը դադրի Ժ. դարուն՝ Ռապլէյի կարկաճիւա և բանբակրիւել անուն երգիծական իրապաշտ կամ մարդկային վէպով* (roman satirique) *և Սէրվանթէսի Տօն Գիւօթ գլուխ գործոցով, որոնք բուն վէպի ահռվիրանները եղան: Վէպի հայրենիքը Ֆրանսա՝ Ժ. դարուն դեռ գաղափարապաշտ* (idéaliste), *իր յղացումները կը պատկերացնէր, առանց բանավարական կուռ խարիսխ մը ունենալու: Գաղափարականութեան նպատակը ամէն ինչ գեղեցկացնելու մէջ կը կայանար, առանց իբր խոչոր ունենալու բովէն մարդկայինը: Այսպէս արձակ բանաստեղծութիւն մըն է Համպրէի եպս. Ֆէնէլոնի Տելեմաքը* որ Հոմերական բնանկարներու (paysages) հաւաքոյթ մըն է. Ժ. Դարուն վէպը իմաստասիրական ու գիտական խնդիրներով վիճելու համար գործածուեցաւ. ինչպէս են Լըսաժի «Ժիլ Պլասը», Աբբա Բրէվօի «Մանոն Լէսքօ» իրապաշտ վէպերը, որոնք ինչ որ մարդկային է իր խոկութեանը մէջ կը նկատեն, առանց մղձաւանջներու եռեւէ վազելու: Ժ. Դարուն կիսուն իմաստասիրական վէպը* (roman philosophique) *կը ծնի. Մոնթէսքիոյի «Պարսկական նամականին», Վոլթէռի* Candide*ը, որով յոռետես իմաստասիրութիւնը կը ներկայացնէ իր ուճայնով* (Néant), *որ մարդկային կեանքի վրայ հիւսուած հեգնութիւն մըն է. Վոլթէռի հակոտնեայ Ռուսոյի* La Nouvelle Héloïse*ը,* Le discours sur les scienes et les arts, *որոնցմով ցոյց կուտայ մարդուս քաղաքակրթութեան*

*Տես. ե. Հ. Հիւրմիւզ' գրարար Քարգմանութիւնը.

զոհ մ'ըլլալը: Անցողաբար պէտք է դիտել որ անգլիացի վիպասան Րիչարտսընի (Richardson 1689—1761) *«Բամէլան» և «Քլարիսա»ն կնոջ սրտի ներքին ու իրապաշտ ուսումնասիրութիւն ըլլալնուն՝ եւրոպայի մէջ տիեզերական ընդունելութիւն մը գտնելով՝ գերակշիռ ազդեցութիւն մը ունեցան բոլոր գրագէտներուն վրայ, որոնցմէ զերծ չմնաց նաև անգլիամոլ Ժ. Ժ. Ռուսօն իր* Hé'loïseին մէջ:

Հոգեբանական Վէպը հոգեբանական գերանութը վերլուծումներով հիւսուած վէպն է, զոր ստեղծեց Սամուէլ Րիչարտսընը, որուն կերպով մը աջակցեցան Ֆիլտինկ* իր գլուխ գործոց Tom Jones*ով, Սթէրն՝* (A sentimental Journey) *իր «Զգացական ուղեւորութիւն»ով, Սմոլէտ՝ իր* Roderich Random *ով, որ Ժիլ Պլասի հետեւած է: Ցետոյ կը սկսի Ժ. ի վերջերն ու Ժ. ի սկիզբները Րօմանթիք հակադասական, Վիպական շրջանը* (l'époque romantique) *Ֆրանսական գրականութեան մէջ: Այդ համաշխարհական գրականութեան ամէնէ'ն հոյակապ, ամէնէն յորդ և ամէնէն բեղուն դպրոցի նպատակն էր յուզել ամբոխը իր բանագործական գործողութիւններու ծայրայեղութեամբ: Գլխաւոր ներկայացուցիչներն են Շաթոպրիան և Մատամ Սթալ, որուն Քորինն ու Տէլֆինը կնոջ դատի անդրանիկ յիշատակարաններն են: Մինչ ռօմանթիկ դպրոցի սիրոյ բոլոր հոսանքները կը նկարագրեն Ժօրժ Սան, և իր անմահ սիրահարն՝ Ա. տը Միւսէ: Իսկ Վ. Հիւկօ ռօմանթիզմի հակայական պետն էր, որուն անունով լեցուած են աշխարհ և գրականութիւն:*

*Ֆիլտինկի միւս վէպերն են Joseph Andrews· Jonathan vilde եւ Amè'lia.

Այս ԺԸ. դարու վերջերը և ԺԹ.ի սկիզբները ստեղծեց Ռօլթըը Սքօթ պատմական վէպը, որուն հետեւեցան Եւրոպացի հեղինակները: Վ. Հիւկոյի Notre Dame de Paris-ն և Թօմասհիւրը և Տիւմայի բոլոր վէպերը Սքօթի ազդեցութիւնը կրած են: Սակայն, Պալզագի տիտանեան յայտնութիւնը վերի վայր չրջեց բօմանթիք դպրոցը, հաստատելով իրապաշտ դպրոցը իր հոյակապ «մարդկային կատակերգութիւն»-ով և անոր առաջին աշակերտը՝ Կիւսթաւ Ֆլօպէռ իր «Սալամպօ» և «Մատամ Պօվարի» գուգակ հրատարակութիւններով՝ նկարեցին իրերը ծայրայեղ մանրամասնութեանց մէջ, բայց նոր դպրոց մը առնելի չափազանցութեան տանելով, կը ճգնի նկարել իրերը ինչպէս որ են, և ոչ թէ՝ «ինչպէս որ պարտ էին ըլլալ» ըստ խորհրդապաշտութեան (symbolisme), բնապաշտութիւնն (naturalisme) էր այն, որուն մեծ վարպետն էր Էմիլ Զօլա, որ Լհասթինկի պէս բանավարութեան փարած՝ բնութիւնն ու մարդը չանաց նկարել այնպէս, ինչպէս որ են: Բնաջինջ ըրաւ հոգեբանութիւնը, մտաւ գործատուներու քաօսին մէջ ու զայն ուսումնասիրեց ընկերաբանի աչքով: Զօլա նկատեցէք զատ ամէն ինչ ծիծաղելի կը դառնէր: Մինչդեռ Ա. Տօտէ ընկերութեան աղնուական դասակարգին ճշգրիտ պատկերները գծեց իր ներդաշնակ վէպերուն մէջ. իսկ Բօլ Պուրժէ հոգեբանական վէպը անմահացուց իր հոգեխօսական գերանուրը վերլուծումներով: Մինչ Ռուսիոյ մէջ Թոլսթոյ Ա.ետարանի բարոյականին իմաստասիրութեան ոգին տարբալուծելով բարոյական վէպը յաւերժացուց: Արդի գրականութեան վերջին ձեւը վէպը ըլլալով, շատ բնական է մտածել թէ՝ պիտի ձգտի Ֆրանսայի դասական

դպրոցի ոգիին, այն է ընկերայնութեան (sociabilité) որ միեւնոյն ատեն ապագայ գրականութեան իտեալն ալ է: Ըստ մեզ՝ այս վերջին ձեւը պիտի իրագործէ իմացական ընկերվարականութեան մը իտէալը, որուն կը նկրտին ուսումնասիրուած բոլոր գրական սեռերը, որոնք ընդհանուր աշխարհի ժողովուրդներու գաղափարներուն անխտիր իրերախառնուրդով՝ պիտի կարենան վերելակել գրականութեան Ոդիսպոսեն դէպի մարդկային կեանքի ընդհանուր երջանկութեան կամ գրական Սահմանադրութեան մը գիրկը:

5. ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՍԵՌ

Մանկավարժութիւնը *տղայ մը օրօրոցէն մինչև հասունութեան հասակը, ըստ բնութեան օրինաց ամբողջաբար մարզելու, դաստիարակելու և զարգացընելու ճշմարիտ գիտութիւնն է, որ այսօր մարդաբանական ու հոգեբանական օրէնքներու վրայ խարսխուած՝ տղուն ֆիզիկական կազմուածքին հետ ներդաշնակօրէն կը զարգացնէ հոգեկան կազմուածքը բնութենէն առնուած մտապատկերներու* (image) *ամբողջական զարգացմամբ։ Մանկավարժութիւնը կը պարունակէ դաստիարակութեան* (éducation) *և ուսուցման* (instruction) *եղանակները։ Դասագիտութիւնը որոնի ու ներքին մարդուն ազնուացման հոգեբնախօսական գիտութիւնն է. իսկ ուսուցումը մարդկային բոլոր կարողութիւններու և ընդունակութիւններու ներդաշնակ զարգացումը։ Այս գիտութիւնն ալ ունի իր պատմութիւնը։*

Մանկավարժական պատմութիւնը *բոլոր քաղաքակրթ հին ու նոր ազգերու իրենց տղաքը կրթելու գանազան եղանակներու պատկերացումն է, որ կը բաժնուի սովորաբար չորս գլխաւոր շրջաններու։*

Ա.—Հնութենէն մինչև քրիստոնէական շրջան։

Բ.—Քրիստոնէական շրջան։

Գ.—Պէյքընէն մինչև Բեստալոցցի։

Դ.—Բեստալոցցիէն մինչև մեր ժամանակները։

Առաջին շրջանի առաջին բաժնին մէջ են Չին, Հնդիկ, Եգիպտացիք, Պարսիկ, Ասորեստանցիք և Բաբելացիք և Հրեաները, որոնց մանկավարժութիւնը Նահապետական է, բացի Ճաբոնցիներէն, (որոնք Եւրոպացիներուն նախանձը չարժելու աստիճան ընչամոլիտ քաղաքակրթութեան մը հասնելով ծովու և ցամաքի վրայ դիւցազնական հրաշքներ կը գործեն այսօր)։ Ճաբոնցիք անգլիական ու գերմանական կուռ մանկավարժութեամբ կը յառաջդիմին Պուտիսայի բարոյական հզօր սկզբունքներուն փարած։ Երկրորդ բաժնին մէջ են Հին Ցոյհերն ու Հռոմայեցիները։ Ցուներուն ֆիզիքական դաստիարակութիւնը կը ներկայացնէ Սպարտա, իսկ մտաւորականը՝ Աթէնք, ուր՝ Սոկրատ, Պղատոն և Արիստոտէլ մեծ գործիչներ եղան։ Նկատելի է որ, Հելլենական կրօնը մանկավարժութեան ազդիւրն էր, վասն զի բնութիւնը իր գեղեցկութիւններուն աստուածացումին հետ բանաստեղծութիւն և երաժշտութիւն մխալամուխ կը ներկայանար Հելլէն պարմանիին, որ յափշտակուած՝ կ'աշակերտէր Անոր (բնութեան)։ Հռոմէական դաստիարակութիւնը բարոյական և կրօնական ուղղութիւն մըն էր, զոր մշակեցին Կիկերոն, Սենեկա, Կուինտիլիանոս և Ժուվենալ կամ Ցորնաղ քերթողը, որ մէկ տողի մէջ կը խտացնէ դաստիարակութեան սքին.

Mens sana in corpora sana.

Առողջ միտք առողջ մարմնի մէջ։

Բ. Շրջանի ներկայացուցիչներն են Տիրս ուղղանոս, Ցովհան Ոսկեբերան, Հերոնիմոս, Օգոստինոս, որոնք կրօնական լեռնտ ուղղութիւն մը տուին դաստիարակութեան, որ Մեծ Ուսուցչին (Քրիստոսի) սա՛ սկզբունքին վրայ հիմնուած էր.—«եղերուք դուք կատարեալ, որպէս և Հայրն ձեր կատարեալ է» (Մատ.

գլ. Զ. 48)։ Արգարութիւն և սէր քրիստոնէական դաստիարակութեան գերագոյն սկզբունքներն են։ Միջին դարուն սկոլաստիկ դաստիարակութիւնը վանքերու մէջ միստիքականութեան կամ սարսափի ըմկղբունքի վրայ հաստատուեցաւ։ Բնականաբար յետոյ կուգար ասպետական կրթութիւնը, որ կրօնական, դիւցազնական եւ գնդապետական սկզբունքներու վրայ խարխուած էր. սակայն քրիստոնէական դաստիարակութիւնը մեծ յեղաշրջում մ'ունեցաւ հին դասական կամ հին յունական շրջանին վերանալով, որով ԺԴ. դարու գրական վերածնութեան հետ մանկավարժականն ալ առաջ եկաւ։ ԺՉ. դարուն դաստիարակութեան մասին մեծ գրողներ եղան Գերմանիոյ մէջ Լուտեր, Փիլիպպոս, Մելանքթոն, Տրոցենտորֆ և Շտուրմ։

Գ. Պէյքն (1561—1626) անգլիացի իմաստասէրը իր «Մեծ վերանորոգում»* իմաստասիրական սկզբունքներու հաւաքոյթով ահագին յեղաշրջում յառաջ բերաւ։ Սա, միստիքականութեան անիրական գիրքը գոցելով՝ կը բանար խորին դիտողութեամբ բնաւործութեան Ս. ՄԱՏԵԱՆԸ, որմէ դուրս ոչինչ կ'ընդունէր և թէ մարդկային բոլոր գիրքերը սխալական կը դաւանէր։ Գիտական ճշմարտութիւնները բա՛ն իսկ առարկաներէն դուրս կը քաշէր և ա՛յ թէ կանխակալ կարծիքներէ։ Այս ձգտումով տապալեց սկոլաստիկ ու դասական նախնական դպրոցները։ Դիտել մէն մի առարկայ, երևոյթ, ինչպէս որ է, Պէյքընի վարդապետութիւնն էր, զոր գործադրելին Միշել Մոնթայն, Ռատիկիոս (գերմ.), Ամոս Կոմինիոս (Չեխ),

*Voulum organon. Պէյքն լատինարէն կը գրէր։

Լոք, Ժան Պաթիստ ալ-Լասալ, Ֆրանկէ, Ռուսոյ, Բազեդով, Ռոխով, Ֆիլբիգեր, Քինգէրման, և իրրև մանկավարժական գրականութեան հղիտակ՝ ասոնց մէջ նշանաւորներն են Կոմինիոս՝ որ գրեց 1. «Մեծ վարդապետարան» (didactica meagna)։ 2. «Լեզուագիտական բաց դռներ» (Janualinguarum rescrata)։ 3. «Նկարեալ տիեզերք» (ortis pictus)։ Մոնթայն՝ գրեց «Փորձեր» (Essais)։ Լոք գրեց 1. «Մարդկային հանճարի վրայ»։ 2. «Մանկանց դաստիարակութիւնը»։ Ֆենէլոն յօրինեց «Օրիորդաց դաստիարակութիւնը» և հանրածանօթ «Տելեմաք»ը 1. Ռուսոյի խոստովանութիւնները (confessions)։ 2. «Emile»ը, մանաւանդ վերջինս՝ ահագին յեղաշրջում առաջ բերաւ մանկավարժութեան մէջ։ «Էմիլ»ը բնութեան գիրկը մեծցնելով և ա՛յ թէ պայմանադրական սկզբունքներու անել բաւիղին։ Ռուսոյի հետեւեցան երեւելի մանկավարժներէն՝ Յովհան Բազեդով, որ գրեց 1. պատկերազարդ «Նախակրթարան»ը. 2. «Ուղեցոյց»ը. Տրապ՝ ըլլաց «Գիրք մանկավարժութեան»ը. իսկ մանկական գրականութեան հիմնադիրն եղաւ կաւպէ, որ «Ռոպէնսոն»ը մանկական լեզուի վերածեց «Կրտսերն Ռոպէնսոն» վերտառութեամբ։ Ռոխով յօրինեց «Բարեկամ մանկանց» (Kinder Freund)։ Ֆիլբիգերի միակ գործն է «Զեռնարկը». իսկ մեր մէջ նշանաւոր մանկավարժներ են Սեդրակ Մանդինեանց, որուն գլխաւոր գործերն են «Կրօնք» և «Համառօտ մանկավարժութիւն». Առաքել Բահադրեանց, Ն. Տէր Ղևոնդեանց, որ Ուշինսկի Ռուս մանկավարժին հետևողութեամբ գրեց «Այբենարանը». Գրիգոր Էրզնկեանց, որուն նշանակելի գործն է «Պատմութիւն մանկավարժութեան»։ Տաճկահայոց մէջ ընդ-

հանուր մանկավարժութեամբ կը տքնի առաւելապէս Յ. Հինդլեան էֆ., որ քանի տարիէ ի վեր անընդհատ նորագոյն ու նորագիւտ աղբիւրներու հետեւելով ու իր անձնական յայտնի դիտողութիւններով գրած է «Փունջ»ը, և այդ քանի տարուան ընթացքին մէջ տոհմային հայեցակէտէն դիտուած մանկավարժական բազմաթիւ յօդուածներ (Արևելքի, Մասիսի, Բիւզանդիոնի, եւն.) մէջ, որոնց պսակը պիտի ըլլայ մանկավարժութեան վարդապետականը (Didactique), ուր՝ կը յուսանք տեսնել զինքը. իսկ մանկավարժական սեռ ուղղութեամբ կը պարապի մանկապարտէզի հիմուտ՝ Աղայեանց ռուսահայ մանկավարժը։

Դ. Հրլանեան է որ մանկավարժական գիտութիւնը մանուկներու բնութեան զարգացման օրէնքներուն վրայ հիմնուելով՝ դիւրասոյց մեթոտի մը վերածեց Յեւրիխոյի Հէնրիկոս Պեստալոցցիին։ Ան՝ իր ուսուցման ու դաստիարակութեան մասին կազմած գաղափարները խտացուց «Մինուկեացի մը երեկոյեան ժամերը», «Լինհարտ և Գէրտրուտ», «Գերդրուդ ինչպէս կը սորվեցնէ իր տղոց», «Մայրերուն գիրքը», «կարապի երգը» աննման հատորներուն մէջ, ուր հոգեկան կըրթութիւնը բոլոր ուսանելի սկզբունքներուն ագին է։ Պեստալոցցիի նորանշան յեղաշրջումը յաջորդաբար կատարելագործութեան հասցուցին Ֆրէօպէլ, Նիմայէր, Տինտէր, Հերֆանի՝ գերման մանկավարժները, որոնք մանկավարժական գրականութեան ալ մեծ մղում տըւին իրենց գործերով. իսկ Գուտսմուտս, Լուդովիկոս Հան, Լինգ, Ատոլֆ Շպիս մանկավարժական մարմնամարզի հիմնադիրներն եղան։ Այսպէս Ֆրէօպէլ մանկապարտէզի հիմնադիրն եղաւ ու գրեց «մարդկային դաստիարակութիւն»ը։ Նիմայէր հոգեբանութեան վրայ կը հիմնէր դաստիարակութեան բոլոր օրէնքները «Դաստիարակութեան Հիմունքը» մանկավարժական առաջին սիստեմաթիք երկասիրութեամբ։ Տինտէր «Ամենագլխաւոր կանոններ հարց-պատասխանի» գործով՝ դաստիարակութեան բազմակողմանի հմտութիւն կը պահանջէր. Հէնրիկոս Սթէֆանիի «Այբենարան», «Մեթոտական խորհուրդներ», որոնք մարդուս բոլոր ընդունակութիւններն ու զօրութիւնները, սիրտ, միտք ու կամք զարգացնելով բարոյական ինքնաճանաչութեան մը հասցնելու կը նկրտէին։ Դիտէր Վէգ հրատարակէց «Հէնինոսեան թերթեր» մանկավարժական ամսագիրը, «մանկավարժական տարեգիրքը»։ Տարին անգամ մը լոյս կ'ընծայէր «Ուղեցոյց գերման ուսուցիչներուն» երկհատոր գործը և «Ուսումնարանական ուսուցման սկզբունք»ը, ուր նա մերձաւոր առարկայէն՝ հեռաւորին, պարզէն՝ բազադրեալին, ծանօթէն՝ անծանօթին, մասնաւորէն՝ ընդհանուրին կը ձգտէին տրամաբանական օրէնքներու համաձայն։

Դիտէր Վէգ բազմաթիւ ուսուցիչներ պատրաստելով իրագործեց իր բոլոր սկզբունքները, և այդ իսկ էր պատճառը «Ուսուցիչներու դաստիարակ» կոչուելուն. իսկ արդի մանկավարժութիւնը հոգեկան ու մարդաբանական օրէնքներու ուսումնասիրութեան վրայ հաստատեցին Հէրպարտ, Բինէկէ, Շմիթ գերմանացի հմաստասէր մանկավարժները։ Հերպարտ գրեց 1. «Ընդհանուր մանկավարժութիւն», 2. «Նամակներ՝ հոգեբանութիւնը մանկավարժութեան պատշաճեցնելու», 3. «Դաստիարակութիւն»։ — Բինէկէ գրեց 1. «Պատմութիւն մանկավարժութեան» երկհատոր հոյակապ գործը, 2. «Գիրք դաստիարա-

կութեան», 3. «Գիմնազիոնական մանկավարժութիւն» և 4. «Մարդաբանութիւն», որով Ֆիզիքական ու հոգեկան կազմութեան վրայ կեդրոնացուց մանկավարժութիւնը։

Օտտոյ Սալոմոն՝ Շուէտացի մանկավարժը գրեց «Ձեռքի աշխատութիւնը, որով ազգն առեղծելու կարողութիւնը մտրվելու հետամուտ եղաւ, մանաւորապէս ձեռքերն ու աչքերը գեղարուեստական ընտիր ունակութիւններու առացմամբ կրթելով։ Ժագոտոյ, ֆրանսացի մանկավարժը, գրեց 1. «Մայրենի լեզու», 2. «Օտար լեզուներ» և 3. «Ընդհանուր ուսուցում», ուր՝ երկու վարկածներ իրարու ճշմարտութիւն կը նկատուին. ըստ այսմ՝ Ա. բոլոր մարդիկ միակերպ մտաւոր ընդունակութիւն ունին, Բ. Բոլորը՝ բոլորին կամ թէ հինը նորին, կամ նորը՝ հինին մէջ կը պարունակուի։ Անգլիացի Բէլ և Լանկաստէր վարագարձ ուսուցման հիմնադիրն եղան. իսկ Ռուսերուն մէջ անուանի է կոստանդին Ուշինսկի, գրեց երկու հայակապ հատորներ «Մարդ իբրեւ դաստիարակութեան առարկայ» և «Մայրենի Լեզու»ի ընտիր գործեր։ մանկավարժական մարմնամարզի հիմնադիրն եղաւ Գուտսմուտս Գերմանացին, որուն հետեւեցաւ Լուդովիկոս Եան ու Պերլինի մէջ մարմնամարզութեան ուսումնարան բացաւ (1778—1852)։ Շուէտացի բանաստեղծ Լինգ մարդակազմական ու բնախօսական օրէնքներու մանրախոյզ ուսումնասիրութեամբ, չուէտական մարմնամարզի մանկավարժական կանոնաւոր հիմնադիրն եղաւ։ Իսկ մանկավարժական մարմնամարզը կատարելութեան հասցուց Ատոլֆ Շպիս Գերմանիոյ մէջ։

Մանկավարժական գիտութեան մեծ ծառայութիւններ մատուցին նաև՝ Սբէնսըը և կիյօ իմաստասէր բանաստեղծը Լայլը։ Ա.աջինը՝ իր «Դաստիարակութիւնով». իսկ երկրորդը՝ համանուն աւելի ընդարձակ ուսումնասիրութեամբ մը դաստիարակութիւնը ժառանգական օրէնքներու վրայ հաստատեց, ըստ որում մարդս իր մարմնական հիւսուածքին հետ հոգեկան հիւսուածքն ալ կը ժառանգէ իր ծնողքէն, և երբեմն մինչեւ իսկ իր հաւէն։

6, ՆԱՄԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՍԵՌ

Նամակագրութիւնը թէ՛ ամէնահին և թէ՛ ամէնէն ժողովրդական սեռն է, որով ամէն գիր գիտցող անհատ իր բացակայ ընկերոջ կը յայտնէ իր միտքը. ըստ այսմ՝ նամակը գրի առնուած խօսակցութիւն մըն է, զոր երկու բացակայ անձեր իրարու կ՛ուղղեն իրենց միտքը բացատրելու համար։ Դիտելի է որ, այս գրաւոր խօսակցութեան մէջ սովորական խօսակցութենէն աւելի՛ խնամք տանելու է լեզուին մաքրութեան և թէ՝ թղթակցին բարոյական կամ նիւթական և կամ ընկերական դիրքն ալ նկատելի պարագայ մըն է, առանց որուն՝ նամակը անպատասխանի և հետեւաբար ապարդիւն կը մնայ։ Ընկերութեան խաւերուն մտաւորապէս անհաւասարութիւնը ծնունդ տուած է երկու տեսակ նամակներու. Ա. պարզ կամ

ընտանեկան նամակներ. Բ. իմաստասիրական նամակներ:

Ա. Պարզ կամ ընտանեկան նամակները, *կեանքի սովորական ընթացքին անսեթևեթ նկարներն են, որոնց գլխաւոր տարրերն են, անհատական, ընտանեկան, ընկերական, առևտրական գործերը, որոնք ծնունդ կուտան բազմատեսակ նամակներու, որոնց գլխաւորներն են.*—(Ա). Ընտանեկան և Բարեկամական նամակ.—Շնորհաւորական և Շնորհակալութեան նամակ.—Մխիթարական նամակ.—Ցանկութեան նամակ.—Չմեղագիր.—Դոժի և Ցանձնարարական նամակ:

Բ. Իմաստասիրական նամակները *այն գրական թղթակցութիւններն են, որոնք էապէս կը տարբերին պարզ կամ ընտանեկան նամակներէն իրենց գաղափարական հայեացքներով, ուր՝ կը բովանդակուին բարոյական, պատմական, քաղաքական, գիտական, և որ աւելին է, գրական ու գեղարուեստական բարձր խնդիրներ:* Հնութեան մէջ յիշատակելի նամակագիրներ են Կիկերոն, Սենեկա և Պլինիոս Կրտսեր. իսկ եկեղեցական Հայրերէն՝ անմոգիւտ նամակագիրն է Ս. Գրիգոր Նազիանզնցի և այս առթիւ չենք կրնար չյիշել Ղ. Փարպեցիի այն նշանաւոր «Թուղթ»ը, թէև չատագովական մը ըլլար այն Ա. Վ. Մամիկոնեան:

Մեր աշխարհիկ գրականութեան մէջ նշանաւոր են Գ. Օտեանի, Մ. Մամուրեանի նամակները, Գրիգոր Զohrապեանի «Ուղեւորութիւնը», Շահնուրի թղթակցութիւնները և Ե. Տէմիրճիպաշեանի նամակները: Իսկ բանաստեղծական նամակի գլուխգործոցներ են՝ Պ. Դուրեանի նամակները, որոնց մէջ երիտասարդ քերթողը իր բանաստեղծի սիրտը գրած է: Մխիթարական նամակներու մէջ զգացումի ու գաղափարի գոհարները կը բովանդակեն *Ղուկաս* նա-

մականները, *մին՝ Տ. Մկրտիչ Հօր վաղամեռիկ Յակոբիկին մահը կ'ողբայ, իսկ երկրորդը՝ Տիկ. Զունդի:*

Նամակագրութիւնը *իրրև բուն գրական սեռ, ոչ մէկ ազգի գրականութեան մէջ այնքան դիմայնդունելիներ կրելով ծաղկեցաւ, որքան ֆրանսական գաղական դարուն (ԺԷ—ԺԸ), ուր՝ լրագիրներու թղթատարական արդի հաստատութիւններու չգոյութեան պատճառաւ, մեծ մղում տրուած էր անոր:* Նամակը *իրրև ճշմարիտ սեռ, վանականներու և աշխարհականներու ձեռքէն մինչև որ Մատամ տը Սեվինեէի ձեռքը հասաւ, արդէն բազմադիմի դիմայնդունելիներէ անցած էր, սակայն ինքն էր որ անոր վերջնական ձև մը տուաւ չնորհիւ իր նամակագրական հանճարին:* Սուպիւ Պուսի (Boussy) Սեվինեէի մօրաքեռորդին՝ *իրրև աշխարհիկ մարդ (մօցեհճ) գրեց 2800 նամակներ:* Վուաթիւր ժաճ Լուի տը Պալզաք (1597—1654) *բազմնաւոր նամակագիրներ (épistolier) եղան, մա՛նաւանդ Պալզագ, որ 27 գիրք նամակ գրած է. բայց կատարելատիպ նամակը՝ Մատ. տը Սեվինեէի վերապահուած էր:* Իսկ *համա՛կ իմաստասիրութիւն են Բասքալի «Les lettres provinciales»:* Թերի նամակագրողներ են՝ Մատ. տը Մէնթընոն, Մատ. տը Մոնթոզիէ, Մատ. տը Սապլէ, Մատմ. տը Մոնբանսիէ, Մատմ. տը Սկիւտէրի (Scudery), *և ն:* Մատ. տը Սեվինեէ գրեց 1500 նամակներ, *միակ թղթակիցն էր իր դուստրը՝ Ֆրանսուազ տը Սեվինեէ, որուն կարօտն է որ կը ներշնչէ անոր գողտրիկ ու նկարագեղ նամակները, որոնց մէջ արուեստագէտի յատուկ զգայնութիւնն է որ ի յայտ կուգայ:*

ԺԸ. Դարուն անուանի նամակագիրներն են, *Քամիլ տէ Մուլէն, Տիկ. Տէֆան* (Madame de Def-

fand). *Իսկ Մոնթէսքիէօ, իր 1500 նամակներով, և Վոլթէռ գրեթէ 10,000 իմաստասիրական նամակներով՝ այս գերազանցապէս ֆրանսական սեռը ճոխացուցին։ Աւելորդ չպիտի թուի անշուշտ իրրև եզրակացութիւն չհշտել թէ՝ ֆրանսական գրականութեան մէջ ժէ. գերազանցօրէն դասական դարը՝ նամակի դարն ալ է։*

ՎԵՐՋ

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

Ա. ՄԱՍ

Գլուխ		Էջ
Ա.	Բանաստեղծութիւն	1
Բ.	Տաղաչափութիւն	5
Գ.	Հայկական Չափ	25
Դ.	Բանասիրական Մաս	37
Ե.	Քնարերգութիւն	53
Զ.	Եղերերգական Սեռ	59

ԱՆԱԿՐԷՈՆԵԱՆ ՏԱՂԵՐ

1.	Ի Կանայս	Թրգմ. Թ. Թերզեան	61
2.	Ի Գինի	» »	61
3.	Ի Սէր	» »	62
4.	Զանճնէն	» »	63
5.	Առ Սիրուհին	» »	63
6.	Ուսումն Անակրէոնի	» »	64
7.	Ի Բազոս	» »	64
8.	Ծերունին	» »	65

ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ

1.	Լճակ (Պ. Դուրեան)	66
2.	Տեառնընդառաջ (Ե. եպիսկ. Դուրեան)	68
3.	Պետրոսին (Ե. եպիսկ. Դուրեան)	69
4.	Հոմերոս (Թարգմ. Ե. եպիսկ. Դուրեանի) Լամարթին	70
5.	Սուզակն (Թարգմ. Ռ. Ե. Պէրպէրեանի) Շիլլէր	72
6.	Հայնէ	77
7.	Ծովին վրայ Դիշեր (Թրգմ. Ա. Փանոսեանի) Հայնէ	78

8. Վերադարձ (Քարգ. Ռ. Ց. Պէրպէրեանի) Ֆրիտրիխ Հէօրտըրլին 78
9. Ցետադարձ Ակնարկ (Քարգ. Ռ. Ց. Պ.) Կ. Շվապ 81
10. Հոգիս՝ Սփռուած (Միթրա) 82
11. Հացը (Միթրա) 84
12. Քնարը (Միթրա) 84
13. Հոգիս (Միթրա) 86
14. Պաշտելութիւնս (Գ. Շահինեան) 87
15. Օրօրումներ (Սիպիլ) 88
16. Մենաստանին Կոյսը (Սիպիլ) 88
17. Իտէալը (Սիպիլ) 90

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ՍԵՌ

18. Սէրը (Միթրա) 91
19. Քարայրի Մարդը (Միթրա) 91
20. Բառարանս (Միթրա) 92
21. Կեանքի Սայլակը (Թրգմ. Լ. Սեդրոսեան), Բուշքին 94
22. Մատուռը (Թրգմ. Ռ. Ց. Պ.), Լուտվիկ Ուլանտ 94
23. Հանճարն ի մեռուածեան Առ Ռքպուլ (Թրգմ. Խ. եպ. Նարպէյ), Լամարթին 95
24. Աշուն (Մ. Պէշիկթաշլեան) 97
25. Ջեփիւռ (Մ. Պէշիկթաշլեան) 98
26. Արշալոյս (Խ. Արքեպ. Նարպէյ) 100

ԵՂԵՐԵՐԳԱԿԱՆ ՍԵՌ

27. Նորածիլ Տերեւը (Խ. Արքեպ. Նարպէյ) 102
28. Ի մահ Ազնուի Լուիֆեան (Մ. Պէշիկթաշլեան) 104
29. Լուսնակն Գերեզմանաց (Հ. Ղ. Ալիշան) 405
30. Վայրկեան մը (Գ. Շահինեան) 107
31. Սեւ է կեանքը (Միթրա) 108
32. Թշուառին Մայիսը (Միթրա) 109
33. Գերեզմանը (Միթրա) 110
34. Վայրկենական Ցոյզեր (Միթրա) 111
35. Հեծեծանքներ (Թրգմ. Կ. Գարագաշ), Հանրի Հայնէ 112
36. Դիւցազներգական Սեռ 113
37. Թատերական սեռ 120
38. Կատակերգական Սեռ, Հելլենական Շրջան 134
» » Եւրոպական Շրջան 140
39. Վարդապետական Սեռ 151
40. Երգիծաբանական Սեռ 166
41. Հովուերգական Սեռ 176
42. Թեթեւ Սեռ 186

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

Արձակը 207
1. Ատենական Սեռ 209
2. Վարդապետական Սեռ 217
3. Պատմական Սեռ 235
4. Վիպական Սեռ 245
5. Մանկավարժական Սեռ 260
6. Նամակագրական Սեռ 267

ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Էջ	Տող	Սխալ	Ուղիղ
13	5	կրկես	կրկէս
16	2	ինձ	ինծի
24	1	Տասնաքանեաան	Տասնաբանեան
42	3 (ծնթ.)	Մագդաղէնացի	Մագդաղենացի
118	1	Զաքքիլլեայ	[Զաքքիլլեայ
120	3 (ծնթ.)	Սպանդամետին	Սպանդարամետին
141	11	Robiet	Robinet
141	28	Գողտասոյը	գաղտասոյը
166	1	ԳԼՈՒԽ Ժ.	ԳԼՈՒԽ ԺԱ.
169	25	սենք	մենք
170	11	նորէն	զրպանէն
176	1	ԳԼՈՒԽ ԺԱ.	ԳԼՈՒԽ ԺԲ.
188	7	խնդրագին	խնդագին
191	5(բ.տուն)	ունին	ունի
226	5	մարգկային	մարդկային
297	18	հրաշակերանիրը	հրաշակերտները
232	6	որոնք	որոնց
235	22	Հռոմայեցուց	Հռոմայեցւոց
238	10	քաղաքակրթութիւն	քաղաքակրթութեան
245	22	զգացումներու	զգացումներու
248	3 (ծնթ.)	la Dèbele	la Débacle
249	25	Quu	Quo
250	17	Պրանգէս	Պրանդէս
252	8	գողակերտ	գեղակերտ

19688

ՀԵՂԻՆԱԿԱՆ ԸՆԴՀՈՒՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ԲԱԺՆԻՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾԸ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՑՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

ԾՐԱԳՐԵԱԼ. ՀԱՅՐԱՊԵՏՆԵՐՈՒՆ ՎԱՐԴԱՆԱՆՑԻՆ.

Ա՛ռդի հնձադաստակաց հեռագօսութեանց համաձայն բաւական դարու աճքնդհատ պատմութիւնը Թադէոս ու Բարթողիմէոս վեր Ա. Լուսաւորիչներէն սկիզբ կ՚առնէ.

ՀԱՅՐԻԿ Ա.

Շարադրեալ ՌՀԿ թուականի Հրատարակութիւն (յառաջիկայ Յունուարի ՌՀԶ) Պէյգէրեան տպարանէն.

Գրանկը 20 փարա. Տարեկանը՝ 15 դրուշ. կազմուած հատորը՝ 20 դրուշ։

Բացառիկ նպաստ յանձնարարեցաւ
ՆՈՐՔՆՅԻՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԷ
ԱՌԱՆՁԻՆ ՅԱՒԵԼՈՒԱԾՈՎ.

Գին ՌԶ դրս.

2011